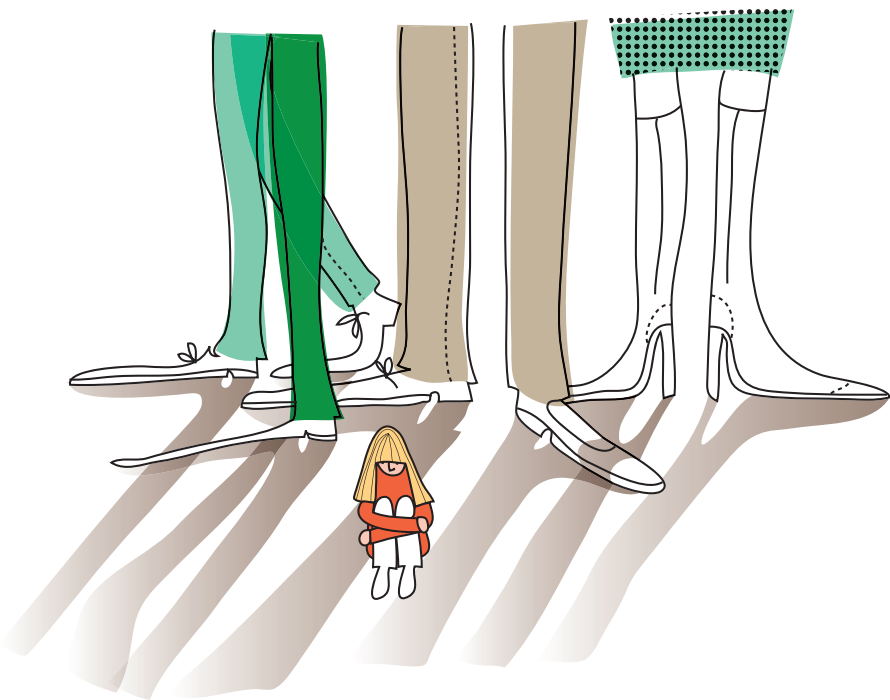

Barn i kläm

– hur uppmärksammas barn i mål
om verkställighet av umgänge

Ingrid Höjer Karin Röbäck

Stiftelsen
Allmänna Barnhuset

SKRIFTSERIE
2007:1

Barn i kläm

– Hur uppmärksammas barn i mål
om verkställighet av umgänge

Ingrid Höjer
Fil.dr i socialt arbete
Institutionen för social arbete
Göteborgs universitet

Karin Röbbäck
Doktorand i socialt arbete
Institutionen för socialt arbete
Göteborgs universitet

Förord

Sverige är ett land där jämställdhet mellan man och kvinna och delat föräldransvar sedan länge stått högt på den politiska agendan. Barnets bästa och rätten till båda sina föräldrar är en del av den offentliga retoriken om föräldraskap och barns uppväxtvillkor. Men vad händer när mamma och pappa går skilda vägar och inte kan komma överens om vad som är ”barnets bästa” och vad händer när rättsväsendet får svara för uttolkning och verkställighet?

I följande studie får vi följa den process som där olika aktörer domare, handläggare inom socialtjänsten, familjerättssekreterare, medlare, nämndemän och föräldrar har fått komma till tals på olika sätt. Barnens uppfattningar har förmedlats indirekt via dokument och deras vuxna företrädare. Resultaten är inte enkla och entydiga, utan visar på de komplikationer som uppstår när normativa utsagor om ”barnets bästa” möter den verklighet som de berörda barnen fått uppleva inte sällan med våld och övergrepp och alltid i skuggan av föräldrarnas konflikt.

Resultaten tvingar oss att inse att alla föräldrar inte är goda föräldrar, att alla inte alltid talar sanning och att professionella är resultatintriktade och vill få ärenden ur händerna.

Studien är rik på exempel som leder till eftertanke om hur samhällets ansvar för utsatta barn skall utformas. Vi fångas ofta av den kunskap som grävande journalister frilägger. Samma känsla förmedlar denna studie – vi får genom ”grävande forskning” ny kunskap som vi som forskare, praktiker och medmänniskor måste ta till oss och handla utifrån.

Margareta Bäck-Wiklund

Professor i socialt arbete med inriktning på familj

För forskningsprogrammet Parenting and Childhood in Modern Family Cultures

Göteborgs universitet

Innehåll

Kapitel 1 Inledning	9
Projektets bakgrund	12
Lagändringar från och med 1 juli 2006	12
Läsanvisningar för rapporten	14
Kapitel 2 Kunskapsöversikt.....	17
Mamma, pappa och barn. Perspektiv på familjen	17
Utvecklingen av de lagar som reglerar förhållandet mellan mödrar, fäder och deras barn	18
Kärnfamiljen som modell för separerade familjer.....	21
Utsatta familjer.....	22
Aktuell situation för separerade föräldrar och deras barn	25
Barnets bästa	27
Barnkonventionen.....	29
Diskurser om barn och barndom	32
Barnets delaktighet	34
Den juridiska processen vid verkställighetsmål	38
Nya regler kring verkställighet.....	38
Fakta om verkställighet – enligt föräldrabalkens tidigare skrivning, före juli 2006	39
Kunskap om verkställighetsdomar	40
Kapitel 3 Studiens uppläggning	43
Frågeställningar	43
Referensgrupper	44
Domar och akter.....	44
Intervjuer	46
Enkäten och enkätsvaren	46
Analys	49
Frånvaro av barns röster	49

Kapitel 4 Verkställighet 51

Ansökningar om verkställighet	51
Medling	55
Medlingsuppdrag innan verkställighetsdom	55
Medlingsuppdrag efter verkställighetsdom	58
Domslut.....	58
Förhandling.....	58
Domstolens bedömning.....	59
Jämkning och komplettering	61
Tvångsmedel.....	62
Överklaganden.....	62

Kapitel 5 Barnet i fokus

– Hur uppmärksammas barns egen vilja? 65

Vårdnadsutredningen	65
Föräldrarnas synpunkter på vårdnadsutredningen.....	66
Familjerättssekreterarnas synpunkter.....	72
Den skriftliga vårdnadsutredningen	75
Medling	77
Barnens upplevelse av medlarsamtalen enligt föräldrarna.....	77
Föräldrarnas upplevelse av medlarsamtalen	78
Medlarnas uppfattning.....	80
Medlarnas skriftliga redogörelser.....	86
Barnets vilja och barnets bästa i domslut och förhandlingar	87
Föräldrarnas uppfattning om barns bästa och förhandlingen i länsrätten, samt den process som föregick förhandlingen	87
Nämndemännens synpunkter	90
Domarnas synpunkter	91
Aktmaterialet.....	92
Sammanfattning.....	100

Kapitel 6 Vad skymmer sikten?

– Svårigheter att fokusera på barnets bästa 103

Familjerättsekreterarnas synpunkter	103
---	-----

Används vårdnadsutredningarna i tingsrätten?.....	105
Medlarna	106
Domarnas synpunkter	107
Sammanfattning.....	112
Kapitel 7 Utsatta barn.....	115
Familjerättssekreterare, medlare, nämndemän och domare om familjers utsatta livssituation	115
Våld, övergrepp och missbruk i domar och aktmaterialet.....	120
Alkohol och drogmissbruk	121
Våld.....	124
Sexuella övergrepp	127
Risk för barnets hälsa.....	128
Sammanfattning.....	128
Kapitel 8 Avslutande diskussion	131
Barnets 'verkliga' vilja	131
Utsatta barns vilja	132
Skilda perspektiv på barnets bästa?.....	134
Föräldrarnas konflikt i fokus	135
Kärnfamiljen som modell.....	136
Avslutande kommentar	138
Referenser	143
Bilaga 1 Enkätformulär	151
Bilaga 2 Tabeller	161

Kapitel 1 Inledning

De flesta barn i Sverige (72 procent) lever tillsammans med båda sina föräldrar. Emellertid är det många barn som får uppleva att mamma och pappa går skilda vägar; något mera än 47 000 barn under 18 år upplevde en föräldraseparation under år 2005 (SCB 2006). En separation innebär förändringar av vardagslivet, både för föräldrar och barn. Då föräldrarna inte längre bor tillsammans, måste beslut fattas om barnens framtida förhållanden. Skall båda föräldrarna ha kvar vårdnaden? Var skall barnen bo? Hur skall umgänget mellan barn och föräldrar se ut? De beslut som föräldrarna fattar får stor betydelse för barnens vardagsliv, och för deras välbefinnande.

En separation mellan föräldrar kan i många fall vara smärtsam och konfliktfylld. Trots detta kan föräldrarna oftast komma fram till gemensamma beslut om frågor som rör barnens framtid. För barnen själva är det av stor vikt att sådana frågor kan lösas på bästa möjliga sätt. Enligt lagen skall barns bästa alltid komma i främsta rummet då frågor om vårdnad, boende och umgänge skall avgöras. Lagen framhåller också att särskilt avseende skall fästas vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna (FB 6 kap. § 2a). Vårdnadshavare skall också ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål i takt med barnets stigande ålder och utveckling (FB 6:11).

Efter en separation kan föräldrarna upprätta ett avtal om vem som skall ha vårdnaden om barnet, var barnet skall bo, och hur umgänget mellan barn och föräldrar skall regleras (FB 6 kap. § 15a). Socialnämnden är skyldig att bistå föräldrarna med att upprätta sådana avtal, och avtalet skall godkännas av socialnämnden för att vara giltigt (SoL 5 kap. § 3). I sådana fall ansvarar socialnämnden för att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda (FB 6 kap. § 17a). Ett godkänt avtal gäller som en lagakraftvunnen dom (Socialstyrelsen 2003).

Tre kriterier måste vara uppfyllda för att socialtjänsten skall kunna godkänna ett avtal:

- Avtalet skall vara till barnets bästa eller, om avtalet innebär att vårdnaden skall vara gemensam, inte uppenbart är oförenligt med barnets bästa.
- Föräldrarna skall vara överens.
- Avtalet skall vara skriftligt och undertecknat av båda föräldrarna, samt så utformat att det går att verkställa (Socialstyrelsen 2004).

Om föräldrarna har svårigheter att komma överens, kan de vända sig till domstol. Tingsrätten kan då remittera parterna till samarbetsamtal. Enligt SoL 5 kap. § 3 har föräldrar rätt att genom samarbetsamtal få hjälp att nå en överenskommelse. Om föräldrarna, trots hjälp från socialnämnden i form av samarbetsamtal, inte kan komma fram till en gemensam lösning, avgör tingsrätten om det är nödvändigt med en vårdnadsutredning.

I vårdnadsutredningen skall alla relevanta omständigheter utredas och förmedlas till domstolen. Det blir sedan domstolens uppgift att fatta beslut om vem som skall ha vårdnaden, var barnet skall bo, och hur umgänget med föräldrarna skall vara utformat. Således kan frågor om vårdnad, boende och umgänge formellt regleras genom att föräldrarna upprättar ett skriftligt avtal som godkänns av socialnämnden, eller genom en dom i tingsrätten.

Emellertid förekommer det att någon av föräldrarna av olika anledningar menar att de beslut som fattats, genom skriftligt avtal eller genom dom i tingsrätten, inte längre är förenliga med vad som är det bästa för barnet. Det kan handla om fall där starka känslor som grundar sig i konflikter runt skilsmässan hindrar föräldrarna från att sätta barnens bästa i centrum. Barnen kan då bli slagträn i föräldrarnas konflikter, kampen om barnen kan bli ett sätt att hämnas och ge igen. Det finns också familjer där någon av föräldrarna utsatt den andra föräldern och/eller barnen för våld och hot, eller där föräldrarna har missbruksproblem eller lider av psykisk sjukdom. I sådana situationer

kan en av föräldrarna vägra att följa upprättade avtal, eller tingsrättens dom, med hänvisning till barnets bästa.

Skulle en av föräldrarna vägra att följa gällande avtal om vårdnad, boende och umgänge¹, kan den andre föräldern ansöka om *verkställighet* av beslutet. Från och med 1 juli 2006 är handläggningen av verkställighet av avgörande om vårdnad, boende och umgänge flyttat från förvaltningsdomstolarna till de allmänna domstolarna. Före den 1 juli handlades verkställighetsärenden av förvaltningsdomstolarna, det vill säga länsrätt och kammarrätt. De föräldrar som ansökte om verkställighet av beslut, väckte således talan hos länsrätten (FB 21 kap. § 1). Utgångspunkten var att det som har beslutats av allmän domstol skall verkställas, och det fanns mycket begränsade möjligheter att inte verkställa ett fattat beslut. Det fanns dock tre hinder för verkställighet; väsentligt förändrade förhållanden sedan tingsrättens dom, en risk som inte är ringa för att skada barnets fysiska eller själsliga hälsa, eller att ett barn över tolv år motsätter sig umgänget. Beslutet om verkställighet kan också förenas med vite eller (i undantagsfall) med polishämtning (FB 21 kap. 5–8 §§).

Då en av föräldrarna anser att den andra föräldern inte följer överenskommet avtal och/eller inte bör träffa barnen, befinner sig barnen oftast i en mycket svår situation. Barns möjlighet att göra sina egna röster hörda kan helt komma i skuggan av föräldrarnas konflikt. Konflikterna mellan föräldrarna kan pågå under lång tid, och i många fall fortsätta att påverka barns liv under en stor del av deras uppväxt. Det kan också vara så att barn kan uppleva sig vara tvingade till umgänge med någon av föräldrarna som kan ha utsatt barnet och/eller annan familjemedlem för övergrepp, eller på grund av egna problem utsätter barnet för fara.

Hur situationen blir för de barn som är aktuella i verkställighetsmål har i liten grad varit föremål för forskning. Kunskapen om hur barn påverkas av att deras föräldrar har en pågående konflikt som rör sådana viktiga frågor som var de själva skall bo, vem som skall bestämma över dem och deras livsvillkor och var och hur de skall träffa sina föräldrar, behöver därför utökas.

¹ Gäller både det avtal som godkänts av socialnämnden, och de beslut som fattats i tingsrätten beträffande vårdnad, boende och umgänge.

Projektets bakgrund

I september 2002 hölls i Göteborg en hearing som fokuserade på barns upplevelser av att tvingas till umgänge med föräldrar som utsatt dem själva och/eller den andra föräldern för våld och övergrepp. Hearingen arrangerades på initiativ av Bona Via, Brottsofferjouren i Göteborg, Half Way House, Enastående föräldrar och tidskriften Socialpolitik.

I anslutning till hearingen bildades olika arbetsgrupper för att bevaka frågor som rör barn som blir aktuella i verkställighetsdomar som rör vårdnad boende och umgängen. Diskussionerna i den grupp som engagerade sig i forskningsfrågor leddes så småningom fram till en forskningsansökan, och våren 2003 beviljade Stiftelsen Allmänna Barnhuset medel till forskningsprojektet *Barns bästa i främsta rummet? Hur uppmärksammas barns bästa i verkställighetsmål?*

Projektet startade hösten 2003 vid institutionen för Socialt arbete vid Göteborgs universitet. Projektledare är fil.dr. Ingrid Höjer. Doktorand Karin Röbbäck har arbetat med insamlandet av empiriskt material. Den här rapporten är en redovisning av projektets resultat, samt en diskussion av dessa. Resultatet från projektet ingår även som en del i Karin Röbbäcks avhandlingsarbete, och kommer också att redovisas som en del av den kommande avhandlingen som planeras vara färdig år 2009.

Vi tackar Stiftelsen Allmänna Barnhuset för att de gjorde studien möjlig att genomföra. Vi tackar också alla våra informanter, som delat med sig av sin tid för att svara på våra frågor. Ett särskilt tack riktar vi till medlemmarna i våra referensgrupper – professionella och föräldrar, för att de på olika sätt engagerat sig i studien.

Lagändringar från och med 1 juli 2006

Från och med den 1 juli 2006 gäller nya regler rörande vårdnad boende och umgänge. Flera av de ändringar som genomförts har också medfört ändringar för den rättsliga processen i verkställighetsmål, vilket är viktigt för läsaren att veta. I nedanstående text

beskrivs därför några av de lagändringarna som gjorts i föräldrabalken. Texten grundar sig på regeringens 2005/06:99 *Nya vårdnadsregler* samt Socialstyrelsens Meddelandeblad juni 2006.

Ett tydligare barnperspektiv

I den gamla lagtexten skulle barnets bästa *komma i främsta rummet* vid avgörande av alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. I nuvarande lagtext skall barnets bästa *vara avgörande* (6 kap. 2a § 1 st. FB). Sålunda finns det inte några andra intressen som kan gå före barnets bästa, till exempel föräldrarnas behov, eller rättvisa mellan föräldrarna.

Ej gemensam vårdnad om det förekommit våld i familjen

Risken för att barnet kan komma att fara illa skall väga tungt i bedömningen av barnets bästa. Gemensam vårdnad skall i princip inte kunna förekomma om det förekommit våld i familjen (6 kap. 2a § 2 st. FB).

Samarbete en förutsättning

För att gemensam vårdnad skall komma ifråga skall föräldrarna ha en förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet (6 kap. 5 § 2 st. FB).

Socialnämnden får väcka talan om umgänge

I den nya lagtexten kan både föräldern *och* socialnämnden föra talan om umgänge (6 kap. 15a § 1 st. FB, 5 kap. 2 § SoF). I lagtexten har också införts att *socialnämnden särskilt skall beakta barnets behov av umgänge med sina morföräldrar och farföräldrar och andra som står barnet särskilt nära* (6 kap. 15a § 2 st. FB).

Rätten får utse medlare

Den nya lagtexten framhåller att domstolen aktivt skall verka för samförståndslösningar som är till barnets bästa. Rätten får därför rätt att utse en medlare i mål som rör vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 18a § FB).

Verkställighetsmål flyttas från länsrätt till allmän domstol

Prövningen av verkställighet av avgöranden och avtal om vårdnad, boende och umgänge flyttas från förvaltningsdomstol till allmän domstol (21 kap. FB).

Tolvårsgränsen tas bort

Den tolvårsgräns som tidigare funnit i lagtexten tas bort. I den nya lagtexten står det istället på följande sätt: *Har barnet nått en sådan ålder och mognad att dess vilja bör beaktas, får verkställighet inte ske mot barnets vilja utom då rätten finne det nödvändigt av hänsyn till barnets bästa* (21 kap. 5 § FB).

Läsanvisningar för rapporten

Kapitel 2 Kunskapsöversikt

I detta kapitel beskrivs hur de lagar som reglerar det familjerättsliga området har utvecklats, och hur utvecklingen har påverkat barn, mödrar och fäder. Här redovisas också olika perspektiv på familj, föräldraskap och barndom. Kapitlet avslutas med en genomgång av den juridiska process som gäller vid verkställighetsmål.

Kapitel 3 Studiens uppläggning

I kapitel 3 återfinns de frågeställningar som ligger till grund för studien, samt en beskrivning av vilka metoder som använts, och kommentarer kring dessa.

Kapitel 4 Verkställighet

I kapitel återfinns information om de verkställighetsärenden som ingår i studie; Om vilka föräldrar som har ansökt om verkställighet, vad de handlar om, samt vilka beslut som har fattats.

Kapitel 5 Barnet i fokus – hur uppmärksammas barns egen vilja?

Kapitel 5 är ett omfattande kapitel som berör flera områden. Vi har ändå valt att behålla kapitlet intakt, eftersom den sammanhängande röda tråden i kapitlet är barnens egen vilja. I kapitlet redovisas föräldrarnas, familjerättssekreterarnas, medlarnas och domarnas syn på hur barnens egen vilja uppmärksammas i de olika processer om är kopplade till verkställighetsansökningar.

Kapitel 6 Vad skymmer sikten? – svårigheter att fokusera på barnets bästa

Av de intervjuer som gjorts med de professionella aktörerna framkommer att det i många fall kan finnas svårigheter att fokusera på ”barnets bästa” I detta kapitel redovisas exempel sådana svårigheter. Kapitel 7 kan sägas höra samman med kapitel 8 om Utsatta barn. Vi har i detta kapitel valt att särskilja vad som specifikt kan utgöra hinder från att se till barns bästa.

Kapitel 7 Utsatta barn

I kapitel 8 redovisas sådana resultat från studien som visar hur mödrars och fäders utsatta livssituation; problem med missbruk, psykisk ohälsa och våld, kan påverka ställningstaganden i verkställighetsmål

Kapitel 8 Avslutande diskussion

I detta avslutande kapitel förs en avslutande diskussion om studiens resultat.

Kapitel 2 Kunskapsöversikt

Mamma, pappa och barn. Perspektiv på familjen

Lagar och förordningar som reglerar barns rätt och föräldrars rättigheter och skyldigheter har genom tiderna återspeglat samhällets syn på *familjen* som institution. Även synen på kvinnors och mäns funktioner och inbördes relationer inom äktenskapet har haft betydelse för förändring och utveckling av lagar och förordningar. I Sverige rådde under åtskilliga sekler ett patriarkaliskt system där fadern var den som bestämde både över familjemedlemmar och över övriga medlemmar av hushållet. Under 1700-talet polariserades synen på mannen och kvinnan. Mannen sågs då som den som representerade förnuft, kontroll och ekonomi. Kvinnan i sin tur representerade omvårdnad och barns behov. Denna bild utvecklades och förstärktes under 1800-talet, den borgerliga könsideologin betonade starkt den nära kopplingen mellan mor och barn. Under början av 1900-talet idealiserades moderskapet, bilden av ”den goda modern” framhölls (Bäck-Wiklund och Bergsten 1997). Familjens betydelse för barns uppfostran till goda samhällsmedborgare betonades, den borgerliga familjen där moderns uppgift var att ge vård och omsorg till familjens medlemmar och faders uppgift var att klara familjens försörjning framhölls som ett mönster. Fokuseringen på moderskapet medförde att kvinnan fick en stark position inom familjen, men innebar även att kvinnan, tillsammans med barnen, marginaliserades i förhållande till samhällets produktiva aktiviteter, och i förhållande till lönearbetet (Ohrlander 1992). Trots att nya idéer bidrog till en uppluckring av det patriarkala systemet dröjde det ända till 1920 innan en gift kvinna fick rätt att vara vårdnadshavare för sina barn tillsammans med fadern, och samförmyndarskap för gifta föräldrar infördes inte förrän 1950 (Schiratzki 2005).

Under den första hälften av 1900-talet medförde utvecklingen av den svenska välfärdsstaten bland annat ett statligt engagemang i familjers förhållanden, exempelvis genom det allmänna barnbidraget, och hälsovård för mödrar och barn. Den andra hälften av 1900-talet innebar stora förändringar i familjepolitiken. Tankar om lika fördelning mellan män och kvinnor vad gällde ansvar för familjen, ekonomi och omsorg om barn växte fram. Kvinnors rätt att arbeta och samtidigt ha familj och barn hävdades, och som en följd därav byggdes barnomsorgen ut (Bäck-Wilkund 2003).

1970-talet innebar fortsatta förändringar. I den nya familjepolitiken fanns inte längre begreppen *mödrar och moderskap* i förhållande till statliga förmåner, utan förmånerna riktades till *föräldrar* (Bäck-Wilkund 2003).

Välfärdsbygget medförde att staten intog en stark ställning i förhållande till familjerna. Åtgärder som riktades mot föräldrar och barn motiverades med ”barns skyddsbehov och föräldrars inkompetens”. Statsmakterna och professionella som arbetade med familjer på olika sätt blev då de som var ansvariga för att ge barn skydd (Sandin & Halldén 2003, s. 16). De professionella som arbetade med barn och familj på olika sätt – pedagoger, psykologer, psykoterapeuter och socialarbetare – fick ett alltmer ökat inflytande. De professionellas auktoritet och kunskap om barn och familjer kom därmed också att i stor utsträckning användas av myndigheter för att konstruera regler och lagar kring barns och familjers levnadsförhållanden (King & Piper 1995, Egelund 1997, Heide Ottosen 2006).

Utvecklingen av de lagar som reglerar förhållandet mellan mödrar, fäder och deras barn

Ny kunskap och nya idéer påverkade inte bara den statliga familjepolitiken utan även synen på makars inbördes förhållande, på mäns och kvinnors rättigheter och skyldigheter som föräldrar, och således även de lagar och förordningar som finns i Föräldrabalken. Exempelvis försvann år 1973 den koppling mellan vårdnad och skuld till skilsmässa som tidigare funnits. Samma år

stärktes även pappors möjlighet att få vårdnad vid en separation, även om föräldrarna inte var gifta (prop. 1973:32, bet. LU20, rskr. 256).

Vad gäller de lagar som reglerar de frågor om vårdnad, boende och umgänge som återfinns i Föräldrabalken var lagstiftarnas intentioner under tiden efter 1970 inriktade på att både mödrar och fäder skulle ta gemensamt ansvar för sina barn. 1976 infördes en möjlighet för föräldrar att få gemensam vårdnad, både i fall där föräldrar inte var gifta, samt i fall där makarna hade separerat. 1983 infördes också möjligheten för föräldrar att avtala om gemensam vårdnad utan domstolsbeslut, och 1991 fick föräldrar möjlighet att själva komma överens om frågor som rörde vårdnad, boende och umgänge efter separation. Samma år infördes en uttrycklig bestämmelse om att domstolen skall fästa stort avseende vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. En regel om att föräldrar skulle erbjudas samarbetsamtal infördes också, för att underlätta överenskomelser mellan föräldrar.

Heide Ottosen (2006) framhåller att välfärdsstaten haft en pedagogisk intention med förändringar inom familjelagstiftningen. Även Bergman & Hobson (2002) samt Shiratzki (2005) hävdar att *pedagogiska motiv* varit utmärkande för rättsutvecklingen under 1900-talets sista kvartal. Syftet har varit att uppföra föräldrar till att ta gemensamt ansvar för barnen och att samarbeta sinsemellan. Ett sådant motiv kan sägas vara betecknande för vårdnadsreformen 1998, då reglerna om vårdnad, boende och umgänge i 6 kap. föräldrabalken ändrades. Barnets ”rätt” att ha ett gott förhållande till båda sina föräldrar, även efter en separation, betonades. Syftet med reformen var att medverka till en ökad användning av gemensam vårdnad. Den nya lagstiftningen medförde att det är möjligt för domstolen att besluta om gemensam vårdnad även om någon av föräldrarna motsätter sig detta. Vårdnadsreformen medförde också att domstolen kan vägra att upplösa gemensam vårdnad, om det anses vara det bästa för barnet. Sammanfattningsvis kan vi således konstatera att utvecklingen under de senaste decennierna har fokuserat på ett ”avmoraliserande” av skilsmässa och separation, samt ett ökat gemensamt ansvar för både fäder och mödrar.

Barnets rätt till båda sina föräldrar har i detta sammanhang varit i fokus, den gemensamma vårdnaden har förordats med utgångspunkt från ett presumtivt barnperspektiv. Genom den gemensamma vårdnaden anses barnets intressen tas tillvara. Att tillförsäkra barnet tillgång till kontakt med båda föräldrarna anses som ”barnets bästa”.

Emellertid var inte statens pedagogiska intentioner uteslutande inriktade på att ”lära” föräldrar att ta gemensamt ansvar för sina barn med utgångspunkt från vad som ansågs vara barnets bästa. Det pedagogiska syftet innefattade även en önskan om att främja ökad jämlikhet mellan könen (Eriksson & Pringle 2005). Lagstiftningen blir därmed inte enbart inriktad på att skapa bästa möjliga förhållanden för barn och föräldrar efter föräldrarnas separation, utan den blir även ett verktyg som syftar till att omsätta aktuella familjediskurser och familjepolitik i praktisk verklighet.

För att barns bästa ska kunna tas till vara, ställs det krav på att varje barn görs synligt och sätts i fokus. Vägledande för att kunna göra en bedömning om det enskilda barnets bästa ska vara att barnet själv får komma till tals (Socialstyrelsen 2006). Sedan 1983 har det funnits regler som i högre grad strävar efter att betona betydelsen av att beakta barnets egna synpunkter och önskemål. Även här finns en tydlig pedagogisk tanke genom att barnet med stigande ålder ska tränas i att fatta beslut. I 1996 års reform om barns rätt att komma till tals (prop. 1994/95:224) infördes en skyldighet för domstolen att ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad i bland annat mål och ärenden om vårdnad och umgänge. Uppgiften att höra barnet lades på socialnämnden, och det underströks i propositionen att en vårdnadsutredning som inte innehåller uppgifter om barnets åsikter måste betraktas som ofullständig. Om utredaren anser att det inte varit lämpligt att fråga barnet, bör detta och skälen till det anges. I samband med reformen 1998 omplacerades reglerna om barns rätt att komma till tals och gavs en fristående placering från reglerna om barnets bästa. Den ändrade placeringen syftade till att markera att barnets vilja inte bara är en omständighet att beakta vid bedömningen av barnets bästa utan ibland bör beaktas fristående från den bedömningen

(Dahlstrand 2004). 2002 års vårdnadskommitté skriver att det finns en tendens hos domstolarna att ställa alltför stora krav på att barnet skall ha uttryckt en bestämd uppfattning för att de skall beakta barnets inställning (SOU 2005:43, s. 212). Man menar att även om barnet inte ger uttryck för en bestämd uppfattning måste ändå barnets synpunkter beaktas. I de senaste förändringarna, som trädde i kraft 1 juli 2006, har barnperspektivet stärkts ytterligare och barnets bästa ska nu vara *avgörande* för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Barn ska också ges möjlighet att komma till tals vid så kallade snabbupplysningar i samband med interimistiska beslut om vårdnad, boende eller umgänge (prop. 2005/06:99). Socialstyrelsen skriver att barnets vilja är en särskilt betydelsefull omständighet vid den prövning som skall göras i målet (2006a).

Kärnfamiljen som modell för separerade familjer

Schiratzki (1997) menar att den gemensamma vårdnaden skall garantera barnens kontakt med respektive förälder på ett sätt som påminner om den kontakt de barn har som lever i en intakt kärnfamilj. Även Maria Eriksson (2003) för fram tanken om kärnfamiljen som en modell även för den separerade familjen. Eriksson menar att detta har medfört att en ny version av kärnfamiljen skapats – *den separerade kärnfamiljen*, vilket har blivit ett sätt för staten att reglera könsrelationer, och även ålders – och släktskapsrelationer. En följd av ett sådant synsätt blir att begränsad hänsyn tas till den separerade familjens förändrade förutsättningar. Den separerade familjen förväntas fylla i stort sett samma funktioner som den intakta kärnfamiljen. Smart (1999) hävdar att en sådan förväntan medför att det framförallt blir mödrarna som förutsätts ta ansvar och ge omsorg på samma sätt som de gjorde då föräldrarna levde tillsammans. Då mödrarna oftast varit de som tagit ansvar för barnens välbefinnande, och även för faderns engagemang i barnen och i övriga familjeaktiviteter, anses de även efter separationen som fortsatt ansvariga. Exempelvis kan det innebära att de förutsätts ta ansvar för faderns kontakt med barnen, och att de också som en

konsekvens anses vara försumliga i de fall där faderns kontakt med barnen inte fungerar väl (ibid).

Utsatta familjer

I lagstiftningen, och i handläggningen av familjerättsärenden, finns ofta en allmän föreställning om att alla föräldrar kan hamna i en vårdnadstvist oavsett vilken situation de befinner sig i. Sådana tvister ses då som en isolerad företeelse, kopplade till föräldrarnas separation och de konflikter som uppstår därmed. Variabler som föräldrars socioekonomiska status, utbildning, fysisk och psykisk hälsa och dessa variabelers påverkan på mödrars och faders förmåga att hantera frågor som rör vårdnad, boende och umgänge efter en separation uppmärksammas sällan.

Emellertid visar bland annat Brown et al. (2000), Rejmer (2003) och Heide Ottosen (2006) att de familjer som återfinns i domstolarnas handläggning om vårdnad boende och umgänge i många fall också är familjer som av olika anledningar befinner sig i svåra livssituationer. Kunskapen om dessa familjers situation har hittills varit begränsad. Rejmer (2003) fann att de föräldrar som ingick i hennes undersökning i stor utsträckning tillhörde en grupp som var både socialt och ekonomiskt utsatta. Majoriteten av föräldrar hade även erfarenhet av svåra livssituationer, såsom missbruk eller olyckor och dödsfall inom familjen. Även Heide Ottosen (2006) fann att familjerna i hennes undersökning ofta befann sig i en utsatt situation. I 60 procent av fallen (n=75) kunde en eller båda föräldrarna anses vara socialt marginaliserade. I familjerna förekom också omsorgssvikt och svaga relationer mellan föräldrar och barn.

When the conflicts about contact are read in a life-course perspective, the accounts reveal family histories which have been characterised by much neglect, and parenthood based on fragile relations between the child and the non-residing parent. (Heide Ottosen 2006, s. 43)

Brown et al. (2000) visade att förekomsten av våld inom familjen var frekvent i separerade familjer. Våldet sågs då ofta som enbart ett resultat av konflikter kopplade till den specifika separationen. De föräldrar som var aktuella hos domstolen i frågor som rörde vårdnad, boende och umgänge, var arbetslösa, hade suttit i fängelse, och hade även missbruksproblem i betydligt högre utsträckning än normalpopulationen. De myndigheter som ansvarade för den sociala barnvården var oftast omedvetna om detta faktum. Det förekom att både domstolen och den sociala barnvården misstänkte att anklagelser om våld inom familjen var kopplade till föräldrarnas konflikt. Anklagelserna togs därför inte alltid på allvar, då de sågs som uttryck för den ena förälderns försök att smutskasta sin före detta partner (ibid).

Schaffer (1998) betonar den negativa påverkan som föräldrars konflikter har på barns levnadsförhållanden, och visar hur flera forskare finner ett starkt samband mellan föräldrars konflikter och barns beteendeproblem. Schaffer (ibid) betonar också de sekundära effekterna av konflikter mellan föräldrar. Den kan påverka föräldrarna på olika sätt, göra dem irriterade eller deprimerade, eller så upptagna av sig själva att de inte kan se sina barn. Enligt Schaffer är de barn som mår sämst de som blir indragna i föräldrarnas konflikt, i synnerhet de barn som blir utsatta för våld, eller bevittnar våld i familjen. 40–50 procent av de barn som lever i en konfliktfylld atmosfär kan komma att utveckla ett psykopatologiskt beteende (ibid).

Flera internationella studier visar att den lagstiftning som reglerar frågor om vårdnad, boende och umgänge efter en separation mellan föräldrarna inte nödvändigtvis ger barnet skydd mot våld och övergrepp (Hester och Radford 1998, Brown et al. 2001, Eriksson & Pringle 2005). Konflikterna mellan föräldrar ses som kopplade till separationen, och förväntas lösa sig av sig själva då en tid har förflutit. Det finns hos rättsinstanser och socialtjänst en föreställning om att rapporter om våld inom familjen kan grunda sig i falska anklagelser som uppkommer i samband med separationen. Sådana föreställningar medför att professionella inte anser att det behövs direkta interventioner, eller att barnen behöver skyddas (Brown et al. 2001). Studier har dock visat att konflikter mellan föräldrar, och våld

inom familjen, inte löses utan interventioner. Brown et al. sammanfattar sin studie:

The study shows that when professionals are involved in child abuse allegations in residence and contact disputes, they need to begin from the knowledge base this study provides. This is: child abuse allegations in these cases are no more likely to be false than in other circumstances; the abuse is serious abuse and often of several types; one of any number of possible family members is likely to be the perpetrator; it often takes place against a background of family violence; and authoritative intervention undertaken as soon as possible is the most useful intervention. (Brown et al. 2001, p. 122)

Även i svensk forskning framgår att en del familjerättssekreterare tänker sig att det är relativt vanligt att män som inte tidigare varit våldsamma tar till våld i samband med separationen, och att de uppfattar separationen som en kris, vilket gör "separationsvåldet" begripligt och i viss mening till och med förväntat (Eriksson 2003, s. 213). Eriksson menar vidare att den här förståelsen av separationsvåld implicerar att när separationen är över slutar fadern vara våldsam (ibid). I likhet med Eriksson visar Hans Ekbrand i sin studie att det tvärtom är ytterst få män som börjar med fysiskt våld i samband med eller efter separationer (Ekbrand 2006, s. 156, 217). Hans studie visar att jämfört med den stora gruppen pappor som skiljer sig eller separerar så använder papporna som har ärenden hos familjerätten mycket mer våld än de som inte kommer i kontakt med familjerätten. *"Pappor skrämmer med våld eller hotfullt beteende många mammor så på dessa sänker sina krav i förhandlingarna av rädsla för pappan"* (Ekbrand 2006, s. 217).

Barnombudsmannen publicerade 2005 en uppföljning av hur den förändrade vårdnads-lagstiftningen från 1998 inverkat på hur ofta gemensam vårdnad dömdes ut trots att någon av föräldrarna dömts för familjevåld. Studien heter *När tryggheten står på spel* (2005). Där framkommer att gemensam vårdnad beslutats i 43 procent av fallen, trots att en förälder dömts till våldsbrott mot en familjemedlem. Vad gäller domar där beslut fattats om umgänge mellan föräldrar och barn, fanns det föräldrar som dömts för våld mot någon i familjen i 29 procent av fallen.

I 56 procent av dessa fall handlade det om oövervakat umgänge. En slutsats som drogs i studien var att principen om gemensam vårdnad hade blivit för stark, och att risken för att barnet därmed skall komma till skada i många fall blivit försummad.

På senare år har man uppmärksammat barn som indirekt utsätts för våld genom att bevittna våld mot andra familjemedlemmar. Ett av de senaste exemplen på detta är att dessa barn sedan 15 november 2006 definieras som brottsoffer (prop. 2005/06:166). Forskning visar också att fäders våld mot mödrar ofta är kopplat till fäders våld mot barn, men flera studier visar på en rad villkor som begränsar möjligheterna att inom ramen för utredningar och domslut om vårdnad, boende och umgänge synliggöra barns utsatthet för våld (Eriksson 2003, Rejmer 2003, Barnombudsmannen 2005).

Sammantaget visar ovan refererade studier att flera av de barn och familjer som är aktuella i vårdnads- och umgänges-tvister också lever i komplicerade och problematiska livssituationer, vilket kan försvåra deras möjligheter att på ett adekvat sätt hantera konflikter och kriser. Detta förhållande uppmärksammas och erkänns inte alltid av de involverade professionella aktörerna.

Aktuell situation för separerade föräldrar och deras barn

Cirka 500 000 barn bor inte tillsammans med båda sina föräldrar. Av dessa bor 60 procent med sin mamma och 22 procent med sin pappa. 18 procent bor växelvis hos mamma och pappa, halva tiden hos vardera föräldern. Det växelvisa boendet har ökat under senare år, från 4 procent år 1992/93 till 18 procent år 2001/02 (BO 2005).

Av de föräldrar som varit gifta med varandra har idag också ca 95 procent gemensam vårdnad. Motsvarande siffra för de föräldrar som enbart bott tillsammans utan att vara gifta är 86 procent (BO 2005). Dessa siffror tyder på att syftet med 1998 års reform – en ökad användning av gemensam vårdnad – har blivit uppnått. De senaste lagförändringarna säger dock att föräldrars förmåga att samarbeta skall ges större uppmärksamhet; en för-

ålders motstånd mot gemensam vårdnad skall tas på allvar (Socialstyrelsen 2006a).

Varje år är som tidigare nämnts ungefär 50 000 barn med om att föräldrarna separerar. För en dryg tiondel av barnen skriver föräldrarna avtal som godkänns av socialnämnden och för omkring en tiondel avgörs frågorna om vårdnad, boende och umgänge i domstol. Under 2005 var ungefär 6 700 barn och ungdomar i åldrarna 0–17 år föremål för en utredning om vårdnad, boende eller umgänge, vilket motsvarar cirka 35 barn per 10 000 i denna åldersgrupp (Socialstyrelsen 2006a). Enligt Socialstyrelsen (2004) är det högst 15 procent av vårdnadsutredningarna som faktiskt blir använda i huvudförhandlingen i tingsrätten.

Socialstyrelsen konstaterar i sin lägesrapport från 2005 att familjerättens utredningar om vårdnad, boende och umgänge *”har blivit mer komplicerade, ofta med hög konfliktnivå, familjevåld, sociala problem och psykisk sjukdom. Många barn far illa när föräldrarna tvistar”* (Socialstyrelsen 2006b, s. 31). Socialstyrelsen skriver också att det oftare pågår barnavårdsutredning, barn- och ungdomspsykiatrisk utredning eller polisutredning parallellt med familjerättens utredning, och att barn som far illa i föräldrarnas konflikt kan komma i kläm på grund av gränsdragningsproblem i socialtjänstens olika utredningar (ibid).

2002 års vårdnadskommittés genomgång och diskussioner tyder på att domstolar och socialnämnder många gånger tillämpar bestämmelserna i Föräldrabalken så att barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna väger över risken för att barnet far illa (se även Hester 2005 för en liknande situation i Danmark). Vårdnadskommitténs betänkande följdes av en proposition våren 2006 (prop. 2005/06:99) där en rad förändringar föreslogs för att förbättra situationen. De nya reglerna innebär bland annat att risken för att barnet far illa *särskilt* skall beaktas i beslut om vårdnad, boende och umgänge, och Socialstyrelsen skriver att det betyder att gemensam vårdnad i princip skall vara utesluten då det förekommit våld i familjen, vilket innebär att övergrepp även mot andra i familjen tillmäts stor betydelse, t.ex. övergrepp mot den andre föräldern eller mot ett syskon (Socialstyrelsen 2006a). Det betonas också att när uppgifter om våld

och övergrepp förs fram måste uppgifterna alltid prövas och en riskbedömning göras av såväl socialnämnden som domstolen (ibid). I den nya lagstiftningen stadgas också att umgänge också kan vara indirekt – t.ex. via brev eller telefon – samt att domstolen särskilt skall beakta föräldrars förmåga att samarbeta i beslut om gemensam vårdnad (prop. 2005/06:99). Som tidigare nämnts skall barn också ges möjlighet att komma till tals vid snabbupplysningar i samband med interimistiska beslut. Förändringarna trädde i kraft den 1 juli 2006. Förändringarnas innebörd för verkställighetsförfarandet beskrivs i den fortsatta texten.

Barnets bästa

Vad som anses som ”barnets bästa” har förändrats över tid och är, liksom synen på familjen, kopplad till ekonomiska och kulturella samhälleliga förändringar. Sandin & Halldén (2003) påpekar att begreppet ”barnets bästa” inte är någon ny företeelse. Det har använts i utredningar och i samhällsarbete sedan början av 1900-talet. Olika aktörer har tolkat begreppet utifrån sina egna referensramar, och beroende på vilken utgångspunkt dessa aktörer har haft, har begreppet givits olika innebörder (ibid). Vad innefattar då begreppet ”barnets bästa”? Rejmer (2003) menar att begreppet *barnets bästa* i svensk lagstiftning används som en allmän och övergripande princip, det vill säga att begreppets exakta innehåll fastställs i tillämpningen, samt att begreppet måste betraktas som ett värdeöppet rättsfaktum i själva tillämpningen. Detta *öppna koncept* (Schiratzki 2003) innebär att alla aspekter av barnets situation skall beaktas, och sedan skall den bästa möjliga lösningen för barnet eftersträvas i varje enskilt fall. Ett sådant öppet koncept innebär att lagstiftaren kan göra en friare bedömning när det gäller *barnets bästa* än vad som är fallet när traditionella rättsregler tillämpas. Emellertid använder oftast inte rättsordningen *barnets bästa* som ett öppet koncept. Istället arbetar man med *presumtioner*, det vill säga bestämda tolkningar av barnets bästa. Rätten utgår då från bestämda tolkningar av barnets bästa med utgångspunkt från lagtext, för-

arbeten och avgöranden av överrätt. Ett exempel på en sådan presumtion kan vara uppfattningen att det är gemensam vårdnad är det bästa för barn. En nackdel med sådana presumtioner kan bli att de medför en ”låst” tolkning av vad som är bäst för barn, vilket kan medföra att det blir svårt att få till stånd undantag från den generella presumtionen (Schiratzki 2003).

Föräldrars legala ansvar för sina barn regleras i föräldrabalken. Fram till 1900-talets sista decennier var barns rätt avhängigt av vuxnas legala relationer, barnrätt som självständigt rättsområde uppstod inte förrän under 1900-talets sista decennier. Från 1960-talet och framåt märks en förändring i hur lagstiftningen har uppfattat synen på barn. ”Barnets bästa” fick en större betydelse som rättslig målsättning. Med ”barnets bästa” menades att barns olika fysiska och psykiska behov skulle tillgodoses på bästa sätt. Ett sådant förhållningssätt kan beskrivas som *behovsorienterat*. Detta innebär att barn ses som individer med egna behov, och att det är vuxnas ansvar att se till att barns behov av omvårdnad, kärlek och skydd kan bli tillfredsställda (Singer 2000). Ett behovsorienterat synsätt på barns vilja gör att barns kompetens definieras genom vuxnas perspektiv, och att barn varken kan eller ska fatta beslut. Synsättet ger ett i grunden beskyddande perspektiv där barn blir objekt för vuxnas interventioner då det är de vuxna beslutsfattarna som, utifrån sin egen uppfattning om barns behov, avgör vad som är barnets bästa (ibid).

Vikten av att uppmärksamma barns vilja och att göra barn röster hörda, har alltmer uppmärksammats under de senaste årtiondena. Särskilt viktig har FN:s konvention om barnets rättigheter varit (se nedan). I den tidigare refererade reformen av vårdnadsreglerna har barnets egen vilja ytterligare betonats. Singer (2001) menar att ”barnets bästa” och ”barnets vilja” ses som två skilda omständigheter. Bestämmelsen om barnets vilja kan ses som ett utslag av en mer *kompetensorienterad* syn på barn. Enligt Singer (a.a.) finns det skilda synsätt i retoriken om barns rätt, där dominerar den *kompetensorienterade* synen, medan det behovsorienterade synsättet dominerar inom lagregleringen.

Smart et al. (2005) fann i sin studie att det fanns en allmän föreställning om att det var barnets bästa som var i fokus i

domstolsförhandlingar som gällde vårdnad, boende och umgänge. Emellertid var det i stället föräldrarnas konflikt som stod i centrum. Föräldrarna blev indragna i en *föräldrastrid* (parental contest), där vårdnadstvisterna blev ett sätt att hantera konflikten mellan föräldrarna, och där barnets bästa kom i skymundan. Smart et al. (ibid) fann även att föräldrar ofta kände sig ensamma och övergivna efter en domstolsförhandling. I de fall där besluten hade gått emot föräldrarna kunde de fastna i en ond cirkel av fientlighet, som drev dem till att starta nya rättsprocesser.

I rapporten *Barnets Bästa* (BO 2005b) framhåller BO att föräldrabalken inte tillräckligt tydligt visar att barnets bästa skall vara avgörande. Vidare anser BO att barnets bästa ofta tolkas på ett sätt som sätter föräldrars rätt i främsta rummet, inte barnets. Sammanfattningsvis kan vi konstatera att begreppet ”barnets bästa” är svårtolkat. Johanna Schiratzki (2001) uttrycker det så här

Det är inte konstigt om begreppet barnets bästa ges olikartade tolkningar i olika sammanhang, men det innebär att det är svårt att tillämpa som enhetligt juridiskt begrepp. Så länge begreppet inte definieras och det görs tydligt att det betyder olika saker i olika sammanhang, så går det att tänja det tills ingenting återstår. (Schiratzki 2001)

Barnkonventionen

Att Sverige 1990 ratificerade FN:s Barnkonvention innebar att barnets rättigheter ytterligare betonades. Därmed tog myndigheter i Sverige också på sig ett ansvar för att ta hänsyn till konventionens bestämmelser i allt arbete där barn berörs. Konventionen fokuserar på barns *rättigheter*, inte på barns *behov*, men dess existens har gjort beslutsfattare och andra som arbetar med barn medvetna om vikten av att inta ett *barnperspektiv*.

Barnkonventionen har fyra viktiga grundprinciper:

1. Barnets bästa skall sättas i främsta rummet.
2. Barnet skall skyddas mot alla former av diskriminering.
3. Barnet har rätt till liv och utveckling. Rätt till utveckling innebär att barnet har en rätt att få sina grundläggande behov tillgodosedda. Det innebär att barnet har rätt till omvårdnad och skydd, rätt till kärlek och trygghet samt ett stabilt och varaktigt förhållande till föräldrarna. Barnet har även rätt till samhörighet med båda föräldrarna, även om dessa är i konflikt med varandra (SOU 1997:116).
4. Barnet har rätt att säga sin mening och få den respekterad.

Dessa grundprinciper utgör barnkonventionens definition av vad som är barnets grundläggande behov (SOU 2000:77). Genom barnkonventionens skrivning i artikel 3 har principen om barnets bästa fått en ännu starkare ställning i lagstiftningen. Artikel 3 har förts in som en *portalparagraf* i socialtjänstlagen, i utlänningslagen och i föräldrabalken.

Utgångspunkten i barnkonventionens *barnperspektiv* är respekten för barnets fulla människovärde och integritet, samt barnomens egenvärde där barn liksom vuxna skall ses som unika individer med egna behov. Begreppet barnperspektiv har bland annat förändrats över tid och i takt med den nya tidens uppfattning av barnet. Telhaug (1991, i Bartley 1998) menar att man kan se tre faser i uppfattningen om barnet med början i att under lång tid se barnet som en vuxen i miniatyr och barndom endast som en förberedelse för vuxenlivet, det ”egentliga livet”. I fas två, i samband med den utvecklingspsykologiska framväxten, skulle barnet kontrolleras och formas genom effektiv fostran och synen förändrades därmed. När vi idag – fas tre – talar om barnperspektiv och barns egen kultur, är utgångspunkten snarare barnets frigörelse och individualisering än kontroll (Bartley 1998, s. 34).

Bodil Rasmusson (1994) säger att definitionerna handlar om å ena sidan vuxnas perspektiv på barn och å andra sidan barns perspektiv på den egna tillvaron. Enligt Socialstyrelsen är det viktigt att de som arbetar med barn kan klara av att omfatta båda

betydelserna (Ds 1996:57). Rasmusson lägger också till aspekten av mötet mellan barn och vuxna. Vuxna i olika positioner medverkar till att forma ett generellt barnperspektiv, som kan avläsas i politik, lagstiftning, skola, barnomsorg och i forskning. Barns perspektiv på den egna tillvaron formas, liksom vuxnas, i ett socialt, kulturellt och historiskt sammanhang. Det varierar från individ till individ genom tid och rum utifrån barnets olika positioner. För att kunna identifiera och beskriva barns perspektiv måste de vuxna försöka se världen med barnens ögon, och sätta sig in i barnets situation. De vuxna måste också tolka barns utsagor, uttryck och signaler i relation till barnet och dess sammanhang (Rasmusson 1994).

Det har även blivit vanligare att tala om ett barnperspektiv bland politiker och beslutsfattare. Det används som ett ideologiskt begrepp med stor retorisk kapacitet och det används i vetenskapliga sammanhang som ett metodologiskt begrepp. Barnperspektiv handlar om vilken plats barn ges i vårt samhälle, vilka generella erfarenheter som det ger barn och på vilket sätt som barnen uttrycker dessa erfarenheter. Barnperspektiv blir då något utöver att återge barns perspektiv på olika fenomen (Halldén 2003).

Utifrån barnkonventionen avser barnperspektivet både det enskilda barnets situation och barn i kollektiv bemärkelse. Detta innebär dock en ambivalens mellan olika synsätt på barn. Även om barnkonventionen fokuserar på barns rättigheter (exempelvis att göra sin röst hörd, en av konventionens huvudprinciper som stadgas i artikel 12), gör denna ambivalens att det finns ett utrymme för hur man ska tolka barns kompetens. Nick Lee tar just artikel 12 som exempel i sin analys, och menar att artikeln omfattar en tvetydighet i sig själv om barns förmåga att representera sig själva (Lee 1999, s. 456). Artikel 12 lyder:

Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

Artikeln stadgar å ena sidan en generell bestämmelse om barnets rätt att uttrycka sina åsikter och få dem beaktade, vilket jäm-

ställer barnets rätt till självrepresentation med vuxnas. Men det lämnas stort utrymme till avsteg från denna princip i specifika fall för enskilda barn, då deras "ålder och mognad" modererar vilken "vikt" som ska läggas vid barnets ord (Lee 1999, s. 456). På detta vis finns ambivalensen kring barns möjlighet att uttrycka sig, och därmed vilken plats de ska ha i beslutsfattandet, även inom artikeln. Det är kanske inte så svårt att förstå att en övergripande konvention måste ge utrymme för både det generella och det specifika för att inte förlora sin legitimitet, men det innebär ett bekymmer att legitimiteten uppnås genom att en av barnkonventionens huvudprinciper lägger avgörandet för barns kompetens till en fråga för framtida beslutsfattare. Om ambivalensen kring barns kompetens hänskjuts till andra, vad händer då i situationer när ambivalensen inte längre kan överlätas? Lee menar i sin analys att de uppskjutna besluten rentav kan komma att lägga ambivalensen på axlarna på barn (Lee 1999, s. 455). Tvetydigheten blir på liknande sätt synlig i spänningen mellan å ena sidan barns rätt till aktörskap (artikel 12, 13 och 15), å andra sidan barns rätt till skydd (artikel 18 och 19).

Diskurser om barn och barndom

Som framgått ovan har det skett en förändring i synen på barn. Teoretiskt har detta inneburit ett paradigmskifte (James & Prout 1997), där barn alltmer betraktas som subjekt och sociala aktörer som har förmåga att från tidig ålder interagera med sin omgivning, i motsats till passiva objekt som befinner sig i en utvecklingsprocess och ännu inte kan agera på egen hand. Flera forskare (se t.ex. Corsaro 1997, Dencik 1999, Brannen 2000) visar att barn tar aktiv del av det sociala livet och att de i interaktion med sin omgivning är med och formar relationer i vardagen. Denna förändring går också parallellt med utvecklingen inom familjeforskningens betoning på familjemedlemmarnas individualitet och betydelsen av att studera familjen utifrån dess vardagspraktiker (Bäck-Wiklund & Lundström 2001).

Inom de utvecklingspsykologiska teorierna har barndomen uppfattats som en process där barn steg för steg tillägnar sig ett allt större ansvar för sig själva och föräldrarna har betraktats som några som kan hämma eller främja barnets utveckling (Guldbrandsen, 2000). Strandell (2005) menar att möjligheten att se barn som egna subjekt kan försvåras av fokuseringen på teorier om barns utveckling. En sådan fokusering innebär en åldersdeterminism, där vuxenliv och barndom ses som helt skilda åt.

Den nya barndomsforskningen fokuserar på barndom som socialt konstruerad, och förståelsen för den här perioden i livet varierar i tid och kulturer (James & Prout 1997). Kritiken mot de dominerande utvecklingspsykologiska och socialisationsteorierna riktade främst in sig mot synen på 'barnet i utveckling' i betydelsen 'blivande' ('becoming') i motsats till 'varande' ('being', se Qvortrup 1994, James, Jenks & Prout 1998). Den nya barndomsforskningen baserades då på barn och barndom som en kategori. Utvecklingen på senare tid har kommit att fokusera mångfalden av barndomar genom skillnader i t.ex. klass, kön, etnicitet och ålder, samt olika sätt att se skillnader mellan barn och vuxna (Närvänen & Näsman 2005, Prout 2005). Prout (2005) belyser särskilt frågan om skilda barndomar i ett internationellt perspektiv. Hur ålder konstrueras, och hur förhållandet ser ut mellan generationer blir också betydelsefullt. Närvänen & Näsman (2005) menar att barndom alltid måste förstås i relation till övriga livsfaser, och hur dessa konstrueras och representeras i den kulturella och samhälleliga kontexten. Anne Solberg (1996) är en av dem som också argumenterar för att vi ska lägga större tonvikt på den situationella kontexten inom vilken barn agerar och att vi på detta sätt ska flytta vår uppmärksamhet från vad barn och barndom 'är' till hur denna 'görs' av såväl barn som vuxna (from 'being' to 'doing', Solberg 1996).

Den tidigare nämnda tvetydigheten i synen på barn (se avsnittet om Barnkonventionen), har internationellt formulerats som en spänning mellan en välfärdsprincip som en *"adult construction that assumes children to be inadequately socialized dependants in need of care, protection and control"* jämfört med ett 'frigörande' (liberationist) perspektiv *"that sees children as creative social and moral*

agents with the capacity to act, to interact and to influence the shape of their childhoods” (Neale 2002, s. 456). Man kan se det Singer (2001) kallar för behovsorienterat synsätt som det som Neale benämner välfärdsprincip, medan den mer kompetensorienterade synen på barnet som subjekt följer av en annan princip. Eriksson och Näsman (2006) diskuterar dessa olika begrepp, och ifrågasätter utifrån en svensk kontext om det nödvändigtvis finns en motsättning mellan välfärd och aktörskap. De menar att i den svenska nutida välfärdsforskningen definieras välfärd ”i termer av resurser som individen kan disponera **för att själv få kontroll över och styra sitt liv.** (...) Välfärd är alltså i den svenska diskursen inte en motpol till ett perspektiv inriktat på aktörskap utan kan tvärtom sägas omfatta det” (Eriksson & Näsman 2006, s. 11, befintlig emfas). De menar att beteckningarna på dessa olika diskurser om barn därför behöver ändras, och väljer att kalla det behovsorienterade synsättet respektive välfärdsprincip där barn objektiviseras för en *omsorgsdiskurs*, ”vilket på ett tydligare sätt synliggör maktrelationen mellan omsorgsgivare och mottagare, underordningen av barn relativt vuxna” och ställer den mot en *rättighetsdiskurs* ”som ser barnet som medborgare och därmed subjekt” (Eriksson & Näsman 2006, s. 11).² Enligt Neale (2002) är barns rätt att komma till tals underordnad deras välfärd, de har inte någon oberoende yttrandefrihet. *Omsorgsdiskursen* innebär alltså att den vuxna har tolkningsföreträde att bedöma vad som i relation till barns behov är barns bästa (Eriksson & Näsman 2006).

Barnets delaktighet

Barnets delaktighet i familjerättsliga processer har som sagt diskuterats under lång tid både i Sverige och internationellt. Det har funnits uttalanden i förarbeten till lagarna om att barnets åsikter skall tas tillvara i frågor om vårdnad, boende och umgänge de senaste 25 åren. Trots detta har utredningar och forskning visat

² Diskurs definieras i detta sammanhang som ”informationer av utsagor, föreställningar och tankar, som hänger ihop på ett bestämt sätt. Det är också ett analytiskt begrepp eftersom övergripande mönster för vårt sätt att tala och tänka om olika saker, det som förutsätts och det som gör utsagor meningsfulla, är något som måste rekonstrueras ur talet.”

att barn har svårt att komma till tals (Dahstrand 2004, Rejmer 2003, SOU 2005:43). I Föräldrabalken, liksom i Barnkonventionen, villkoras dock barnets vilja genom vuxnas bedömning av barnets 'ålder och mognad'. Denna reservation, som görs i förhållande till både ålder och mognad innebär en oklarhet i tillämpningen. Titti Mattsson (1998) påpekar dock att Barnkonventionen eller svensk lag inte ger utrymme för myndigheter att avgöra *om* barnet ska höras eller inte. Barnets ålder och mognad ska ha betydelse först *efter* det att barnet fått uttrycka sin mening, och när myndigheten prövar i vad mån barnets vilja ska tillmätas betydelse i beslutet (Mattsson 1998, s. 56).

Flera forskare, t.ex. Maria Eriksson och Elisabet Näsman resonerar om att barnets kronologiska ålder saknar mening i sig, men kan användas som en praktiskt användbar indikator på mognad, som annars skulle kräva mer för att pröva. Det finns dock en uppenbar risk *"att ålder används som ett enkelt redskap att rutinmässigt sortera vilka barn som ges ett handlingsutrymme av det här slaget – barn under en viss ålder kan bedömas som inkompetenta oberoende av vilken typ av kompetens de skulle kunna demonstrera om de fick möjlighet"* (Eriksson & Näsman 2006, s. 9). Resultaten av annan forskning tyder på att professionella aktörer i familjerättsliga tvister i huvudsak använder sig av barnets faktiska ålder och inte av mognadsbegreppet, även om det tycks att överrätternas praxis på senare år har sänkt gränsen för när barnet ges inflytande från den tidigare så dominerande 12-årsgränsen (Dahlstrand 2004). Reservationen kring barnets röst riskerar dock att bli del av ett cirkulärt resonemang där en uttryckt uppfattning som står i strid med den vuxnas syn kan tolkas som ett tecken på omognad, vilket betyder att den vuxne aldrig behöver beakta en uppfattning som går emot den vuxne (Närvänen & Näsman 2006, se även Smart et al. 2001, James & James 1999, 2004, Eriksson 2003, Taylor & Fitzgerald 2005).

Flera forskare skriver att även små barn kan ge meningsfulla bidrag i skilsmässoprocesser (Smart et al. 2001, Smith et al. 2003). Som tidigare nämnts betonar de senaste förändringarna i vår svenska lagstiftning också att även yngre barn ska involveras mer aktivt (SOU 2005:43, prop. 2005/2006:99, Socialstyrelsen 2006a). Studier visar dock att det finns en risk att barn nekas

både information och möjlighet att delta i familjerättsliga processer utifrån en tanke om att ansvar inte skall läggas på barnet, framför allt från att ta ställning i föräldrarnas konflikt (Taylor & Fitzgerald 2005, James & James 2004). Denna inställning kan härledas till en utvecklingspsykologisk syn, eller till den omsorgsdiskurs som diskuterats ovan. Med tanke på att den separerade kärnfamiljens diskurs (Eriksson 2003) så starkt präglat vår lagstiftning och politik på detta området finns fortfarande risken att barn "skyddas" från att komma till tals, eller inte anses tillräckligt mogna om de uttrycker en vilja som går emot denna. Flera studier visar just att när dessa diskurser samspelar, dessutom på en juridisk arena, kan vi se exempel på att uppfattningen om att barns rätt *inte* omfattar barns rätt att inte ha umgänge med den andre föräldern (Eriksson 2003, Heide Ottosen 2006, James & James 2004, Taylor & Fitzgerald 2005).

Att se barn som kompetenta och aktiva i motsats till passiva och sårbara är oftast positivt, men kan också få till följd att synen på barn förenklas – här finns också en risk att se barndom och barn som en homogen kategori. Alla barns kompetens är inte jämförbar. Att betrakta barn som kompetenta och självständiga aktörer kan skapa svårigheter för de barn som inte själv kan hävda sina intressen av olika skäl, såsom bristande omsorg, ålder, handikapp etc. (Sandin & Halldén 2003). Även Smart et al. (2001) betonar att alla barn inte är lika och att det är viktigt att hitta flexibla barnfokuserade metoder, men även att acceptera att alla barn inte vill bli involverade. Att skydda barn från att ta skada är naturligtvis en viktig uppgift, och barnet skall förstås inte pressas på synpunkter. I flera fall kan professionella anse att situationen är svår nog ändå för barnet. Mattsson påpekar dock att barnets frånvaro i förfarandet bör ställas mot den risk för skada som barnet utsätts för om det inte ges möjlighet att få lämna uppgifter (Mattsson 1998, s. 54). Att på lämpligt sätt ge barnet möjlighet att få uttrycka sin mening och uppfattning om sin situation, gör snarare att man tillser att barnets intresse verkligen kan beaktas under handläggningen av ärendet (ibid).

Ytterligare ett hinder för att lyssna på barn är ett traditionellt synsätt som innebär att barn är svåra och opålitliga intervjuobjekt, som dessutom är lättpåverkade och kan pressas av vuxna

att säga saker (Mattsson 1998). Med hänvisning till tidigare forskning drar dock Mattsson slutsatsen att det visserligen finns en problematik i att "lita på" vad en person uttrycker i tal, men att den problematiken rör såväl vuxna som barn och kan därför inte rättfärdiga att barn inte blir hörda (Mattsson 1998, s. 54). FN:s barnkommitté betonar också att domstolar inte ska tillmäta påverkansgraden någon betydelse i bedömningen av barnets viljeyttring. Kommittén har uttalat att myndigheter inte med lätthet kan ingripa i situationer där en förälder lyckats manipulera barnet mot den andre föräldern, då barnets rädsla och motstånd inför att träffa den andre föräldern i sådana fall är ytterst verklig för barnet (BO 2002). Även vårdnadskommittén skriver att det för barnet inte har någon betydelse om dess inställning grundar sig på förhållanden som har inträffat eller om det blivit påverkat av en förälder, men att det naturligtvis är viktigt att "gå till botten med orsaken till rädslan eller oviljan och att hjälpa barnet att komma över den, inte minst om den inte grundar sig i verkliga förhållanden" (SOU 2005:43, s. 213).

Återigen befinner vi oss i de tvetydiga bilder av barn, barndom och barns kompetens, som återfinns i barnkonventionens artiklar. Hur blir det när denna ambivalens, när dessa olika diskurser, kommer till ett läge där man måste 'sätta ner foten' och inte kan undvika att ta ställning på något sätt? Lee menar att en nyckelfråga för barnforskning som vill öka barns möjligheter att bli hörda i vuxna institutioner är var undvikandet slutar och "*who bears the burden of ambiguity*" (Lee 1999, s. 471). På detta sätt närmar vi oss nu vår studie om barns bästa i verkställighetsmål. Vi vill dock göra en sista översikt av hur lagstiftningen och forskningen ser ut kring verkställighetsmålen specifikt, innan vi redovisar resultaten av vår studie.

Den juridiska processen vid verkställighetsmål

Nya regler kring verkställighet

Från och med den 1 juli 2006 gäller nya regler för vårdnad, boende och umgänge, samt verkställigheten av dessa. En viktig förändring, som även nämndes i inledningen, är att verkställighetsförfarandet överflyttas från förvaltningsdomstol till allmän domstol. Detta innebär att allmänna domstolar nu avgör i alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Att verkställighetsförfarandet handlades av förvaltningsdomstolar, medan övriga frågor om vårdnad, boende och umgänge avgjordes av allmän domstol upplevdes av många som problematiskt. Vårdnadskommittén menade att verkställighetsprocessen i många fall kom att bli en repris av den rättegång där frågan om barnet prövats i sak, och att det kunde leda till upprepade och utdragna processer som var till skada för barnet. För att undvika sådana processer borde verkställighetsförfarandet flytta närmare rättegången, och därför bestämdes att handläggningen skulle flyttas till de allmänna domstolarna. På så sätt kommer frågan om verkställighet i de flesta fall att handläggas av samma domstol som avgjorde frågan i sak (prop. 2005/06:99, SOU 2005:43, Lagrådsremiss 2006). Verkställighetsprocessen ”renodlas” på detta sätt och hindren för verkställighet begränsas till om det är uppenbart är oförenligt med barnets bästa, eller om ett barn som anses nått en sådan ålder och mognad att dess vilja bör beaktas vägrar och det ändå inte anses nödvändigt av hänsyn till barnets bästa.

Det är värt att notera att den tidigare tolvårsgränsen har tagits bort i verkställighetsmål i syfte att yngre barn i större utsträckning skall få komma till tals (prop. 2005/06:99, Socialstyrelsen 2006c).

Fakta om verkställighet – enligt föräldrabalkens tidigare skrivning, före juli 2006

År 1968 infördes särskilda regler i 21 kap. FB för verkställighet av allmän domstols avgörande beträffande vårdnad, umgänge eller överlämnande av barn. Även om samhällsutvecklingen har medfört andra förändringar av lagarna i FB har inte någon översyn av reglerna om verkställighet tidigare gjorts. Då verkställigheten infördes 1968 kunde domstolen bara reglera umgänge för den förälder som inte hade vårdnaden om barnet. Sedan har vårdnadsreformen 1998 inneburit att allmän domstol kan besluta om umgänge, samt också vem av föräldrarna barnet skall bo tillsammans med även när föräldrarna har gemensam vårdnad. Sådana ändringar är exempel på att sambandet mellan verkställighetsreglerna och vårdnadsreglerna delvis hade gått förloren i den tidigare lagstiftningen (SOU 2005:43).

Domstolen kan, innan beslut om verkställighet fattas, uppdra åt lämplig person att verka som medlare mellan parterna för att få den som har hand om barnet att frivilligt verka för att fullgöra vad som åligger honom eller henne. Denna möjlighet finns också kvar i nuvarande lagstiftning. Medlaren hade i regel två veckor på sig i sitt uppdrag (enligt de nya reglerna fyra veckor, FB 6 kap. 18 §), men rätten kan förlänga tiden om det finns förutsättning att nå en samförståndslösning. Om föräldrarna inte kommer överens under denna tid skriver medlaren en redogörelse till rätten där försöken redovisas, tillsammans med barnens och parternas vilja. Medlaren redogör också för om det finns några hinder för verkställighet. Om medlingen inte lyckas kan domaren i målet kalla till en muntlig förberedelse för att informera parterna eller försöka få dem till en överenskommelse. Om inget annat lyckas hålls en förhandling, oftast muntlig, med parterna, varpå rätten tar beslut att förorda eller avslå verkställighet i målet. Föräldrarna har ofta ombud på förhandlingen. Barnen är i princip aldrig med på förhandlingen (SOU 2005:43).

Huvudregeln när det handlar om verkställighet var att vad allmän domstol beslutat, alternativt vad föräldrarna med socialnämnds godkännande ingått avtal om, skall efterlevas. Det fanns dock tre hinder för verkställighet; väsentligt förändrade för-

hållanden sedan tingsrättens dom, en risk som inte är ringa för att skada barnets fysiska eller själsliga hälsa, eller att ett barn över tolv år motsätter sig umgänget. Beslutet om verkställighet kan också förenas med vite eller (i undantagsfall) med polishämtning (FB 21 kap. 5–8 §§). Dessa tvångsmedel finns också kvar i den nuvarande lagstiftningen.

Det inträffade dock sällan att länsrätten vägrade verkställighet (SOU 2005:43). Verkställighet har hört till de rättsområden där barnets egna synpunkter sällan utreds eller tillmäts relevans (BO 2000/2001, Schiratzki 2005).

Kunskap om verkställighetsdomar

Den kunskap som finns om tvister inom föräldrarättens område är oftast koncentrerad till vårdnadsutredningen. Studier som genererar kunskap om verkställighet är sällsynta. Barnombudsmannen (BO) genomförde studien *Ta hänsyn till barns bästa i verkställighets-mål. En studie av länsrättsdomar* (BO 2000/2001) där 103 länsrättsdomar som gäller verkställighet av domar, beslut eller avtal om vårdnad, boende eller umgänge enligt 21 kap. FB, studerades. Resultaten från studien visade att ytterst få domar redovisade självständiga och individuella bedömningar av barnets bästa i domsmotiveringen. En anledning till att barnets vilja så sällan utreds och beaktas antas vara att många domare inte anser det förenligt med barnets bästa att barn under 12 år tvingas ta ställning i föräldrarnas konflikt. Det framkommer tydligt i studien att domstolarna använder sig av en strikt 12-årsgräns, och sällan utreder barnets mognadsnivå. En annan anledning att barnets vilja utreds så sällan är att domare ofta anser att särskilt yngre barns vilja är utsatt för påverkan av någon av föräldrarna, och därför inte kan tas i beaktande. I över hälften (59 procent) av de 103 domarna uppmärksammades inte portalparagrafen om ”barnets bästa”. I endast 19 procent av fallen hade en bedömning gjorts av vad som ansågs vara barnets bästa. Resultaten från studien visade att domstolens redovisning av en självständig och individuell bedömning av barnets bästa fick stor

betydelse för vilken hänsyn som togs till barnets vilja i verkställighetsprövningen.

I 60 (58 procent) av de undersökta domarna kom barnets vilja fram, vilket berodde på att motparten åberopade just barnets vilja som ett skäl. Det var emellertid bara i 38 av dessa 60 domar som viljan utreddes utöver just åberopandet. Barnets vilja tillmättes betydelse endast i 17 av de 60 domarna. De flesta av de intervjuade domarna i den studie som redovisas ovan ansåg att det var fel att små barns vilja kunde påverka verkställighetsdomen.

I ytterligare en studie gjord av Barnombudsmannen (BO), *Små barn och umgängestvister – en undersökning av 62 tingsrättsdomar* (BO 2002) fann BO att det fanns flera brister i domarna då det handlade om små barn, bland annat brast det i hänsynen till de minsta barnens behov vid utformningen av umgängets omfattning. Dessutom var domstolarnas självständiga prövning av det enskilda barnets behov ofta bristfällig, liksom argumentationen i domskälen kring principen om barnets bästa (BO 2002).

Kapitel 3 Studiens uppläggning

För att få en övergripande kunskap ingår en kombination av olika metoder i studiens design. Studien innefattar både dokumentstudier, intervjuer och en enkät till föräldrar. En förutsättning för att använda sig av olika metoder i ett forskningsprojekt är att syftet med användandet är detsamma, och att de skilda metoderna inriktar sig mot samma mål (Brannen 1992, 2004). De metoder som har använts har alla ett gemensamt syfte, nämligen att undersöka hur principen om ”barnets bästa” definieras i verkställighetsmål, samt på vilket sätt barns egna erfarenheter och åsikter uppmärksammas i sådana mål.

Då resultaten redovisas är inte avsikten att bedöma om det beslut som fattats i domstolen är juridiskt korrekt eller inte, utan i vilken utsträckning principen om barnets bästa definieras och diskuteras i de verkställighetsmål vi undersökt.

Frågeställningar

- Hur har domstolen tagit hänsyn till portalparagrafen om ”barnets bästa” i FB 21 kap. 1 § vid beslut om verkställighet?
- Hur beaktas barnets vilja i verkställighetsprövningen?
- Vilken betydelse får den av länsrätten utsedda medlaren för hur ”barn bästa” beaktas i verkställighetsmål?
- Hur har ”barns bästa” uppmärksammas i de vårdnadsutredningar som legat till grund för tingsrättens beslut om vårdnad, boende och umgänge i ärenden som verkställighetsprövats?
- Hur kan barnperspektivet på bästa sätt uppmärksammas i verkställighetsmål? Vad behövs för att barns röster skall bli hörda?

Referensgrupper

En referensgrupp, bestående av personer verksamma vid Familjerätten i Göteborg och Kungsbacka, organisationen Bona Via³, Länsstyrelsen i Västra Götaland, Länsrätten i Göteborg, samt vid Juridiska Institutionen vid Göteborgs universitet, har varit engagerad i uppläggningsstudien, samt även givit kommentarer under studiens gång. Referensgruppen har hittills träffats vid sammanlagt fem tillfällen.

En referensgrupp bestående av föräldrar (tre mödrar och tre fäder) har också varit behjälplig vid utformandet av enkätfrågorna. Denna referensgrupp träffades vid ett tillfälle, men kontakt med föräldrarna i gruppen skedde också per telefon, efter enskilda föräldrars önskemål om individuell kontakt.

Domar och akter

För att få en uppfattning om hur ärenden om verkställighet handlades i förvaltningsdomstolarna inleddes studien med en genomgång av samtliga verkställighetsansökningar som inkom till Länsrätten i Göteborg år 2001.

Totalt inkom detta år 107 verkställighetsansökningar. Av dessa gick 46 ansökningar till förhandling och dom. Övriga ansökningar återkallades av olika anledningar, se nedanstående tabell.

³ *Bona Via* – ”den goda vägen” – är en anhörigverksamhet i Göteborg för barn, ungdomar och föräldrar i familjer där någon vuxen är beroende av alkohol eller andra droger.

Tabell 3.1 Handläggning av verkställighetsansökningar inkomna till Länsrätten i Göteborg under år 2001

Handläggning av verkställighetsansökningar	Antal ansökningar
Ogiltig ansökan	8
Ansökan återkallad efter ny förhandling i Tingsrätten	3
Ansökan återkallad efter medling	23
Ansökan återkallad av okänd anledning	27
Ansökan gått till förhandling och dom	46
Totalt	107

Urval av granskade ärenden

En av studiens frågeställningar berörde de vårdnadsutredningarna som legat till grund för tingsrättens beslut. Det visade sig att vårdnadsutredning inte alltid fanns med i länsrättens bedömning. Av de 46 fallen som gått till förhandling och dom valdes de 18 fall där en *utredning* omnämndes i domen ut för att göra en fördjupad analys av dokumenten. Emellertid visade det sig att benämningen *utredning* kunde innebära olika former av utredningar, varför det trots detta inte fanns vårdnadsutredningar i alla de utvalda fallen. Vårdnadsutredningar fanns att rekvidrera från tingsrätten i 14 av de 18 fallen. Det är också möjligt att det finns vårdnadsutredningar som inte omnämns i verkställighetsdomarna, men då de enligt domsmotiveringen inte haft någon betydelse för bedömningen har dessa inte inkluderats i studien. I de 18 fallen har akter, domar och i förekommande fall vårdnadsutredningar granskats, med fokus på hur barnets bästa definierats och på vilket sätt barnets egna åsikter och erfarenheter uppmärksammats och dokumenterats. Även beskrivningar kring föräldrarnas konflikt och hur dessa uppmärksammas har studerats. I de övriga 28 ärendena har endast den skriftliga domen inkluderats i studien.

Intervjuer

Tre domare, två nämndemän, tre medlare och fyra familjerättssekreterare har intervjuats. Sammanlagt har således 12 intervjuer genomförts. Syftet med intervjuerna var att få en uppfattning om hur dessa aktörer, med sinsemellan olika bakgrund, referensramar och professionell inriktning, förhåller sig till frågan hur barns bästa uppmärksammats i handläggningen av verkställighetsärenden.

Urval

De domare som arbetar på Länsrätten i Göteborg tillfrågades om sitt intresse av att bli intervjuade. Tre domare anmälde sig.

Fyra medlare namngavs i de akter som gick igenom. Dessa tillfrågades om de ville bli intervjuade. Tre medlare svarade ja.

Familjerättssekreterarna i en storstadskommun och en mindre kommun tillfrågades om deltagande i studien. Fyra familjerättssekreterare anmälde sitt intresse.

Länsrätten i Göteborg tillfrågade sina nämndemän om de var intresserade av att delta i studien. Två nämndemän meddelade att de var intresserade.

Urvalet har således grundats på respondenternas eget intresse för studien, och deras egen vilja att dela med sig av sin kunskap. Endast ett fåtal representanter från varje kategori har intervjuats. Ett så begränsat intervjuantal ger inte underlag för att dra några generella slutsatser. Emellertid har intervjuerna givit viktig kunskap om synen på vårdnadstvister och barns bästa utifrån de intervjuades skilda perspektiv.

Enkäten och enkätsvaren

I studien ingår även en enkät som skickats till de föräldrar som ansökt om verkställighet under år 2001. Syftet med enkäten var att få en övergripande uppfattning om hur föräldrar ser på frågan om hur barns bästa uppmärksammats i handläggningen av verkställighetsmål. I enkäten ingick även frågor som berörde

vårdnadsutredningen (se bilaga 1). Enkäten har prövats i den regionala etikkommittén.

Enkätfrågorna diskuterades i referensgruppen. Vi fick även genom Bona Via och familjerätten kontakt med sex föräldrar med erfarenhet av familjerättsliga processer (tre mödrar och tre fäder). Vi träffade dessa föräldrar vid ett tillfälle för att diskutera enkätens uppläggning, och de var till stor hjälp i arbetet med utformningen av enkätfrågorna.

Utgångspunkten var att samtliga föräldrar som omfattats av en ansökan om verkställighet under 2001 skulle få enkäten. Emellertid visade det sig att en del föräldrar föll bort. Bortfallet utgjordes av två föräldrar som saknade en aktuell adress, nio mammor med skyddade adresser, ett fall där fadern var intagen i fängelse, och i två fall där ena föräldern hade avlidit.

Totalt skickades 144 enkäter ut. För att inte någon av föräldrarna skulle få anledning att tvivla på anonymiteten kodades inte enkäterna. Tre påminnelser gick därför ut till samtliga föräldrar. Totalt svarade 72 föräldrar, vilket innebär att svarsfrekvensen uppgår till 50 procent. 41 män och 31 kvinnor har svarat på enkäten. Det är ett mindre antal utlandsfödda (framför allt kvinnor) som har svarat på enkäten jämfört med urvalet, och en förklaring kan vara språkproblem. Vi har också fått en högre andel svar från dem som gått hela vägen till förhandling och således inte har kommit överens på vägen. En mera utförlig beskrivning av de föräldrar som svarat på enkäten ges i kapitel 4.

Då enkätsvaren tolkas är det viktigt att uppmärksamma att de ger uttryck för *föräldrarnas uppfattningar* om barnens upplevelser och känslor. Barnens egna erfarenheter uttrycks således indirekt, genom föräldrarnas enkätsvar.

Då vi redovisar svar från enkäten görs detta i form av procentuell andel av svaren, även då få personer har svarat, eftersom detta gör att redovisningen blir mera enhetlig. Antalet tabeller som visas i texten är begränsat, för dem som är specifikt intresserade av tabellerna redovisas de i tabellbilagan. I dessa tabeller redovisas både procentuell andel av svaren, och antal svarande.

Enkätsvaren

Nedan görs en kort sammanfattning av data om de föräldrar som har svarat på den utskickade enkäten.

Ålder och kön:

41 män och 31 kvinnor har svarat på enkäten. Medianåldern är 42 år, männen är signifikant äldre än kvinnorna (se tabell B4:1).

Nationalitet:

44 procent av männen och 16 procent av kvinnorna är födda i annat land (se tabell B4:2). 21 respondenter har uppgivit födelse-land (se tabell B4:3).

Utbildning:

Något fler män (44 procent) än kvinnor (36 procent) har någon form av postgymnasial utbildning. Då utbildningsnivå sätts i förhållande till födelse-land visar enkätsvaren att 43 procent av dem som är födda i Sverige, och 35 procent av dem som är födda i annat land har någon form av postgymnasial utbildning (se tabell B4:4).

Civilstånd:

Andelen gifta, sammanboende, frånskilda och ensamstående skiljer sig inte nämnvärt åt för manliga och kvinnliga respondenter. De flesta, drygt hälften, är gifta eller sammanboende. En fjärdedel är frånskilda och en femtedel är ensamstående (se tabell B4:5).

Bostadsort:

De flesta – 60 procent – har uppgivit att de bor i storstad med fler än 100 000 invånare, vilket i det här sammanhanget betyder att de bor i Göteborg. En femtedel bor på mindre orter, och en femtedel bor utanför tät bebyggelse (se tabell B4:6).

Ansökan om verkställighet:

Majoriteten av ansökningarna initieras av fäderna. Tabell B4:7 visar att 85 procent av männen (35) och 42 procent av kvinnorna (13) själva tog initiativet till göra en ansökan om verkställighet.

Analys

De akter som ingått i studien har lästs igenom på plats, det vill säga på Länsrätten i Göteborg. Samtliga handlingar har granskats, och innehållet har kategoriserats utifrån den tematisering som också låg till grund för intervjufrågorna.

Enkäterna har analyserats med hjälp av det statistiska programmet SPSS.

Intervjuerna har spelats in på band och skrivits ut i sin helhet. Citat från texten har sedan samlats i olika centrala kategorier, enligt Kvaless (1997) meningskoncentrering.

Frånvaro av barns röster

Med tanke på att studiens syfte är att undersöka hur ”barnets bästa” uppmärksammas i verkställighetsmål, är det en klar begränsning att inga barn tillfrågats. I de diskussioner som föregick ansökan tillfrågades föräldrar med erfarenhet av verkställighetsmål om möjligheten att intervjua deras barn. Vad som då framkom var att samtliga föräldrar ansåg att deras barn hade utsatts för att bli utfrågade av så många olika professionella under vårdnadstvist-processen, att de nu var ”intervjutrötta” och önskade bli lämnade ifred. Vi bestämde oss därför för att avvakta med att använda barnen som informanter.

I den enkät som skickades ut till föräldrarna ställde vi en fråga om de trodde att barnen ville bli intervjuade, och en annan fråga om *de själva* ville att barnen skulle bli intervjuade. På frågan om de trodde att barnen ville bli intervjuade svarade 15 respondenter ja, 35 svarade nej, och 18 visste inte ($n=68$). På frågan om de själva ville att barnen skulle bli intervjuade svarade 24 respon-

denter ja, 36 nej, och 9 visste inte (n=69). Således är det en majoritet av föräldrarna som inte tror att barnen skulle vilja bli intervjuade, och som heller inte vill att barnen skall intervjuas, vilket är i överensstämmelse med vad de föräldrar som deltog i de inledande grupperna ansåg.

Emellertid visar svaren också att det finns barn som skulle vara intresserade av att själva deltaga i en studie, och även att det finns föräldrar som skulle vilja att deras barn blev intervjuade. Det är mycket angeläget att inhämta kunskap från barn och ungdomar om deras egen erfarenhet av att föräldrar efter en separation tvistar om frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Vår förhoppning är också att i framtiden få möjlighet att genomföra en sådan studie.

Kapitel 4 Verkställighet

I detta kapitel redovisas processen i handläggningen av verkställighetsärendena; hur många de är, vilken av föräldrarna som ansöker, vad ansökningarna handlar om, hur vanligt det är att medlare tillsätts under processen osv. Kortfattat beskrivs också vilka beslut som fattas; hur ofta rätten godkänner respektive avslår verkställighetsbegäran, vilka tvångsmedel som används och hur ofta domarna överklagas. I denna kortfattade redovisning finns också i vissa delar en jämförelse med den av Vårdnadskommitténs gjorda utredning av samtliga landets verkställighetsdomar från hösten 2002 (SOU 2005:43). Detta för att ge en bild av hur vår lokala studie står sig i en nationell jämförelse, åtminstone på ett övergripande plan.

Ansökningar om verkställighet

Totalt inkom 107 verkställighetsansökningar till Länsrätten i Göteborg 2001. Av dessa gick 46 ansökningar till förhandling och dom (se tabell 3:1). De 46 domarna berörde 66 barn⁴. Lika många flickor som pojkar är aktuella i domarna. 82 procent av barnen (n=54) är mellan 6 och 11 år, vilket kan jämföras med Vårdnadskommitténs studier där motsvarande andel var 60 procent (SOU 2005:43). Det finns inga barn under 3 år i materialet. Fyra barn är mellan 12 och 18 år.

Flera av domarna berör mer än ett barn. I de flesta fall görs samma bedömning för syskonen, men t.ex. barns vilja är oftare redovisad för de större barnen. I några fall finns det ytterligare äldre syskon i familjen, men dessa berörs inte av verkställighetsdomen.

⁴ Egentligen är det 50 barn, men 16 av dem återkommer i två domar.

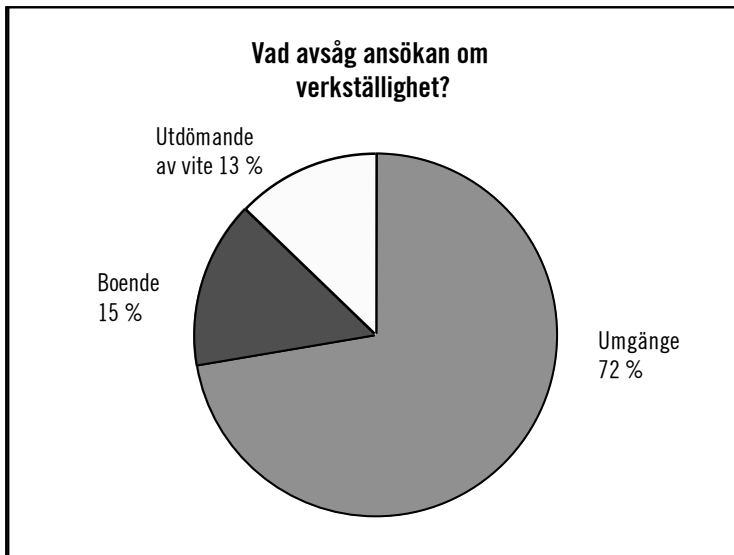

Bild 1

Ansökan om verkställighet avsåg umgänge i 33 ärenden (72 procent). Sju ärenden (15 procent) gällde boendet/överlämning (varav ett gällde överlämning uttalad i dom, ett ärende gällde både boende och umgänge), och 6 fall (13 procent) utgjorde ansökan om utdömande av vite från tidigare dom (se bild 1). Ingen av fallen handlade om vårdnad av barn⁵.

I de 46 domarna var det i 34 fall (74 procent) pappan till barnet som ansökt om verkställighet⁶. Ansökningarna om verkställighet grundade sig i 39 fall på avgörande från allmän domstol. Endast ett fall har sin grund i ett av socialnämnden godkänt avtal. I ett ärende fanns varken dom eller avtal, i detta fall

⁵ Motsvarande siffror i vårdnadskommitténs genomgång visar att 78 procent avsåg umgänge, 13 procent gällde boende, 7 procent gällde vårdnad och 2 procent gällde överflyttning (SOU 2005:43).

⁶ Totalt av alla ansökningar står pappan som sökande i 71 procent av fallen. Även i enkätvaren är det till 74 procent papporna som uppger att de har ansökt om verkställighet (53 män och 19 kvinnor har svarat att det var de som lämnat in ansökan om verkställighet). I vårdnadskommitténs utredning uppger att det i drygt tre fjärdedelar av målen varit pappan som sökt verkställighet hos länsrätten (SOU 2005:43).

hänvisades också parterna till allmän domstol för avgörande. I fem fall grundades ansökan (om utdömning av vite) på beslut från tidigare länsrättsdom.

De flesta av alla mål avgjordes en kort tid efter den allmänna domstolens dom; 17 av alla mål var avgjorda inom 6 månader från dagen för allmän domstols avgörande, ytterligare 10 var avgjorda inom det första året, vilket innebär att 59 procent av ansökningarna om verkställighet avgjordes inom ett år efter det att beslut fattats i tingsrätten.⁷ I åtta av målen hade mellan ett och tre år förflutit mellan verkställighetsavgörandet och allmän domstols avgörande. I nio av fallen hade mer än tre år förflutit sedan allmän domstols dom. Resultaten från enkäten visar en liknande bild: 37 föräldrar (53 procent) uppger att det förflöt mindre tid än ett år mellan domen i allmän domstol och ansökan om verkställighet.

Det kan vara värt att nämna att tingsrättens beslut i flera fall bygger helt på en överenskommelse som gjorts av föräldrarna vid sittande tingsrättsförhandling. I sådana fall har ingen hänsyn till den information om barns och föräldrars förhållanden som ges i vårdnadsutredningen tagits. Här uppstår således en situation där beslut om barnens förhållanden grundar sig på föräldrarnas förmåga att verbalt ge uttryck för sin egen uppfattning av situationen och att hävda sin egen ståndpunkt vid sittande bord. Med tanke på att så många efter en kort tid lämnar in en ny ansökan om verkställighet finns det anledning att ifrågasätta om den överenskommelse som fattats vid sittande tingsrättsförhandling grundar sig på relevant information och ger en möjlighet att fatta realistiska beslut som tar hänsyn till barnens situation och vad som kan anses vara bäst för dem.

Ytterligare värt att uppmärksamma är att 14 familjer återkom med en ansökan om verkställighet mer än en gång under det undersökta året. Nio familjer återkommer vid två tillfällen, fyra familjer återkommer vid tre tillfällen, och en familj återkommer vid hela fem tillfällen under år 2001. Av dessa hade åtta av familjerna upprepade *domar* om verkställighet. Såvitt kunde ut-

⁷ I Vårdnadskommitténs studier avgjordes 84 procent av fallen inom denna tidsrymd (SOU 2005:43).

läsas av domarna hade ytterligare 4 av målen tidigare varit föremål för en ansökan om verkställighet.

16 av de fall som var aktuella för verkställighetsförhandlingar i länsrätten (35 procent) var *samtidigt* aktuella i ett mål om vårdnad, boende eller umgänge i allmän domstol. Motsvarande siffra i vårdnadskommitténs undersökning var 50 procent (SOU 2005:43). I de fallen kunde det röra sig om att en av parterna hade inlett en (ny) vårdnadsprocess i tingsrätten eller att ansökan om verkställighet grundade sig antingen på en dom som efter överklagande handlades i högre instans (hovrätt) eller på ett interimistiskt beslut.

Resultaten visar således att av de föräldrar som inte har kunnat komma överens om hur de ska lösa situationen för sina barn efter separationen är det åtskilliga som heller inte blir nöjda efter att frågan om vårdnad, boende eller umgänge har behandlats i en förhandling i tingsrätten. Åtminstone den ena av föräldrarna betraktar inte tingsrättens beslut som en godtagbar lösning, eftersom de inte anser sig kunna följa beslutet ens en kort tid efter att det fattats. Det mest frekventa förhållandet i denna grupp är att barnen bor hos mamman och att beslutet innefattar umgänge med pappan. I denna grupp återfinns också föräldrar som är inne i långdragna processer, där många har flera rättsliga processer igång samtidigt. Vad är det då som orsakar föräldrarnas missnöje?

En anledning till missnöjet kan sägas utgå ifrån principen om barnets bästa, som ofta används i ansökningarna om verkställighet. Ansökningarna går dock sällan in på vad som konkret åsyftas med barnets bästa. Ofta används ”barnets bästa” utan någon vidare förklaring av vad som därmed åsyftas, utan mera som ett postulat där ett umgänge förutsätts vara till barnets bästa, såsom i nedanstående citat.

Pappa har yrkat att han skall ha rätt till umgänge med sonen [x] i den omfattning som anges i domslutet. Som grund härför har han anfört att det är förenligt med [sonens] bästa att han har umgänge med pappa i den yrkade omfattningen.

Ett sådant postulat, ett självklart antagande, kan sägas vara i överensstämmelse med *presumtionen* att gemensam vårdnad och

kontakt med båda föräldrarna alltid är det bästa för alla barn (Schiratzki 2003). Presumtionen kan på så sätt komma att bidra till att principen om barnets bästa kan användas som en mera svepande formulering, utan att närmare definiera vad som i varje fall åsyftas med just detta barnets ”bästa”.

Aktgenomgången visar att den förälder som motsätter sig ansökan (oftast mamman) hänvisar till en eller flera av de hinder som finns för verkställighet. Eftersom grundförutsättningen för verkställighetsmål är att en dom skall följas, måste följaktligen den andra föräldern (oftast mamman) finna hållbara argument för varför hon motsätter sig att barnet ska umgås med pappan. Trots att motiveringen för att hindra umgänget ofta handlar om att det annars finns risk för barnets hälsa, har inte den andre föräldern (oftast pappan) ansvaret att visa att han eller hon är en ”tillräckligt god” förälder. Då det i de flesta fall är mödrar som motsätter sig ett umgänge med pappan blir det i sådana fall modern som måste bevisa att umgänget med pappan inte är förenligt med vad som kan anses vara bra för barnen. Flera forskare har framfört kritiska synpunkter mot detta förhållande, särskilt i samband med ärenden som innehåller familjevåld (t.ex. Peled 2000, Eriksson & Hester 2001).

Sammanfattningsvis visade aktgenomgången att många familjer återkommer i ansökningarna om verkställighet, och flera familjer är också samtidigt aktuella i mål i allmän domstol. Sålides är det åtskilliga föräldrar som är så missnöjda med de beslut som fattats både i länsrätt och tingsrätt att de väljer att gå på gång göra nya ansökningar, eller överklaga fattade beslut. Av de genomgångna akterna framgår också att vad som är ”barnets bästa” ofta anges i otydliga och svepande formuleringar.

Medling

Medlingsuppdrag innan verkställighetsdom

Enligt 21 kap. 2 § föräldrabalken får länsrätten, innan den förordnar om verkställighet, utse en medlare, som har till uppgift att verka för att den som har hand om barnet frivilligt skall fullgöra

vad som åligger honom eller henne. Enligt tillämpningsföreskrifterna bör uppdrag om medling inte lämnas, om det är osannolikt att sådant kommer att leda till barnets överlämnande eller om uppdrag kan antas onödigt fördröja målets handläggning.

I Göteborg sägs åtta av tio mål återkallas på grund av ”lyckad medling” enligt Anette Larsson från Länsstyrelsen i Västra Götaland (Allmänna Barnhuset 1998)). De intervjuade domarna och medlarna i vår studie har också en uppfattning om att medling löser de flesta ansökningar om verkställighet. Av de fall som förekommer i vår studie, har inte en lika stor andel återkallats med anledning av framgångsrik medling. Vid en genomgång av de ansökningar som inte avgjorts genom dom, (se tabell 3:1) framgår att 23 ärenden återkallats efter medling. Ytterligare 27 ansökningar har återkallats innan förhandling, utan att vi vet av vilken anledning, men det är inte omöjligt att en del av dessa också föregåtts av medling.

I flera fall har en medlare tillsatts, även om inte medlingen ”lyckats” i den meningen att det hjälpt föräldrarna att komma överens, utan ärendet drivs vidare till domslut. Länsrätten redovisade i 17 domar (37 procent) att den hade lämnat uppdrag om medling innan länsrätten förordnade om verkställighet.⁸ I en av domarna avslås senare verkställigheten med hänvisning till att umgänget fungerar efter medling. Vid en närmare studie av de utvalda akterna visar det sig att medling har skett i fler fall än vad som framgår i domarna. Det är således så att medlare tillsatts i fler fall än vad som går att utläsa i den slutliga domen. I fyra av de utvalda målen sägs det däremot specifikt att medling sågs som verkningsslöst i förhållande till situationen.

I föräldraenkäten säger 45 föräldrar (63 procent) att de träffat en medlare innan förhandlingarna i domstol. Även detta visar att medlare troligen utsetts i fler fall än vad som framgår av domarna.

⁸ I Vårdnadskommitténs betänkande var motsvarande siffra 32 procent (SOU 2005:43).

Själva beslutet om medling är oftast kortfattat. Medlingsuppdragets innehåll beskrivs oftast genom hänvisningar till lagstiftningens allmänna föreskrifter, t.ex.:

Enligt 21 kap. 2 § föräldrabalken uppdrar länsrätten åt [medlaren] att verka för att [mamma] frivilligt fullgör vad som åligger henne enligt beslutet. Redogörelse för uppdraget och vad som därvid har förekommit skall lämnas inom 14 dagar. Denna tid kan förlängas om det finns förutsättningar för att nå en frivillig uppgörelse. Beträffande uppdragets fullgörande hänvisas till förordningen med föreskrift om tillämpning av 21 kap. föräldrabalken. Detta beslut får inte överklagas.

I enstaka fall kan det hända att länsrätten lämnar ett särskilt uppdrag till medlaren. Sådana särskilda uppdrag kan exempelvis omfatta att medlaren i första hand skall ta reda på vad barnet har för inställning till umgänget, och om barnets inställning kan utgöra hinder för verkställigheten. Efter vad som framkommer i de intervjuer som utförts med medlare kan särskilda uppdrag också omfatta att medlaren skall undersöka om särskild hänsyn bör tas i de fall barnet har något form av funktionshinder.

Efter att medling utförts skriver medlaren en redogörelse av sitt uppdrag till rätten. För de ärenden som trots medling går vidare till domslut, används medlarens redogörelse ofta som information inför förhandlingen, ofta hänvisas till redogörelsen som en 'utredning'. Det som redogörs för är då dels vad som konkret har försiggått under medlingen, och dels medlarens bedömning om det föreligger några hinder för verkställigheten utifrån (då gällande lagstiftning, FB 21:5–8 §§) väsentligt förändrade förhållanden, eller utifrån barnets vilja, och/eller risk för barnets hälsa.⁹

I intervjuerna med domarna framgår att medlarnas redogörelser blir viktiga för domstolens beslut. I föräldraenkäten uppger 54 procent av männen och 70 procent av kvinnorna att mycket eller ganska stor hänsyn togs till medlarens redogörelse i förhandlingen (se tabell B6:10).

⁹ Beviskravet för om hinder mot verkställighet förekommer ligger dock på den förälder som motsätter sig det som verkställigheten handlar om.

Medlingsuppdrag efter verkställighetsdom

Uppdrag om medling *efter* domslut av verkställighet, lämnades i fyra fall; i ett fall gällde detta uppdrag i samband med polis-hämtning, i tre fall som kontaktperson vid hämtning/lämning och/eller medverkande vid umgänge.

I fallet i samband med polishämtning formulerades uppdraget så här:

[Mamma] har ansökt om verkställighet av vad allmän domstol bestämt om boendet. Länsrätten har nu dömt i målet och förordnat att Hovrättens för Västra Sverige beslut (X) skall verkställas på så sätt att [barnen] hämtas genom Polismyndighetens i Västra Götaland försorg och överlämnas till [mamma].

Enligt 21 kap. 2 och 4 §§ föräldrabalken uppdrar länsrätten åt [medlaren] att verka för att pappa frivilligt fullgör vad som åligger honom enligt hovrättens beslut. Redogörelse för uppdraget och vad som därvid har förekommit skall lämnas till polismyndigheten, dvs. kriminaljouren, senast [x] som inte får verkställa hämtningen förrän [medlaren] lämnat sådan redovisning.

Beträffande uppdragets fullgörande hänvisas till förordningen med föreskrift om tillämpning av 21 kap. föräldrabalken.

I det här fallet får medlaren således ett mera konkret uppdrag som förväntas leda till att pappan skall förmå uppfatta situationen på ett sådant sätt att han kan lämna barnen frivilligt, så att det inte blir nödvändigt att hämta barnen med hjälp av polis.

Domslut

Förhandling

Muntlig förhandling (21 kap. 12 § FB) hölls i 41 mål. I övriga 5 fall ansåg länsrätten att muntlig förhandling var uppenbart obehövligt. Ett barn hördes vid en förhandling. Detta var ett äldre syskon som efter övervägande inte omfattades av verkställigheten. Med andra ord hördes inget barn som berördes av verkställigheten. I vårdnadskommitténs genomgång hördes 3 av de berörda 213 barnen, samtliga över 12 år (SOU 2005:43).

Domstolens bedömning

Länsrätten biföll 29 domar (62 procent av samtliga domar¹⁰) om verkställighet eller överflyttning (av totalt 46 mål). Domarna berörde 43 barn. Fördelningen av rättegångskostnader har inte varit i fokus för denna studie, utan här redovisas bara det som grundfrågan behandlar, det vill säga huruvida verkställighet skall utdömas eller inte.

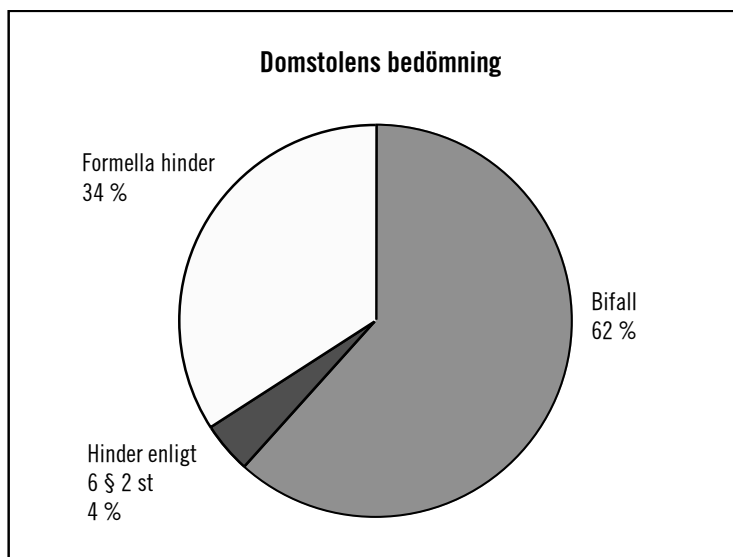

Bild 2

I 17 mål avslög domstolen ansökan om verkställighet. 23 barn berördes av avslagsbesluten.

I 15 fall av de mål där ansökan om verkställighet avslogs skedde detta inte med stöd av någon av bestämmelserna i 21 kap. 5–8 §§ FB. De flesta av dessa avslogs istället av rent formella skäl; Sju avslogs på grund av att länsrättens dom i ett tidigare verkställighetsmål (angående samma ärende) ännu inte vunnit

¹⁰ Motsvarande procentandel i Vårdnadskommitténs betänkande var 79 procent (SOU 2005:43).

laga kraft. Fem ansökningar avslogs med motiveringen att motparten inte nekade sökande umgänge och att anledning till verkställighet därför saknades. Fyra ansökningar avslogs då förutsättning saknades för att pröva verkställighet, exempelvis då det inte förelåg varken dom eller avtal. Länsrätten hänvisade då till att frågan får prövas i allmän domstol.

I 2 mål vägrade domstolen verkställighet/överflyttning med stöd av bestämmelserna i 21 kap. 6 § andra stycket FB om risk för barnets kroppsliga och själsliga hälsa (i det ena målet gjordes gällande hinder för 1 av 2 syskon). 2 barn berördes av dessa domar. (Se även avsnittet om barnets kroppsliga eller själsliga hälsa i kapitel 7.)

En del föräldrar bestrider verkställighetsansökan med hänvisning till att det är väsentligt förändrade förhållanden (hinder enligt 21 kap. 6 § första stycket FB), och att domen behöver (om)prövas i allmän domstol. I flera mål fanns det även redan ett pågående överklagande eller nytt mål i allmän domstol. Invändningarna mot verkställighet kunde då till exempel se ut så här:

Pappa gör vidare gällande att det med hänsyn till barnens bästa är påkallat att frågan om umgänge prövas i allmän domstol och att verkställighet därför bör vägras. Tvisten i tingsrätten är inne i ett känsligt skede då barnen nu är föremål för barnpsykiatrisk utredning. Med hänsyn till barnens bästa bör därför verkställighet inte ske.

Det är en relativt vanlig invändning från den förälder som vägrade lämna ut barnet att det finns väsentligt förändrade förhållanden, men då samtidigt de flesta fall hade en dom som var mindre än ett år gammal ogillades denna invändning. Vid flera tillfällen hänvisar länsrätten till att *"de åberopade förhållanden var redan kända vid tingsrättens förhandling"*. I sådana fall blir det tydligt hur viktigt det är att vårdnadsutredningen visar förekomsten av problem, såsom missbruk, psykisk sjukdom, hot och våld i familjen, och även konsekvenserna av problemen. I annat fall kan det inträffa att missbruk hos någon av föräldrarna som beskrivs, men inte framställs som ett problem i vårdnadsutredningen, inte ses som ett hinder för umgänge med barnet efter-

som det redan redovisats inför tingsrättens beslut även om konsekvenserna för barnet inte är uttalade.

Inte i något av de mål där ansökan om verkställighet avslogs skedde det med hänvisning till att det var uppenbart att förhållandena ändrats sedan den allmänna domstolens avgörande meddelades och att det med hänsyn till barnets bästa var påkallat att frågan prövades på nytt (21 kap. 6 § första stycket FB). Här ser vi en skillnad från den nationella studien som Vårdnadskommittén gjort där 15 procent av målen avslogs med hänvisning till väsentligt förändrade förhållanden (SOU 2005:43).

Jämkning och komplettering

27 av alla domar om verkställighet gällde *verkställighet av umgänge* (59 procent). Av dessa ansökningar biföll domstolen 22 (82 procent). I sju av de mål där ansökningarna om umgänge bifölls jämkade och/eller kompletterade domstolen på något sätt avgörandet eller avtalet om umgänge (21 kap. 4 § tredje stycket FB).

I fyra av fallen var det fråga om jämkning av tidpunkten för umgänget. Det innebar att de inledande umgängetillfällena begränsades i tid i förhållande till vad den allmänna domstolen hade bestämt, en så kallad ”invänjningsperiod”. I fyra fall kompletterades den allmänna domstolens avgörande på så sätt att en kontaktperson skulle närvara under umgänget eller vid hämtning/lämning. I de flesta fall utsågs medlaren som kontaktperson, i något fall skulle socialnämnden bidra med hjälp till detta (se Andersson & Bangura-Arvidsson 2006). I fem av sju fall framgick det inte av domen om parterna var ense om kompletteringen eller inte.

Tvångsmedel

I 33 av de undersökta domarna framgick att sökanden hade yrkat att domstolen skulle förordna om tvångsmedel. Vanligen yrkades endast vitesföreläggande, men i två av målen framställdes även ett yrkande om hämtning.

Domstolen biföll parts ansökan om verkställighet i 29 av samtliga mål. I 22 (76 procent) av de mål där ansökan om verkställighet bifölls förenade domstolen verkställigheten med något tvångsmedel. En vanlig orsak till detta var att domstolen ansåg att motparten inte medverkade till umgänget. I de allra flesta mål där domstolen förenade verkställigheten med tvångsmedel förelades vite (21 mål). Samtliga meddelade vitesföreläggande var begränsade i tid; antingen gällde föreläggandet för ett tillfälle eller ett antal specifika tillfällen. I 20 av fallen begränsades föreläggandet till att gälla en tid om 3 månader eller mindre, räknat från tidpunkten för länsrättens avgörande om verkställighet. Vanligt är ett vite på 2 000 kronor vid varje umgängestillfälle, ofta för 5 umgängestillfällen.

I ett mål meddelades beslut om hämtning av två barn. Denna familj var föremål för så många som fem ansökningar till länsrätten under 2001 och hade dessutom samtidiga mål både hos tingsrätt och hovrätt. Vite hade utdömts tidigare.

Överklaganden

Av de totalt 46 domarna 2001 överklagades domen i 24 fall till kammarrätten. Det saknas information om knappt hälften av dessa överklaganden. Genom vår fördjupade studie av 18 utvalda länsrättsdomarna finns i dessa ärenden även material från de överklagande domstolarna. Av dessa 18 fall hade 14 överklagats till kammarrätten, och två även till Regeringsrätten, dock utan att få prövningstillstånd. Av dessa 14 överklagades 7 till kammarrätten i sak, det vill säga i frågan om verkställighet.

Av de sakprövade målen fastställde kammarrätten länsrättens beslut i 5 fall. I ett fall upphävdes förordnandet om tvångsmedel i enlighet med en ny dom i allmän domstol. I ett annat ansåg inte

kammarrätten att länsrättens anledning till beslutsjämkning för umgänget var tillräckligt och ansåg att pappans umgänge inte hade anledning att inskränkas ens i ett inledningskede som länsrätten bedömt utan att verkställighet skulle ske fullt ut.

Kapitel 5 Barnet i fokus – Hur uppmärksammas barns egen vilja?

I det här kapitlet redogör vi för de olika aktörernas (föräldrar, familjerättssekreterare, medlare och domare) uppfattningar om hur barnen uppmärksammas, och vilken hänsyn som tas till deras egen vilja i de varierande processer som kan vara kopplade till en ansökan om verkställighet. Vi inleder dock med ett avsnitt om vårdnadsutredningarna.

Vårdnadsutredningen

Då föräldrar inte kan komma överens om frågor som rör vårdnad, boende och umgänge kan de vända sig till tingsrätten för att begära att vårdnadsfrågan skall avgöras i domstol. Om föräldrarna inte kan komma överens efter samarbetsamtal, kan domaren uppdra åt socialtjänsten att genomföra en vårdnad/boende/umgänces-utredning. Således kan en vårdnadstvist sägas engagera två olika system – socialtjänsten och rättsystemet (Rejmer 2003).

Syftet med en vårdnadsutredning är att ge domstolen information om vad som kan anses vara bäst för barnets fysiska och psykiska välbefinnande, samt vad som befrämjar en god utveckling för barnet (Socialstyrelsen 2003). Arbetet med en vårdnadsutredning kan vara krävande och komplicerat. Enligt Föräldrabalken (FB 6:19:4) skall en vårdnadsutredning utföras skyndsamt. Information inhämtas genom samtal med föräldrarna. Föräldrarna kan även ge skriftlig information. Utredarna ska också ta reda på barnets inställning i frågan. Om utredarna anser att det är olämpligt att fråga barnet, bör detta och skälen till det anges. Utredarna kan även konsultera sakkunniga från

andra professioner, såsom personal från BUP, lärare och förskolepersonal (Rejmer 2003). Under de senaste åren har barnperspektivet betonats i allt högre utsträckning, och i de senaste förändringarna stadgas att barnets bästa ska vara *avgörande* för alla beslut. Särskild vikt ska också fästas vid föräldrarnas förmåga att samarbeta och ta hänsyn till barnets behov. Nytt sedan 1 juli 2006 är också att socialnämnden ska, om det inte anses olämpligt, lämna förslag till beslut i utredningen (prop. 2005/06:99), och utredningen bör också innehålla en konsekvensbeskrivning av olika beslutsalternativ (Socialstyrelsen 2006a).

Vårdnadsutredningen har följaktligen stor betydelse för det beslut som fattas i tingsrätten. De fakta som där samlas in ligger till grund för tingsrättens beslut. Utredningens utformning och innehåll får därmed indirekt också betydelse för de beslut om verkställighet som fattas i länsrätten. Särskilt stor betydelse kan den dokumentation få som gäller förekomsten av missbruk, våld och psykiska sjukdomar.

I enkäten fanns flera frågor som rör föräldrarnas uppfattning om vårdnadsutredningen, och hur den uppfattades av dem själva. I nedanstående avsnitt redovisas föräldrarnas svar på dessa frågor samt kort om hur barns vilja uppmärksammas i de utredningar som ingår i studien.

Föräldrarnas synpunkter på vårdnadsutredningen

Vem pratade barnen med?

I den process som arbetet med en vårdnadsutredning innebär, kan barnet komma i kontakt med professionella aktörer från olika organisationer. I tabellen nedan redovisas vilka professionella aktörer som samtalat med barnet under vårdnadsutredningen, enligt de svar som föräldrarna har givit i enkäten.

Tabell 6.1 Antal svaranden som uppgivit att barnen varit i kontakt med professionella aktörer under arbetet med vårdnadsutredningen (n=64. Barn från samma familjer kan vara aktuella i flera kategorier)

	Socialsekreterare Familjerätt	Psykolog eller kurator från BUP	Annan psykolog	Annan kurator
Antal respondenter	50	16	7	8

6 av de föräldrar som svarat, har i enkätsvaren uppgivit att ingen alls pratade med barnen. Övriga respondenter svarar att barnen har haft kontakt med professionella aktörer i någon form.

I vilken grad var barnet i fokus i vårdnadsutredningen?

Arbetet med att samla in fakta under vårdnadsutredningen syftar till att ge domstolen underlag för att fatta ett beslut där hänsyn tas till vad som anses vara *barns bästa*. Frågan är då vad föräldrarna anser om i vilken grad deras barn var i fokus under arbetet med vårdnadsutredningen. Enkätsvaren (fråga 11) visar att 61 procent av männen och 47 procent av kvinnorna menade att deras barn i mycket eller ganska hög grad var i fokus, medan 37 procent av männen och 25 procent av kvinnorna ansåg att deras barn i låg eller mycket låg grad varit i fokus under vårdnadsutredningen. 2 procent av männen och 28 procent av kvinnorna menade att barnen inte alls varit i fokus (se tabell B6:1). Här finns en skillnad mellan mäns och kvinnors svar. Männen svar visar att de i högre grad anser att fokus varit på barnen än vad kvinnorna gör.

Hur reagerade barnen på de samtal som fördes med dem under vårdnadsutredningen?

Barn som är föremål för en vårdnadsutredning har med största sannolikhet varierande upplevelser av utredningsprocessen. I föräldraenkäten (fråga 13) svarar 26 procent av männen och

17 procent av kvinnorna att barnen reagerat mycket eller ganska positivt efter samtalen. 48 procent av männen och 31 procent av kvinnorna menade att barnen varken reagerade positivt eller negativt, medan 26 procent av männen och 52 procent av kvinnorna ansåg att barnen reagerat ganska eller mycket negativt (se tabell B6:2). Enkätsvaren visar följaktligen att kvinnor har en mera negativ uppfattning än män om hur deras barn upplevt samtalen under vårdnadsutredningen.

11 kvinnor och 19 män har skrivit kommentarer till frågan om hur barnen reagerade. Fyra föräldrar svarar att deras barn var för små för att delta i några samtal. Ingen av kvinnorna har skrivit positiva kommentarer. De negativa kommentarerna handlar ofta om att barnen känt sig pressade, inte lyssnade på, eller att situationer om våld eller övergrepp inte uppmärksammats

Det blev för mycket för henne, och hon orkade ej prata med alla olika människor. (Kvinna)

De lyssnade inte på barnen eller mig om misshandeln. Barnen var rädda för sin pappa. (Kvinna)

Även männens kommentarer är huvudsakligen negativa. En man har skrivit en positiv kommentar, där han menar att det var positivt för hans son att prata med en neutral person. De negativa kommentarerna handlar i många fall om att barnen styrts av mamman, och att socialtjänsten inte uppmärksammat detta.

När en socialsekreterare på familjerättsbyrån träffade barnen hos deras mamma tre gånger och inte en enda gång hos mig – hur tror man att barnen skall reagera mot mig? (Man)

Det blev som mamman ville, han var liten och helt i mammans vilja. (Man)

I de skriftliga kommentarerna till denna fråga kan således urskiljas en skillnad mellan könen. Mammornas kommentarer handlar om barnen och deras upplevelser – att de känt sig pressade och att de inte orkat med att prata med alla. Männens kommentarer handlar mera om att de själva känt sig förfördelade, och att mammornas åsikter uppmärksammats i hög grad.

Barnets möjlighet att uttrycka sin vilja under vårdnadsutredningen

Enligt föräldrabalken skall barnet ges möjlighet att uttrycka sin vilja om detta inte är olämpligt. I enkäten gavs möjlighet för föräldrarna att svara på frågan om deras barn hade fått möjlighet att uttrycka sin vilja under den tid vårdnadsutredningen pågick (fråga 14). Frågan är formulerad på ett sätt som gör att svaren innefattar både barnets *förmåga* och deras *möjligheter* att uttrycka sin vilja. Svaren kan således tolkas både som att barnet förmått att uttrycka sin vilja och/eller att barnet haft möjlighet att göra det (men kanske inte gjort det ändå). Svaren visar att 35 procent av männen och 25 procent av kvinnorna tycker att deras barn i mycket eller ganska hög grad haft förmåga och/eller möjlighet att uttrycka sin vilja. 30 procent av männen och 36 procent av kvinnorna menar att barnen i ganska eller mycket låg grad kunnat uttrycka sin vilja, medan 35 procent av männen och 39 procent av kvinnorna svarar att deras barn inte alls haft möjlighet att uttrycka sin vilja (se tabell B6:3). En majoritet av föräldrarna uppfattar således att deras barn haft liten möjlighet eller ingen möjlighet alls att uttrycka sin vilja i den utredning som ligger till grund för tingsrättens beslut.

Vilken hänsyn togs till barnets egen vilja i vårdnadsutredningen?

I enkäten fanns även en fråga om vilken hänsyn som togs till barnens egen vilja, enligt föräldrarnas uppfattning (fråga 15). Svaren visar att 46 procent av männen och 25 procent av kvinnorna tycker att mycket eller ganska stor hänsyn tagits till barnens vilja. 26 procent av männen och 18 procent av kvinnorna menar att ganska eller mycket lite hänsyn tagits, och 28 procent av männen och 57 procent av kvinnorna anser att ingen hänsyn alls tagit till barnets vilja (se tabell B6:4). På liknande sätt som i de svar som redovisas ovan finns en skillnad mellan mäns och kvinnors uppfattningar. Männen anser i högre utsträckning att hänsyn tagits till vad barnen ville än vad kvin-

norna gör. Anmärkningsvärt är att en majoritet av kvinnorna menar att ingen hänsyn alls tagits till barnets vilja.

17 kvinnor och 13 män har skrivit kommentarer till frågan om huruvida hänsyn togs till barnens vilja i vårdnadsutredningen. De flesta har skrivit negativa kommentarer. Några föräldrar svarar att deras barn var för små för att kunna uttala sig.

De negativa kommentarerna handlar till stor del, liksom i de andra skriftliga svaren, om att utredaren inte har lyssnat till barnen, eller att endast partnerns version kommit till uttryck även då barnens vilja skulle vara i fokus.

Barnen ville stanna hos mig, men ingen lyssnade på dem. De tvingades åka till sin far. (Kvinna)

När barnen hade dessa samtal hos deras mamma som påverkat dem i flera år, det är klart att de tar mammans sida. (Man)

Två mödrar är specifikt missnöjda med utredarens kontakt med barnen, de menar att samtalen varit för allmänna, att barnen inte kunnat uttrycka sin vilja, utan snarare varit rädda för utredaren. Tre mödrar svarar att barnen varit rädda för den andre föräldern under utredningen, och att de därför inte kunnat, eller vågat, uttrycka sina känslor. Ingen av fäderna har skrivit kommentarer om rädsla för den andre föräldern.

Familjerätten såg blint på pappans rätt till umgänge. Trots att barnet var mycket rädda för pappan. (Kvinna)

De tre som är positiva tycker att barnen blivit sedda av utredarna, och att det framgått att det uttalade målet varit att försöka hitta ett samförstånd som kunde bli bra för barnet. I nedanstående citat blir det dock tydligt att den positiva inställningen kan bero på att utredarna bekräftat kvinnans egen uppfattning:

De studerade hennes kroppsspråk mycket bra, som också bekräftade vad jag sa. (Kvinna)

Även i dessa svar är det uppenbart att männen har en mera positiv inställning än kvinnorna.

Barns upplevelse av att vara föremål för en vårdnadsutredning

I enkäten ställdes även frågan hur föräldrarna trodde att barnen upplevt själva vårdnadsutredningen (fråga 16). Av föräldrarnas svar ser vi att 11 procent av både män och kvinnor trodde att barnen upplevt det mycket eller ganska positivt att vara föremål för en vårdnadsutredning. 19 procent av männen och 26 procent av kvinnorna tror att barnen varken upplevt utredningen negativt eller positivt. Så många som 70 procent av männen och 63 procent av kvinnorna anser att deras barns upplevelser varit ganska eller mycket negativa (se tabell B6:5). I svaren på denna fråga är det således något flera män än kvinnor som tror att upplevelsen varit negativ för barnen.

Av de 14 män och 12 kvinnor som skrivit skriftliga kommentarer menade tre män och tre kvinnor att barnen mått dåligt på olika sätt under utredningen. Föräldrar av båda könen har skrivit att barnen lidit av ständigt dåligt samvete av att behöva välja någon av föräldrarna.

Under de år som gått sedan utredningarna har alla mina barn haft dåligt samvete gentemot någon av föräldrarna.

Sex män och två kvinnor trodde att barnen egentligen inte förstått så mycket av själva utredningsarbetet, vad syftet hade varit med de samtal som förts.

Föräldrarnas åsikt om vad vårdnadsutredningen betydde för tingsrättens beslut om vårdnad

Frågan är då vilken betydelse föräldrarna tror att vårdnadsutredningen fick för det beslut som fattades i tingsrätten (fråga 17). Svaren visar att 74 procent av männen och 69 procent av kvinnorna tror att vårdnadsutredningen haft mycket eller ganska stor betydelse för tingsrättens beslut. 13 procent av männen och 8 procent av kvinnorna tror att den haft ganska eller mycket liten betydelse, och 13 procent av männen och 23 procent av kvinnorna tror att den inte haft någon betydelse alls. Vad som kan tyckas vara anmärkningsvärt är att en relativt stor andel av både män och kvinnor – 26 procent av männen och 31 procent av

kvinnorna – anser att vårdnadsutredningen i låg grad eller inte alls påverkat tingsrättens beslut.

Sammanfattningsvis visar föräldrarnas svar en kritisk och relativt negativ inställning till vad de själva uppfattar som barnens upplevelser av vårdnadsutredningen. Även deras egna upplevelser präglas till stor del av misstänksamhet och misstro. I vissa fall handlar det också om en upplevd ouppmärksamhet från de professionella kring en problematik som innefattar våld och missbruk.

Familjerättssekreterarnas synpunkter

I studien har även tre familjerättssekreterare intervjuats om sina synpunkter på vårdnadsutredningen. Alla tre betonar att det är barnens situation som skall vara i centrum, och inte föräldrarnas konflikt, men samtidigt framhåller de hur svårt det kan vara att inhämta adekvat information från föräldrar och barn. Föräldrarna är i många fall så upptagna av sina egna problem och meningsskiljaktigheter, att den konfliktfyllda situationen hindrar dem från att fokusera på sina barns behov (se även kap. 7). Föräldrarnas konflikt kan då sägas vara ett påtagligt hinder för att uppmärksamma barnens vilja. Familjerättssekreterarna ser då som sin uppgift att förmå föräldrarna att rikta sin uppmärksamhet mot barnen, trots att de själva inte kan komma överens.

Och där försöker vi också att... också försöka komma igenom det här och lyfta fram barnen och barns bästa. Och verkligen prata om barnen och också prata om hur det påverkar barnen att föräldrarna är i en sådan konflikt med varandra. (Familjerättssekreterare 2)

Familjerättssekreterarna samlar information om barnet på olika sätt. De gör hembesök i både pappans och mamman hem, då träffar de barnen i deras egen invanda miljö. Vid sådana besök kan barnen visa sina fotoalbum och sina leksaker – i den här miljön sker interaktionen med barnet på dess egna villkor. Då barnet och föräldrarna kommer till familjerättens lokaler finns det olika möjligheter för familjerättssekreterarna att inhämta information om vad barnen själva tycker. För de mindre barnen

finns lekrum. Föräldrarna kan då också vara med och samspela i leken med barnen, själva samspelet mellan barn och föräldrar kan då ge viktig information. I de fallen blir barnets vilja beskrivet utifrån hur familjerättssekreterarna tolkar samspelet mellan barnet och respektive föräldern i första hand. De barn som är lite äldre kan klara att själva berätta om sig själva och sin situation vid samtal med familjerättssekreterarna – men det är upp till barnen själva att bestämma vad de tycker passar dem bäst. Även en del äldre barn tycker mycket om att använda olika sorts lekmaterial, medan andra barn bara vill sitta ner och prata.

Familjerättssekreterarna betonar att det är viktigt för dem att skapa en relation till barnen, så barnen kan känna förtroende för dem, och därmed vågar berätta även om problematiska erfarenheter. Barnen kommer en gång med mamma och en gång med pappa, ibland kan barnen också komma en tredje gång med någon av föräldrarna. De intervjuade familjerättssekreterarna beskriver hur de alltid går igenom vilka uppgifter de fått av barnen, och kontrollerar med barnen i efterhand så att de har uppfattat barnens vilja på rätt sätt. Ibland kan det vara så att barnen inte vill att mamma och pappa skall veta vad de har berättat för familjerättssekreterarna. Sådan information kan vara av avgörande betydelse, och det är då viktigt att barnen får hjälp att föra fram den till föräldrarna.

Om det är någonting då som barnet känner då att de inte vill att man ska berätta för föräldrarna så gör vi ju inte det om det inte är någonting som kanske har väldigt stor betydelse för vår bedömning då får man ju försöka diskutera med barnet; ”hur kan man berätta det här på bästa sätt? Om du vill ha en förändring så är det bra att vi kan prata med mamma och pappa om det här.” (Familjerättssekreterare 1)

I flera uttalanden visas hur föräldrarna kan förändra sina egna krav på umgänge och boende om de kan få trovärdig och god information om barnens verkliga vilja, särskilt i de fall som informationen kommer direkt från barnen. Här blir familjerättssekreterarnas förmåga att skapa en relation till barnen väsentlig, så att barnen kan lita på att informationen förs fram till föräldrarna på ett sätt som de själva kan acceptera.

Och då säger den här pojken att ”ja jag ville ju bo hos mamma.”
....Och då fortsatte vi såhär med att säga att ”– hur ska pappa veta och förstå detta då?” Jaa då kom det fram till att då kunde jag få berätta det för pappa. Och så frågade vi ”– Vill *du* vara med när... med pappa när vi säger det till pappa?” ”– ja det vill jag” för då var pappan med utanför, ”– så då kan jag säga det nu då”, så skulle han vara med och det blev att han själv sa det och pappan kunde ta emot det hur bra som helst alltså. Och då är det ju som allra bäst när det är så. Han sa till sin pappa ”jag skulle vilja berätta det för pappa”. Och pappan var ju, tog det *jättelugnt*....”Åh vad bra att du kunde säga det här. Det var precis vad jag ville att du skulle göra”.
(Familjerättssekreterare 2)

De intervjuade familjerättssekreterarna beskriver hur viktigt det är att förstå barnens dilemma – det är svårt att välja mellan mamma och pappa. Att förvänta sig att barnen skall göra ett sådant val kan innebära att ett alltför stort ansvar läggs på barnen, då valet kan få karaktären av ett ställningstagande i konflikten mellan föräldrarna. Därför är det viktigt att lägga sig vinn om att verkligen lyssna på vad barnen säger så att deras vilja kan uppmärksammas, även om det sedan är de vuxna som fattar beslutet.

Jag tycker inte att ett litet barn får säga ”ja men jag vill bo hos mamma” och så ska det vara gällande. Det blir alldeles för stort ansvar för ett barn. Det är någonting man måste lyssna på då. Det är ju också ett barnperspektiv, så det är ju inte såhär att jag ska tycka: ”det är nog bäst det här för barnet” utan jag får självklart ha stora öron. Dessutom måste jag ha väldigt stora öron för att barnet ska kunna säga nåt till mig. (Familjerättssekreterare 2)

I det skriftliga materialet är det dock inte alltid familjerättssekreterarna skriver ut vad som är barnens uttalade vilja, just utifrån att ansvar inte ska läggas på barnen. Ansvarlet tolkas här som att välja mellan föräldrarna. En av familjerättssekreterarna uppger att hon aldrig citerar barnet i den skriftliga utredningen för att barnets åsikt inte ska kunna vändas emot barnet, exempelvis av den andre föräldern.

Nej. Det... då ska den stå till svars sen eventuellt och det ska de inte behöva göra. Men jag kan skriva liksom att ”barnet tydligt förmedlar” och liksom så. (Familjerättssekreterare 3)

Då skriver hon om vad barnet har sagt, och väver in det i hennes egen bedömning.

Men jag har det ju i mig och liksom det stärker min övertygelse av vad som är bäst... så får jag argumentera för det. Och då framställs det inte i någon dom att det är barnets uttryckliga önskan kanske, men det vet jag och det vet barnet och det kanske den ene föräldern vet. (Familjerättssekreterare 3)

Sammantaget ger intervjuerna med familjerättssekreterarna en bild av komplexiteten i att ta reda på och förmedla barns vilja. Inte minst då barnets ställningstagande ofta likställs med att barnet tar ansvar för föräldrarnas konflikt, vilket inte anses vara till barnets bästa. Utredningsverksamheten och beslutsförfarandet i de olika rättsinstanserna anses inte alltid utgöra adekvata instrument för att barnets bästa och barnets vilja skall kunna bli tillgodosedda. Även om familjerättssekreterarna har utvecklat olika metoder som hjälper dem i samtalen med barnen framgår det att även andra insatser behövs, i synnerhet insatser som inriktar sig på att hjälpa föräldrarna att minska sina egna inbördes konflikter, och se till barnens behov.

Den skriftliga vårdnadsutredningen

I de 18 utvalda fallen vi särskilt studerat, har vi också hämtat in vårdnadsutredningar i de ärenden sådana fanns i det ursprungliga avgörandet hos tingsrätten. I 14 av dessa utvalda fall fanns det en vårdnadsutredning hos tingsrätten, och då har vi också räknat in två kortare upplysningar som var det enda som inkommit till tingsrätten. Två av dessa utredningar har gjorts innan vårdnadsreformen 1998, men de flesta är gjorda år 2000 eller 2001.

Av vårdnadsutredningarna framgår att familjerättssekreterarna haft enskilda samtal med barnen i åtta av dessa utredningar, men det är bara i fyra av dem man tydligt kan utläsa vad barnen har sagt gällande umgänget eller boendet som ärendet gäller. I flera utredningar finns dock allmänna beskrivningar av barnen och ibland hur barnen leker hemma hos föräldrarna eller vad de

tycker om skolan t.ex. Ibland står det att det är lätt att prata med barnen men inte vad barnen säger.

Familjerättssekreterarna tar ställning till ett möjligt beslut i tingsrätten i totalt åtta fall, men det är bara ett av dem som tydligt går att härleda till barnets vilja, och där utredaren också för ett resonemang om att barnet uppnått en sådan ålder och mognad att hennes vilja bör beaktas. I en annan utredning förs ett resonemang om att barnens vilja är ”det stora problemet”, eftersom varken medlaren (i en tidigare verkställighetsdom) eller tillsatt psykolog ”*har lyckats få [barnen] att ändra uppfattning.*” Utredarna anser ändå att det är viktigt att ett umgänge kommer till stånd eftersom ”*Det är viktigt för alla barns utveckling, även så för [barnen], att ha kontakt med båda sina föräldrar.*” Barnens vilja konstrueras alltså här som det ’stora problemet’ då de inte tycker som utredarna. Med hänvisning till att det är viktigt för barns utveckling med en kontakt med båda föräldrarna tar man därför ingen hänsyn till barnens uttalade vilja i utredningen utan föreslår umgänge, vilket är ett tydligt exempel på att en *omsorgsdiskurs* (se s. 34) är dominerande i detta fall.

I ytterligare en annan utredning, där två olika familjerättsbyråer gjort vårdnadsutredningen om respektive förälder, skriver den ena utredaren att det är en brist att de inte har fått träffa barnet och fått ta del av barnets åsikter, medan den utredare som befunnit sig i samma stad som barnet varken har träffat barnet eller för något resonemang om avsaknaden av barnets röst. I övrigt problematiseras inte barns vilja i utredningarna. I flera av de mest komplicerade ärendena har utredarna varken tagit ställning eller beskrivit konsekvenser för barnet av möjliga beslut (se även resonemang i kapitel 8). I nästan samtliga utredningar påpekas dock att barnen inte mår bra i den rådande konflikten mellan föräldrarna.

Sammanfattningsvis kan vi säga att den nyanserade bild av barns vilja som framkommer i intervjuerna inte riktigt återfinns i de skriftliga utredningarna. Man säger att man talar med barn oftare än vad som framkommer i de skriftliga utredningarna. Det är sällan barnets vilja tydligt framkommer i det skriftliga materialet. Det är möjligt att en förklaring till att det bara går att utläsa barnens vilja i fyra av 14 utredningar kan vara att familje-

rättssekreterarna försöker skydda barnets utsaga för att inte lägga ett ansvar på barnen för beslutet, som beskrivs av de intervjuade.

Medling

Ett exempel på en insats som kan sägas syfta till att hjälpa föräldrarna att fokusera på barnens behov och inte på sina egna konflikter är *medling*. I kapitel 5 redogörs allmänt för hur medlingen går till och hur ofta förekommande den är. Här redovisas mer om upplevelserna kring densamma och granskningen av hur barnens vilja redovisas i medlarnas skriftliga redogörelser.

Barnens upplevelse av medlarsamtalen enligt föräldrarna

I nedanstående text redovisas föräldrarnas uppfattning om medlingen. 46 föräldrar (63 procent) uppger själva att de träffat en medlare under processen innan länsrättsdomen. Av dessa har 27 föräldrar (15 män och 12 kvinnor) uppgivit att även barnet träffat en medlare. Här finns en viss skillnad beroende på om föräldrarna är av svensk nationalitet eller inte. 36 procent av de svenska föräldrarna har barn som träffat medlarna, medan motsvarande siffra för dem med annat födelseland är 50 procent.

24 föräldrar (12 män och 12 kvinnor) har svarat på frågan om hur de tror att deras barn har upplevt medlarsamtalen. 50 procent av männen och 16 procent av kvinnorna tror att barnen upplevt medlarsamtalen som mycket eller ganska positiva. 42 procent av både män och kvinnor menar att barnen varken upplevt samtalen som positiva eller som negativa. 8 procent av männen och 42 procent av kvinnorna anser att barnens upplevelser var ganska eller mycket negativa (se tabell B6:8). Även här intar kvinnorna en mera negativ inställning än männen.

Totalt 15 föräldrar (7 män och 8 kvinnor) har skrivit skriftliga kommentarer till frågan. De negativa kommentarerna handlar om att den andre föräldern manipulerade medlaren, att barnen inte blev tagna på allvar, eller att medlaren inte lyssnade till dem.

Han tog inte till sig det flickan sa, han trodde inte på henne. Hon upplevde det som väldigt jobbigt, på grund av att han inte trodde på henne och att hon inte blev tagen på allvar. (Kvinna)

En kvinna är positiv i sitt svar. Hon skriver att barnet kände sig respekterat och lyssnat till, men att själva samtalet ändå hade känts jobbigt.

Föräldrarna har således blandade uppfattningar om barnens upplevelser av medlarsamtalen. De som är positivt inställda är något flera än de som är negativa, men det är uppenbart att den konfliktfyllda situationen även inverkar på hur medlarens insats uppfattas.

Föräldrarnas upplevelse av medlarsamtalen

Även föräldrarnas egen upplevelse av medlarsamtalen är kopplad till hur barnen uppmärksammas. I nedanstående text redovisas föräldrarnas uppfattning om medlingen.¹¹ Av de totalt 72 föräldrar (41 män och 31 kvinnor) som svarat på enkäten har 46 (25 män och 21 kvinnor) själva träffat en medlare. 44 av dessa 46 har svarat på frågan om hur de upplevde medlarsamtalen (fråga 27). Av föräldrarnas svar framgår att 56 procent av männen och 38 procent av kvinnorna upplevde medlarsamtalen mycket eller ganska positivt. 17 procent av männen och 24 procent av kvinnorna tyckte att samtalen varken var positiva eller negativa, och 27 procent av männen och 36 procent av kvinnorna upplevde samtalen som ganska eller mycket negativa (se tabell B6:7). Föräldrarnas uppfattning av medlarsamtalen är således blandade. Något fler män än kvinnor har en positiv inställning.

I enkäten fanns även möjlighet att skriva skriftliga kommentarer till frågan om medlarsamtalen. 10 män och 13 kvinnor har skrivit sådana kommentarer. Av männen har fem kommentarer varit av negativ karaktär, en kommentar var positiv och fyra

¹¹ Även om n-talet är lågt i tabellerna, redovisas resultaten med procentenheter, för att redovisningen skall vara enhetlig.

neutrala. Av kvinnorna har 10 skrivit negativa kommentarer, 1 kommentar var positiv och två neutrala.

De negativa kommentarerna handlar om att respondenten anser att medlaren tagit parti för den andre föräldern, eller att medlarens utsagor inte stämt med verkligheten. De två som var positiva har känt sig respekterade, och upplevt att de blivit uppmärksammade.

Medlaren kan efter samtalen skriva en redogörelse, som presenteras vid förhandlingen i länsrätten. 41 procent av männen och 39 procent av kvinnorna är mycket eller ganska nöjda med medlarens redogörelse. 10 procent av männen och 17 procent av kvinnorna är varken nöjda eller missnöjda, och 49 procent av männen och 44 procent av kvinnorna är mycket eller ganska missnöjda (se tabell B6:9).

De som är positiva menar att de har fått stöd, och att medlaren varit en hjälp för dem, då medlaren vågat vara redovisa problemen på ett tydligt och konkret sätt, utan omskrivningar.

De var tydliga och inte rädda att presentera de fakta de fått fram rörande faderns missbruksproblematik, vilket jag upplevde att de var i familjerätten under vårdnadsutredningen. (Kvinna)

De som är negativa skriver, liksom tidigare, om partiskhet från medlarens sida, och att medlaren inte lyssnade på dem själva, eller på barnen.

Hon ljög i sin utsago. Jag bestred den i rätten och fick bevisat hennes ovilja att medla. Rätten trodde på mig. (Man)

Liksom vi tidigare nämnt uppger över hälften av föräldrarna att stor hänsyn togs till medlarens redogörelse. Enligt föräldrarna har således medlarens insatser fått betydelse för hur ärendet behandlades under förhandlingen.

Medlarnas uppfattning

Hur ser då medlarna själva på sin uppgift och på sin möjlighet att göra barnens röster hörda och lyfta fram barnens vilja? I studien har tre medlare intervjuats, och nedanstående text utgår från deras synpunkter.

Alla tre medlarna pratar med barnen utan att föräldrarna deltar i de samtalen. Det gäller då att föräldrarna skall ha en övervägande positiv inställning till medlingen, och att den skall kunna leda fram till en situation som kan bli bra för deras barn. Det är också viktigt att barnen känner att samtalen kan leda fram till en lösning, som kan underlätta för dem och för deras föräldrar. Det är inte alltid lätt att skapa ett sådant förtroende hos barnen, men medlarnas erfarenhet är genomgående att barnen ändå vill uttrycka sin åsikt, och att de har en förmåga att berätta om sin situation.

Jag tror att det måste vara svårt för barn att säga vad de tycker och tänker för att de vill inte att någon annan ska komma in och rota i deras föräldrars liv och försöka att... de tycker, barn tycker inte om det alltså. Men ändå så är det ju så att barn berättar ju ändå när man pratar med dem, så det är ju inte ofta som det... man kan inte samtala alls, oftast är föräldrarna när man kommer hem, de är väldigt oroliga för att man ska prata med barnen därför att barn säger inte någonting, men när man väl sätter sig och pratar så, ja då går det alldeles utmärkt. (Medlare 3)

Medlarnas syn på barns bästa

Barns bästa är ju egentligen inte ett generellt begrepp utan det...det måste man komma ihåg att det är det här enskilda barnets bästa som man har framför sig och att inte det är nåt svepande, utan jag måste kunna beskriva att för det här barnet är detta det bästa och då är det ju naturligtvis efter det barnets förhållande och den tid vi lever i och mycket annat då som spelar in. (Medlare 1)

Som vi tidigare konstaterat har begreppet ”barnets bästa” förändrats över tid, och det kan också tolkas på många sätt. En medlare refererar till ”en ny tids barn”, där barnen ses som egna aktörer, som är vana vid att få lov att uttrycka en egen åsikt och bli lyssnade till. Även yngre barn kan ha bestämda åsikter, som

är deras ”egna” och inte en upprepning av föräldrarnas syn på saken. Medlaren menar att barn är vana vid att få vara med och bestämma olika saker, och att det också medför att de har en vilja att uttrycka sin egen uppfattning.

Medlarnas syn på barns vilja och barns ansvar

Hur mycket av barnets vilja kan vi lyfta fram för att det inte ska bli att ansvaret faller på barnen för de beslut som kommer att fattas i tingsrätten? (Medlare 1)

Här kommer diskussionen om barns ansvar respektive skydd in. Ett för stort ansvar kan innebära att barn hamnar i omöjliga situationer om de måste fatta beslut exempelvis om vilken förälder de vill bo hos, eller uppfattat att de har ansvar för att lösa, eller åtminstone balansera, föräldrarnas konflikt. Detta dilemma uppmärksammas av medlarna, som menar att en av deras uppgifter då blir att avlasta barnen från ett sådant ansvar, och i stället lägga över det på de vuxna aktörerna att fatta nödvändiga beslut.

Ansvar är ju både på gott och på ont därför att ansvar kan ju vara att ha en känsla av att betyda någonting, att fylla en funktion i sammanhanget, att ”vara viktig” för mamma eller ”viktig” för pappa, men det är ju ansvar i den goda bemärkelsen. Men ansvar att lösa föräldrarnas konflikt, då har du ju den negativa sidan med ansvar och det är ju *det* ansvaret jag menar att barnen får för ofta. (Medlare 2)

De menar dock att risken för att detta ansvar ska läggas på barnet inte innebär att barnet inte ska komma till tals, snarare tvärtom: att det är viktigt att vara tydlig med barnets vilja så att domstolen får en bra grund till sitt beslut utifrån barnets bästa.

Jag är inte så rädd för att... försöka vara tydlig med barnets vilja eftersom det ger domstolen möjlighet att fatta för barnet bättre beslut. Det som jag tycker är farligast det är alltså att lämna otydliga signaler till domstolen för då blir det de som utifrån sina förutsättningar fattar besluten och det är lurigt när de inte har samma... vad ska jag säga? kunskaper om barnets behov då som kanske andra har i barnets omgivning, eller utredaren i första hand. /.../ Men för min del har jag den erfarenheten att det är bättre att jag ger dem förutsättningar att fatta de besluten som är bäst för

barnet för annars är risken att de fattar beslut som inte är möjliga att arbeta med. (Medlare 1)

En annan av medlarna beskriver hur han är mycket mån om att vara varsam med den information han får av barnet. Om barnet berättar om händelser och erfarenheter som kan försätta barnet i komplicerade situationer i förhållande till någon av föräldrarna, så tar medlaren ansvar för att den informationen stannar mellan honom och barnet, och att han förmedlar kunskapen till föräldrar och länsrätt på andra sätt än att direkt citera barnet.

Samtliga medlare är överens om att situationer där barn tvingas till umgänge mot sin vilja bör undvikas. I de situationerna handlar det om att vara lyhörd, respektfull och kreativ.

Så kommer jag på onsdagen då och då är, sexåringen är hon väl, hon är jätteglad, hon ska åka till sin pappa, hon är färdigklädd och står och väntar medan åttaåringen, hon vägrar. Hon ska inte med. Nej, hon vill inte. Nej. Och jag menar, då får jag ge mig, jag klarar inte att övertala en åttaåring, det gick inte utan då får jag ta sexåringen och så åker vi då till pappa och hälsar på. (Medlare 1)

Istället betonar de hur de uppmuntrar barnen att själva våga uttrycka sin åsikt, att berätta för mamma och pappa hur de känner sig, och vad de själva tycker kan vara acceptabla lösningar. Medlarens uppgift blir då att stötta barnen och ge dem en självständig position gentemot föräldrarna. En sådan uppgift kan vara ytterst komplicerad, eftersom barnen har svårt att uttrycka negativa uppfattningar om sina föräldrar. En av medlarna beskriver i citatet nedan hur även små barn kan få hjälp att uttrycka sina åsikter, genom att vuxna lyssnar till vad de har att säga, och finner sätt att förstå den information de kan ge:

Det slumpade sig så att när jag var på hembesöket och satt med den här fyraåringen i hennes rum så hade hon då olika gratulationskort som hon visade mig /.../ och när vi kom till ett så la hon undan det bara, så jag frågade vidare om det kortet då och det visade sig att det var från mamman och på så vis kunde hon säga då att det här var varför hon inte ville vara där och att det var olika saker som hade hänt hos mamman. Och likadant när vi /.../titta i hennes album sen och då kunde hon ju också berätta vidare och det, det kan inte en fyraåring göra utan att ha varit med om upplevelser som var väldigt skrämmande. Så det var ju en del i domen

det jag då vågade mig på att beskriva /.../ situationen med hennes berättelse i någon mån då som... och där... sa länsrätten nej till verkställighet. (Medlare 1)

Medlarna beskriver också hur mycket information de får genom att vara närvarande då barnen träffar sina föräldrar. Genom att iaktta barnens reaktioner då de träffar en förälder tycker medlarna sig få en god uppfattning om hur barnens relation till föräldern ser ut, och vilken inställning barnen har till kontakt med föräldern. Samtliga medlare återger situationer där en förälder beskrivit hur barnen är rädda för den andra föräldern – men att barnen vid kontakttillfället visar att de är glada över att se mamma eller pappa igen.

Det är inte så ovanligt att mamma säger att ”Stina, sju år är jätterädd för sin pappa, hon vågar inte...” och det är si och så... och det är mammans, naturligtvis, bild av hur det ser ut och sen tar jag med mig, för det är ett utav knepen, jag tar med mig Stina och så åker vi till pappa eller träffar pappa på McDonalds och Stina blir jätteglad när hon får se sin pappa igen och då vet jag att jag har någonting att arbeta med som Stina klarar av och jag kan också berätta för mamma hur det här ser ut och det är vad jag ser för någonting. För det jag ser, det kan ingen... det är ingenting som är påhittat eller påverkat, man har inte använt några ord eller spel, så det... Det här närvarande vid umgänge tycker jag är det bästa som finns, för det blir trovärdigt för mig och jag kan också förmedla någonting som är... både till föräldrarna och till... Domstolen som är trovärdigt. (Medlare 1)

I sådana situationer beskrivs barnens reaktioner då de träffar den andra föräldern – den spontana glädjen – som något som inte är påhittat eller påverkat. När barnen beskrivs som glada blir de också icke-rädda, och då blir konsekvensen att den andra föräldern framstår som bra (se även Sundhall 2006).

Betydelsen av ålder

I tidigare lagtext gällde att verkställighet inte får ske mot barnets vilja om barnet fyllt 12 år, om inte länsrätten fann det nödvändigt av hänsyn till barnets bästa (21 kap. 5 § FB). I de nya reglerna som gäller från och med 1 juli 2006 är 12-årsgränsen borttagen, i syfte att även yngre barn skall kunna komma till tals

i större utsträckning. I intervjuerna med medlarna framgår att de är måna om att även yngre barn skall kunna göra sina röster hörda.

Från fyra, fem år är det möjligt att prata med dem lite grann men där någonstans går den självklara gränsen tycker jag, tre, fyra år. År de där under så har inte jag någon kompetens att bedöma om de mår bra eller dåligt egentligen. (Medlare 2)

Borttagandet av 12-årsgränsen kan således ge ökade möjligheter att även lyfta fram yngre barns åsikter. Vi återkommer dock till denna diskussion senare i kapitlet.

Barnet i kläm mellan två tvistande parter

Det konfliktfyllda förhållandet mellan föräldrarna kan försätta barnet i en komplicerad position där den kunskap som inhämtas från barnet riskerar att bli använd som ett tillhygge i föräldrarnas konflikt. Barnet kan då känna sig förhindrad att tala om sådant som är viktigt, av rädsla för att informationen skall användas på fel sätt – detta förhållande framhölls också ofta i intervjuerna med familjerättssekreterare. I nedanstående citat berättar en av medlarna hur han förstår barnets dilemma, och hur han också överväger möjligheterna att använda barnets information på bästa sätt. Citatet är långt, men ger en god bild av det dilemma som barn kan försättas i på grund av föräldrarnas konflikt.

Jag hade möjlighet att sitta ensam med barnet i min bil, eftersom jag skulle transportera barnet från en plats till en annan och då berättade barnet för mig att ett viktigt skäl till att barnet inte ville åka och träffa sin förälder, det är att barnet är rädd för att föräldern inte älskar barnet... och det är ingen av föräldrarna som har antytt detta för mig, och det här är då alltså information då som... det är alltså en jätteviktig källa till barnets ovilja, alltså det är en upplysning som jag inte kan gå med till någon av föräldrarna, för att om jag går till boendeföräldern så vet jag att boendeföräldern kommer att missbruka det för boendeföräldern kommer att tala om för barnet att ”jo det är klart att den andre föräldern inte älskar dig, det vet jag ju för det som föräldern gjort under alla år det visar ju att föräldern inte älskar dig.” Och om jag går till umgängesföräldern så kommer ju umgängesföräldern tro att boendeföräldern har tutat i barnet det här. Ja det här är tyfallet jag beskriver nu, det är motsättningen mellan föräldrarna, att föräldrarna tror *alltid* den

andre om illa. Det är utgångspunkten, så jag vet alltid att om jag lyssnar på den ene föräldern så kommer jag förmodligen att höra nästan en spegelbild av den berättelsen av från den andre föräldern sen. Det är min erfarenhet av detta. Men i det här fallet så kunde jag inte gå vidare med vad barnet sa och den typen av information av att barnet öppnar sig och sådär, ”jag är rädd för att pappa kanske dricker för mycket” sådana här saker, det är svårhanterbar information som jag inte får ta med föräldrarna alltid. (Medlare 2)

Citatet visar vad som kan uppfattas som ett centralt problem i flera frågor som rör vårdnad, boende och umgänge, och visar barnets position ”i kläm” mellan två föräldrar som fastnat i en oavslutad konflikt. I slutet av citatet tar barnets utsaga dock en annan vändning som handlar om en rädsla för ett eventuellt missbruk, utan att detta egentligen ändrar medlarens uppfattning om föräldrarnas ’konflikt’.

Barnets klämda position kan i sig innebära att barnet tvingas att censurera sina egna upplevelser. Det kan till exempel handla om att barn känner att det inte är tillåtet berätta för boende-föräldern att det varit roligt hos mamma eller pappa när de kommer tillbaka efter ett besök. En av medlarna framhåller att just detta självcensurerande av upplevelser är en mycket arbetsam situation. Enligt medlaren uttrycker flera barn att det är pressande att kontinuerligt vara tvungen att tänka på vad de säger och vad de berättar för föräldrarna, samt att också behöva lyssna på hur föräldrarna förtalar och misstänkliggör varandra. Att ständigt leva under sådana förhållanden kan medföra att barn helt avstår från att delge vuxna sina erfarenheter. Kunskapen om barns vilja kan därigenom gå förlorad, de vuxna aktörerna går miste om värdefull information och barnen lämnas att ensamma hantera balanserandet mellan de tvistande föräldrarna.

Och det är ju en kränkning i sig /.../ det är att när barnet har varit hos, på umgänge hos den ene föräldern så är det inte OK att komma tillbaka och berätta om hur det var /.../ det är inte tillåtet att berätta trevliga saker från det andra hemmet. Alltså om barn får höra att man pratar illa om den andre föräldern när den är där och vice versa så va. Det tycker jag är en grov kränkning. Barn har ju jättesvårt för det, orientera sig och försöka hantera sådana saker. Det kan ju förefalla fullständigt obegripligt när man är sju år och får höra att pappa är en skitstövel och inte klok och knarkar och missbrukar och vad det nu än är och omvänt när det kommer till

pappan så för de höra om mamman och så. Jag tycker det är oerhört allvarligt. (Medlare 3)

Medlaren ger i intervjun en beskrivning av hur han menar att föräldrar med subtila medel kan styra barns uppfattning om den andra föräldern, genom att på olika sätt visa sitt ogillande, och genom att ”skapa en berättelse” av den andra föräldern som ond.

Sammanfattningsvis kan vi se att medlarna i många fall gör stora ansträngningar för att redovisa barnens egna ord och direkta åsikter. De för också resonemang om barns ansvar men menar att det oftast inte hindrar dem att redovisa barnens uttalade vilja. Medlingen fokuserar mer direkt på föräldrarnas tvist och barnets egen vilja i förhållande till boendet/umgänget, kanske för att tiden är så begränsad (särskilt om man jämför med tiden för vårdnadsutredningen).

Medlarnas skriftliga redogörelser

I de 18 utvalda fallen har vi tagit del av de skriftliga redovisningar som medlarna lämnat till länsrätten. Medlare har tillsatts i 12 av dessa ärenden. Det framgår av redovisningarna att samtal med barnen har förts i 11 av de 12 ärendena. I alla fall utom ett framgår det klart vad som är barnets egen vilja, ofta i citatform. Medlarna verkar fråga barnen direkt kring det frågan gäller, dvs. hur barnet tycker att umgänget (eller vad verkställigheten gäller) fungerar, vad han/hon tycker om det, samt om det är något som kan förändras för att det ska fungera bättre. Däremot finns det sällan beskrivningar om hur det fungerar i skolan eller andra situationer.

Medlarna redogör, i de fall inte medlingen leder till att föräldrarna kommer överens, för deras bedömning om det finns några hinder för verkställighet (enligt tidigare lagstiftning, se s. 39). Ett av dessa hinder är om barn som fyllt 12 år, och/eller anses vara tillräckligt mogen motsätter sig umgänget. Med hänvisning till hindersprövning förs det därför ofta ett resonemang i medlarens bedömning huruvida barnet anses uppnått tillräcklig

ålder och mognad för att deras vilja, förutsatt att barnet motsätter sig umgänget. Eftersom medlarnas redogörelser ingår i aktmaterialet redovisas dessa utförligare i nästa avsnitt.

Barnets vilja och barnets bästa i domslut och förhandlingar

Nedanstående avsnitt inleds med föräldrarnas synpunkter på processen kring verkställigheten, samt på förhandlingarna i länsrätten. Därefter följer domarnas egna synpunkter på hur barnets vilja och barnets bästa blir synligt i förhandlingarna i rätten, och i de domslut som blir resultaten av förhandlingarna. Avsnittet avslutas med en redovisning av genomgången av domar och akter.

Föräldrarnas uppfattning om barns bästa och förhandlingen i länsrätten, samt den process som föregick förhandlingen

Ett av studiens syften är att undersöka hur ”barnets bästa” kommer till uttryck i verkställighetsmål, och i vilken mån hänsyn tas till barns vilja. I enkäten fanns frågor som berörde föräldrarnas syn på i vilken mån *barnet* var i fokus i den process som föregick förhandlingen i länsrätten, under själva förhandlingen, och i den dom som blev resultatet av förhandlingen.

Föräldrarnas syn på barnet och processen som föregick förhandlingen i länsrätten

44 procent av männen och 41 procent av kvinnorna ansåg att barnet var i fokus i mycket eller ganska hög grad, 33 procent av männen och 22 procent av kvinnorna ansåg att barnet var i fokus i ganska eller mycket låg grad, och 23 procent av männen och 37 procent av kvinnorna ansåg att barnet inte alls var i fokus under den process som föregick förhandlingen i länsrätten (se tabell B6:11). Således är det en majoritet (57 procent) som anser

att barnet i låg grad eller inte alls var i fokus. På liknande sätt som i andra frågor har kvinnorna en mera negativ uppfattning än männen.

I enkäten fanns även en fråga om vem barnet talade med. Nedanstående tabell visar antal respondenter som svarat att barnet pratat med någon representant från de uppgivna kategorierna. Barn från samma familjer kan vara aktuella i flera kategorier.

Tabell 6.2 (n=72 Antal respondenter som i enkäten svarat att barnet pratat med någon representant från de olika kategorierna

Medlare	Socialtjänst	BUP	Annan psykolog	Kurator	Annan	Ingen alls
24	27	8	4	4	3	16

Tabellen visar att ungefär en tredjedel av respondenterna uppgivit att barnet pratat med medlare eller med socialtjänst. Några få uppger att barnet pratat med andra kategorier, och 16 respondenter uppger att barnet inte pratat med någon alls.

25 procent av männen och 26 procent av kvinnorna tycker att deras barn i mycket eller ganska hög grad uttryckt sin vilja under den process som föregick förhandlingen, medan 36 procent av männen och 15 procent av kvinnorna finner att barnet i ganska eller mycket låg grad uttryckt sin vilja. 39 procent av männen och 59 procent av kvinnorna menar att barnet inte alls uttryckt sin vilja (se tabell B6:12). Tabellen visar att en majoritet av föräldrarna (48 procent) inte tycker att barnet uttryckt sin vilja i den process som föregick länsrättsförhandlingen.

Föräldrarnas syn på barnets vilja och förhandlingen i länsrätten

Hur är då föräldrarnas uppfattning om vilken hänsyn som tagits till deras barns egen vilja i själva länsrättsförhandlingen? 28 procent av männen tycker att mycket stor eller ganska stor hänsyn

togs till barnets vilja. Ingen kvinna har svarat att stor hänsyn togs till barnets vilja, 24 procent menar att ganska stor hänsyn togs. 23 procent av männen och 8 procent av kvinnorna tycker att ganska eller mycket liten hänsyn togs till barnets vilja, medan 49 procent av männen och 68 procent av kvinnorna svarar att ingen hänsyn alls togs till barnets vilja (se tabell B6:13).

Då det gäller vilken hänsyn som togs till barnets egen vilja i *verkställighetsdomen*, menar 31 procent av männen att det togs mycket eller ganska stor hänsyn. Ingen kvinna svarar att det togs mycket hänsyn, medan 32 procent anser att det togs ganska stor hänsyn till barnets egen vilja. 21 procent av männen menar att det togs ganska eller mycket liten hänsyn till barnets vilja, men ingen av kvinnorna tycker så. 48 procent av männen och 68 procent av kvinnorna anser att ingen hänsyn alls togs till barnets egen vilja (se tabell B6:14)

En majoritet av både män och kvinnor (57 procent) anser följaktligen att ingen hänsyn alls tagits till barnets egen vilja under länsrättsförhandlingen eller i själva verkställighetsdomen. Kvinnorna har även här en mera negativ uppfattning än männen. En anledning till detta kan vara att en högre andel män (85 procent) än kvinnor (42 procent) har uppgivit att det var de som initierade verkställighetsansökan (se kapitel 4).

I enkäten fanns en möjlighet att skriftligt svara på frågan *Vilken fråga hade du velat lyfta fram för att behysa barnets bästa i processen kring verkställighetsdomen?* (Fråga 39). Denna fråga har engagerat många respondenter, 22 män och 19 kvinnor har formulerat skriftliga svar på frågan. Fyra pappor säger specifikt att de tycker att barn måste ha rätt till båda föräldrarna. För dessa pappor har utfallet blivit verkställighet av dom, i två fall även utdömande av vite.

En mamma skriver så här:

Hur vill barnet själv ha det? Det finns säkert tusen frågor till, men just nu är det enda jag tänker på detta: Min reflektion under förhandlingen – ”pappan har rättigheter, mamman har skyldigheter”. (Enkäten, kvinna)

Många svar uttrycker stor frustration, ilska och besvikelse mot den andre föräldern, mot domstolen och mot familjerätten. Flera

föräldrar skriver också om sin oro för barnens situation, de ser att barnen är trängda av att befinna sig i kläm i konflikten mellan föräldrarna.

Nämndemännens synpunkter

De två nämndemännen berättar i intervjuerna om sina erfarenheter av att sitta med i länsrättsförhandlingarna. Ingen av dem har fått någon särskild utbildning, utan grundar sig på mångårig erfarenhet. Båda tycker att *barnets bästa* och *barnperspektivet* är viktiga begrepp.

Barns bästa det är... barns bästa det är ju att naturligtvis se till att man inte gör bedömningar så att barnen känner att de är pressade i nåt läge, att hålla med den ena föräldern eller den andra så att de inte känner sig som ett slagträ i det hela. Det tycker jag är väldigt viktigt. (Nämndeman 1)

Svårigheterna att se till barnets bästa kan grunda sig i olika orsaker. Det kan bero på föräldrarnas olika bilder av situationen, men också på de professionellas olika tolkningar av omständigheterna. Båda anser att de anstränger sig att hålla barnet bästa i fokus, men att lagen, och den formella tolkningen av densamma, ibland kan ställa hinder i vägen.

Ja, i länsrätten så tycker väl jag man tar hänsyn till barnen, det gör man ju men sen ibland är det ju lagen som avgör, så ibland om man tänker med hjärtat... det gör man ju ibland va, men det kan ju strida emot lagen. (Nämndeman 2)

Det kan vara så att vi är skiljaktiga, så kan det vara och då kan det ofta vara så att vi nämndemän är väldigt eniga om hur vi vill men sen kan det ju vara så att utifrån lagar och paragrafer och så, så kan ju rådmannen då ha en annan syn eller ja, lägga fram en annan... så. (Nämndeman 1)

Nämndemännens synpunkter skiljer något från de professionellas. Nämndemännen talar mera om sina personliga ställningstaganden och övertåganden, som inte alltid överensstämmer med advokaternas och domarnas synsätt.

Domarnas synpunkter

I studien har tre domare intervjuats, två män och en kvinna. I intervjuerna redogör domarna för sina synpunkter på verkställighetsmålen. Domare 1 är den som tydligast beskriver hur han anstränger sig att se situationen ur barnets perspektiv, och framför allt försöker sätta sig in i hur barnet påverkas.

Barns bästa och barnperspektiv betyder väl att jag försöker så gott det låter sig göras, så ställer jag mig liksom i barnets position och tittar därifrån /...../ Det är nog så jag ser det först. Jag gör mig en föreställning om hur barnet har det och hur den här konflikten ser ut. Jag tänker inte alls i rättsliga termer i den delen utan jag försöker orientera mig på något sätt utifrån ett barnperspektiv. (Domare 1)

Emellertid kan det i själva verkställighetsförhandlingen vara svårt att tänka på barnets bästa, eftersom verkställighetsmål handlar om att bedöma om beslut som fattats i en annan domstol (tingsrätten) ska verkställas eller inte. Domarna menar att de måste förutsätta att tingsrätten redan gjort en adekvat bedömning, och att tingsrättens beslut grundar sig på vad som är bäst för det aktuella barnet.

Det mesta tycker jag nog ändå att det är så att det har hänt innan tingsrätten fattade sitt beslut. Så det är inte så ofta det kommer radikala förändringar mellan ansökan i länsrätten och tingsrättens dom. Och då är det, som jag sa, inledningsvis att det är vår uppgift att tala om verkställigheten och då ska verkställighet ske om det inte har hänt nåt. För att Tingsrätten då redan har tagit ställning till den frågan. (Domare 2)

I intervjuerna tillfrågas domarna specifikt om hur de ser på barnets deltagande i verkställighetsförhandlingar. Domarna själva är tveksamma till att barn deltar i förhandlingen. De menar att det kan vara svårt att ställa frågor på ett sådant sätt att de inte själva påverkar barnets svar. De anser också att det skulle innebära att lämna över ansvaret för svåra beslut om vårdnad, boende och umgänge till barn, vilket de anser vore fel då barn inte skall behöva känna att deras uttalanden kan innebära att någon av föräldrarna inte får sin vilja igenom. Domarna sätter på detta vis likhetstecken mellan att höra barn och att lägga ansvaret för beslutet på barnen, vilket de vill skydda dem ifrån. Här finns

således ytterligare ett exempel på att en *omsorgsdiskurs* (se s. 34) får genomslag.

Aktmaterialet

Barnets vilja som hinder mot verkställighet

Barnets vilja kan tillmätas betydelse i verkställighetsmål på tre olika sätt. Det första och kanske mest uppenbara är den uttalade 12-årsgränsen som fanns i den tidigare lagstiftningen, där verkställighet inte fick ske mot ett barns vilja om barnet är över 12 år, eller nått en sådan mognad att dess vilja får avgörande betydelse. Det andra sättet är att barnets vilja också kan anses utgöra det hinder som beskrivs som ”väsentligt förändrade förhållanden”, särskilt när det gått en längre tid mellan avgörandet i allmän domstol och verkställigheten. Det tredje sättet är att det kan anses finnas en risk som inte är ringa att barnets kroppsliga eller själsliga hälsa skulle skadas om barnet mot dess vilja överlämnas till verkställighetsföräldern (BO 2002).

Inte i någon av de undersökta domarna avslog domstolen ansökan om verkställighet med hänvisning till barnets vilja (21 kap. 5 § FB)¹². Det går att utläsa barnets vilja för 30 av samtliga 66 barn i materialet, men barnets vilja redovisas inte i alla länsrättsdomarna. Eftersom det finns information om detta i akterna har domstolen fått kännedom om barnets vilja även om detta inte redovisas i domarna (i två av fallen redovisas troligtvis inte detta för att verkställighetsansökan avslagits av formella skäl där verkställighet inte är relevant). I domarna redovisas inställningen till vad som yrkades i målet tydligt för 25 av barnen (38 procent). För 43 av samtliga 66 barn redovisade således domstolen *inte* deras inställning. Redovisningen nedan utgår från de 25 barnen vars vilja också finns redovisad på något sätt i domarna.

¹² I jämförelse med Vårdnadskommitténs undersökning där 29 procent av målen avslogs med hänvisning till barnets vilja! I deras undersökta domar redovisas ungefär lika många barns inställning – 40 procent. I Vårdnadskommitténs genomgång ingår dock fler äldre barn – 11 procent av barnen var över 12 år – (SOU 2005:43) vilket kan förklara en del av skillnaderna här.

I de flesta fall var det medlaren som upplyste domstolen om barnets vilja, oftast även genom den föräldern som var motpart i målet. I några fall fick domstolen också vetskap om barnets vilja genom att, på någon av parternas begäran, höra social- eller familjerättssekreterare, psykolog eller personal inom förskola/skola. För tre av barnen vars vilja redovisades var sökandes motpart (i samtliga tre fall mamman) den enda person som redovisade barnets vilja. För två barn redovisades deras vilja av mamman och genom de brev som barnen skrivit till pappan.

De barn vars vilja redovisades i domen har delats in i fyra kategorier; *negativ*, *positiv*, *villkorat positiv*, samt *ambivalent* till det som yrkades i målet. 15 (60 procent) av de 25 barn vars vilja redovisades sades vara *negativa* till det som yrkades i målet, det vill säga att inte de ville umgås med den förälder som ansökt om verkställighet eller bo hos denne. I sex av dessa fall påstods barnen av sökande vara påverkade av den andre föräldern till denna negativa inställning, vilket också togs upp som en möjlighet och används i domstolens diskussion. I tre fall hade barnen sagt olika till olika personer och kategoriseras därför som *ambivalenta* här.

Fyra av barnen sades vara *villkorat positiva* till det som yrkades i målet. De ville umgås med den förälder som ansökt om verkställighet, men under förutsättning att föräldern skulle vara nykter, att de fick träffa föräldern när de själva ville eller att även en tredje person var närvarande under umgänget. Ett av dessa barn ville ha umgänge med den förälder de inte bodde hos, men inte under så lång period i följd som den allmänna domstolen hade bestämt.

Tre barn sades vara tydligt *positiva* till det som yrkades i målet.

I majoriteten av de fall där domstolen inte följde barnets vilja hänvisades till att barnet inte uppnått tillräcklig ålder eller mognad. Andra omständigheter som domstolen hänvisade till var ena föräldrarnas påverkan som ansågs medföra att det var tveksamt om det var barnets ”verkliga” vilja som hade redovisats, att det trots barnets ovilja var till barnets bästa att träffa den andre föräldern, eller att allmän domstol nyligen hade prövat det avgörande som ansökan grundades på.

Ålder och mognad

Eftersom barn som är över 12 år och som motsätter sig umgänge är ett av de tre hinder som fanns mot att besluta om verkställighet är detta en mycket central fråga i flera domar. Flera föräldrar gör gällande att även om deras barn inte ännu fyllt 12 år, så har barnet ”uppnått en sådan mognad” att dess vilja skall tillmätas betydelse i avgörandet. Vid flera tillfällen finns då hänvisning till ett rättsfall från 1977 (RÅ 1977 ref 127) och bedömningen att *”Länsrätten kan inte tolka lag och praxis på annat sätt än att det är enbart när barnet är nära tolvårsgränsen och klart visar en god mognad och stabilitet, som barnets egen vilja kan hindra verkställighet.”*

En sådan uttalad åldersgräns är starkt kopplad till utvecklingspsykologins syn på barn som ”becomings” (Qvortrup 1994, James & James 2004). Att man i förarbeten och lagstiftning, såväl som i diskurser om barn numera mer och mer betraktar barn som delaktiga och kompetenta aktörer med egna rättigheter verkar inte ha fått något egentligt genomslag i domarna. Lagstiftningen om verkställighet har ju, som tidigare påpekats, i princip inte ändrats sedan den infördes på 1960-talet och här är ett område där detta får konsekvenser. Hänvisningen till rättsfallet från 1977 pekar också på att rättspraxis inte heller hänger med i de förändringar som gjorts i Föräldrabalken i övrigt, något som också påpekas av domarna i intervjuerna. Studiens resultat visar, både i aktstudien och i intervjuer med domare, att 12-årsgränsen utgjorde ett reellt hinder för att även yngre barns vilja skulle beaktas. Att endast använda kronologisk ålder för att bedöma barns förmåga att uttrycka sin vilja betydde att barns relevanta och välgrundade synpunkter i många fall inte lyftes fram. Borttagandet av 12-årsgränsen som infördes i juli 2006 får i det här sammanhanget ses som en positiv förändring som förhoppningsvis kan bidra till att yngre barn får komma till tals, och att barns vilja tillmäts större betydelse. Förändringen innebär ett erkännande av barns erfarenheter och deras kapacitet att själva värdera sin livssituation.

Som tidigare har nämnts visar studiens material att 12-årsgränsen fick stor betydelse i rättens bedömningar. Men när

barnen hade överskridit denna magiska gräns och fyllt 12 år då? Hur hanterades deras åsikter och vilja då? Då träder begreppet om barnets bästa in, för barnets vilja kan endast utgöra hinder för verkställighet om det sammanfaller med vad som bedöms vara till barnets bästa. Barnets bästa kan också användas för att ge betydelse till barnets vilja innan 12-årsåldern, och det blir alltså en fråga om tolkningsföreträde. Begreppet *barnets bästa* kan tolkas på många olika sätt, och aktstudien visar också att bedömningarna skiftar, vad som anses som barnets bästa varierar i de olika fallen.

För två av barnen som fyllt 12 år handlar verkställigheten om sommarumgänge respektive umgänge på barnens höstlov. I dessa fall framgår inte alls vad barnen vill, utan det är mer en tolkningsfråga vilken förälder som har rätt att ha barnen de aktuella tiderna. I övrigt verkar dock umgänget för dessa barn att fungera, vilket troligtvis också betyder att barnen inte motsätter sig umgänget i sig. Mål som berör verkställighet för umgänge under sommarlov och övriga ledigheter utgör en särskild kategori, och det kan vara problematiskt att jämföra dem med övriga ärenden. De föräldrar som inte kan lösa umgänge under barnens ledigheter är sannolikt låsta av sina inbördes konflikter, liksom flera föräldrar i studiens material, men i dessa fall fungerar umgänget utan att rätten behöver vara inblandad under övriga tider på året.

För två barn, 12 och 17 år, förs dock ett resonemang om deras vilja. Domstolen börjar med att göra en tydlig koppling mellan barnens kronologiska ålder och deras mognad

[Pojke A] är sjutton år och [pojke B] är tolv. De har således båda uppnått en sådan mognad att deras vilja kan vara avgörande för om umgänget skall ske.

Enligt mamman vägrar barnen att träffa pappa, men även medlaren. Domstolen skriver därför i domen att det inte gått att med hjälp av en utomstående klarlägga barnens vilja. Man påpekar också att det inte går att förbise "*att ett barn kan påverkas och att barnets inställning kan växla beroende på denna påverkan*", samt att barnen under lång tid har stått under mammans "*vårdnad och påverkan*". Barnen har dock skrivit brev till pappan (som ingår i

domstolens material) där de kraftfullt uttryckt att de inte vill träffa honom. Pappan hävdar att breven skrivits under stark press från mamman. Länsrättens bedömning blir

Även om de brev som [barnen] har skickat till [pappan] måste tas på stort allvar kan länsrätten mot bakgrund av ovanstående och övrig utredning i målet inte finna klarlagt att [barnen] har en sådan motvilja att träffa och umgås med [pappa] att deras inställning utgör hinder mot verkställighet.

Ärendet behandlas dock parallellt i allmän domstol, och dagen efter (!) beslutas i hovrätten:

Vad gäller umgänget får det enligt hovrättens mening antas vara till fördel för pojkarna om ett sådant kunde återupptas. Emellertid har [båda barnen] klart uttalat att de inte vill träffa sin far och de har båda uppnått en sådan ålder och mognad att deras vilja ska respekteras. Mammans yrkande [att umgänge inte ska äga rum] skall därför bifallas.

Hovrätten uttalar här den dominerande uppfattningen om att det är till barnens fördel att ha ett umgänge med pappan. Men här får trots allt den uppfattningen stå tillbaka till förmån för barnens rätt att få sin vilja beaktad. Detta ärende kan sägas utgöra ett tydligt exempel på hur olika barnets vilja och barnets bästa kan tolkas. Länsrätt och hovrätt gör här helt olika bedömningar av vad som kan vara bäst för barnen. Anmärkningsvärt är också att länsrätten inte inhämtar uppgifter från den pågående processen i hovrätten vad gäller barnens vilja då den inte anses tillräckligt utredd genom medlingen.

Med tanke på ovanstående resonemang är det inte självklart att ett borttagande av 12 års gränsen gör att barnets vilja beaktas i större utsträckning, åtminstone inte om det enskilda barnets uppfattning står i strid med det som generellt anses vara bäst för barnet (att ha umgänge med båda föräldrarna). Å andra sidan visar länsrättens resonemang att den kronologiska åldern använts just som ett *"enkelt redskap att rutinmässigt sortera vilka barn som ges ett handlingsutrymme"* (Eriksson & Näsman 2006, s. 9) som vi diskuterade tidigare. Ur den synvinkeln kan ett borttagande av den specifika kronologiska åldern möjliggöra för yngre barn att

komma till tals då det i så fall inte finns ett så schablonmässigt sätt att (inte) utreda barnets mognad.

Tolkningsföretråde

Länsrätten skriver i flera domar att *”Det är en svår och mycket grannlaga uppgift att kartlägga ett barns viljeinriktning.”* I ett antal domar finns det resonemang om vilken tilltro man kan lägga till barns uttalade vilja, och ett resonemang om vem som har makten att avgöra vad som är barnets ”verkliga” vilja. Sådana resonemang kan exempelvis uttryckas på följande sätt:

Barnen säger dock bestämt nej till att träffa fadern. Det är svårt att avgöra i vilken utsträckning deras ovilja beror på egna upplevelser med fadern eller en påverkan av moderns inställning.

Här har medlaren fått ”ett bestämt nej” från barnen, de vill inte träffa pappan. Trots detta faktum ifrågasätts om det är ett uttryck för barnens ”egentliga” vilja, eller om barnens uttalanden är en följd av mammans påverkan även om bland andra FN:s barnkommitté uttalat att inte tillmäta påverkansgraden någon betydelse i bedömningen av barnets viljeyttring (BO 2002). Att gå emot barns uttryckliga vilja, som i ovanstående exempel, får anses vara ett beslut som går emot FN:s barnkommittés intentioner.

I ett enda ärende lyfter medlaren fram att en sådan eventuell påverkan saknar betydelse för bedömningen av barnets vilja:

Jag kan inte uttala mig om i vilken utsträckning mamma påverkat [barnet] i hennes beslut, men det råder inget tvivel om att den allmänna konfliktnivån mellan [pappa] och [mamma] periodvis har varit så hög att det i praktiken saknat betydelse om [mamma] aktivt eller passivt påverkat [barnet].

I detta fall lyfter medlaren fram barnets situation, och framhåller hur barnet blir påverkat av föräldrarnas konflikt. Här blir det konflikten och dess konsekvenser som lyfts fram, och inte betydelsen av den ena förälderns påverkan på barnet. Följaktligen har medlaren här i större utsträckning följt barnkommitténs intentioner än vad länsrätten gjorde i ovanstående exempel.

Fyra av barnen i vår studie har uttryckligen sagt olika saker till olika personer, eller vid olika tillfällen. Här blir frågan om vad som ska tolkas som barnets ”verkliga” vilja mera svårbedömd. Vid genomgång av samtliga fall där barnens vilja har redovisats tolkas dock barnens vilja som den ”verkliga” om barnen säger att de vill träffa den andre föräldern. Det finns inget fall i studien där man tolkat barnets motvilja att träffa umgängesföräldern som den ”verkliga” viljan. Detta stämmer överens med annan forskning, såväl svensk som internationell, där vi kan se exempel på att uppfattningen om barnets rätt inte omfattar barnets rätt att inte ha umgänge med den andre föräldern (Eriksson 2003, James & James 2004). Ett sådant förhållande kan sin grund i *den separerade kärnfamiljdiskursens* föreställning om att det är till barnets bästa att ha kontakt med båda sina föräldrar som vi kan se i nedanstående citat från en av akterna:

Det finns mot bakgrund av vad som framkommit om [mammans] agerande anledning att anta att hon har påverkat barnens inställning, vilket kan förklara att de tidigare ställt sig negativa till umgänge med [pappa]. Länsrätten anser istället att tilltro bör fästas till vad barnen så sent som för någon månad sedan har sagt till [kontaktpersonen] och att det har varit ett uttryck för deras verkliga vilja. Det saknas därför anledning att anta att barnens hälsa skulle skadas om de umgås med sin far. Det kan tvärtom, såsom uttrycks i 6 kap. 2 a § FB, antas att det är bäst för barnen att de kan ha en nära och god kontakt med båda föräldrarna. [Mamma] har, såsom vårdnadshavare, ett särskilt ansvar för att umgänge kommer till stånd. Hennes tidigare agerande att inte låta barnen träffa sin far kan inte anses förenligt med barnets bästa. Mot bakgrund härav skall verkställighet av tingsrättens dom ske...

Barnets vilja och barnets bästa i domarna

I Barnombudsmannens studie om barnets bästa i verkställighetsmål (2002) framhålls att en anledning till att barnets vilja sällan utreds och beaktas i verkställighetsmål kan beror på att de flesta domare som deltog i enkätundersökningen inte anser att det är förenligt med *barnets bästa* att barn under 12 år skall tvingas ta ställning i föräldrarnas konflikt. Mattsson (1998) argumenterar dock för att det också bör diskuteras vilken risk det innebär om barnet *inte* får komma till tals, och att det knappast

bör hindra att barn kommer till tals, möjligen i vilken mån deras vilja sedan beaktas.

BO ser risken för barnets ställningstagande som ett ytterst försvarbart resonemang och något som självklart måste tas med i bedömningen. I vår studie finns dock uttalanden som inte innehåller en rädsla för att barnet behöver ta ansvar för föräldrarnas konflikt, utan snarare ses barnets egen vilja som ett problem då det handlar om umgänget. Ett sådant exempel återfinns i ett ärende där två flickor, 11 och 9 år mycket tydligt uttryckt att de inte vill umgås med pappa, de har både verbalt uttryckt detta inför båda föräldrarna och medlaren, och dessutom vid flera tillfällen fysiskt understrukit detta genom att gå sin väg efter sitt uttalande. Trots detta ser länsrättens bedömning ut på följande sätt:

Det stora problemet är flickornas egen inställning att de absolut inte vill träffa [pappan] för ett umgänge. Vad som ligger bakom deras inställning är inte klarlagt men det förefaller som om [mammans] inställning har påverkat barnen i stor utsträckning. Länsrätten vill därvidlag framhålla att [mamma] har ett stort ansvar för att barnens behov av umgänge med [fadern] tillgodoses och att inte lägga över ansvaret på barnen själva. I hennes ansvar ligger att aktivt verka för att barnen ska träffa [pappa] på sätt som tingsrätten bestämt. Enligt länsrättens mening har [mamma] inte gjort vad som ankommer på henne för att få till stånd ett sådant umgänge och har därmed brutit i sin skyldighet. Länsrätten anser därför att det finns skäl att förena förordnandet om verkställighet med ett vite.

I ovanstående exempel visas återigen hur barns uttalade vilja inte ses som trovärdig, även då de uttrycker den mycket tydligt, och på flera olika sätt.

Tanken om att barnets bästa är att umgås med båda föräldrarna är också stark i förhållande till barnets skydd, eller – uttryckt i verkställighetstermer – risk för barnets hälsa. Här finns flera exempel på barnets uttalade vilja om att umgås med föräldern ”men bara om han är nykter” eller mer fysiska reaktioner som att gömma sig eller bli ledsen. Det finns också exempel där barnet säger att det vill dö om det tvingas till umgänge. Trots detta överskuggar ’behovet’ att träffa den andre föräldern bedömningen i domarna. I flera fall nämns dessa viljeyttringar eller reaktioner i domen, men det finns inte något ytterligare

resonemang om vad kontakten med föräldern kan få för konsekvens för barnet:

[Barnets] uttalande om att ”mamma skall vara nykter” då [barnet] träffar henne ger anledning till viss oro. Medlaren, som talat med [barnet] och även med [mamma] och [pappa], har emellertid med det faktaunderlag som han haft till sitt förfogande inte funnit något hinder mot verkställighet. Någon annan utredning har inte tillförts målet inför dess avgörande i länsrätten. Den nu föreliggande utredningen visar enligt länsrättens mening inte att det vid umgänge med [mamma] finns en risk som inte är ringa för [barnets] kroppsliga eller själsliga hälsa.

Här finns dock undantag i förhållande till att rätten jämkar ett beslut. Ett exempel är en flicka på 10 år som säger att hon är rädd för vad som ska hända när hon ska vara hos pappa, och har vid flera tillfällen också visat det när kontaktpersonen kommit genom att springa därifrån och inte vilja följa med till fadern. Länsrätten gör här följande bedömning:

Länsrätten finner att det inte är visat att [barnet] uppnått en sådan mognad att hennes vilja bör beaktas. (...) Emellertid bör umgänget, med hänsyn till att det under en tid inte förekommit något umgänge mellan [pappa] och [barnet] och till de problem som umgänget gett upphov till, inledningsvis begränsas i förhållande till vad [den allmänna domstolen] bestämt.

Beslutet i länsrätten blir att umgänget inledningsvis (4 ggr) begränsas till dagtid på lördagar, istället för det ursprungliga beslutet om umgänge från fredag kväll till söndag kväll. Dessa fyra tillfällen förenas med vite om inte umgänge sker.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att barns vilja inte alltid är i fokus. Studiens resultat visar att det är flera faktorer som bidrar till att barnets vilja inte uppmärksammas och/eller inte tas i beaktande i besluten.

Familjerättssekreterarna visar en uttalad vilja att uppmärksamma barnens vilja, och använder flera olika metoder för att på bästa sätt ge barn möjlighet att uttrycka vad de själva tycker.

Emellertid är det inte alltid som denna önskan återspeglas i själva dokumentet. En anledning till detta tycks vara att familjerättssekreterarna inte vill utelämna barnen och göra dem ansvariga för ställningstaganden i föräldrarnas konflikt. En majoritet av föräldrarna menar att deras barn haft liten möjlighet eller ingen möjlighet alls att uttrycka sin vilja i vårdnadsutredningarna.

Även medlarna uttrycker en klar intention att det just är barnens vilja som skall uppmärksammas. Medlarna beskriver hur de söker stötta barnen i att själva tala om för föräldrarna hur de vill ha det. Medlarna uttrycker även en förståelse för barnens klämda situation, som de anser får destruktiva konsekvenser för barnen. Medlingen kan sägas mera direkt fokusera på föräldrarnas tvist och barnets egen vilja i förhållande till boendet/umgänget än vad som tycks vara möjligt i vårdnadsutredningarna. Föräldrarna svarar att barnens upplevelser av medlarsamtalen är mera positiva än deras upplevelser av vårdnadsutredningen.

Även i akterna framträder en bild av att barnen själva inte kommer till tals. Verkställighet vägras inte med hänvisning till barnens vilja eller barns bästa. Den uttalade 12-årsåldern gör det i stort sett omöjligt för yngre barn att få sin vilja beaktad, om de alls kan göra sina röster hörda. Den kronologiska åldern över-skuggar den mer subjektiva bedömningen om barns mognad där en bedömning ska göras i vilken mån barnets vilja ska tillmätas betydelse. Över hälften av barnen får inte över huvud taget göra sin röst hörda i processen. I de fall barnen får komma till tals, ifrågasätts inte sällan deras vilja om den går emot den dominerande diskursen om att barn ska ha kontakt med båda sina föräldrar. Det framkommer också att rätten lägger ett större ansvar på mödrarna än fäderna för att umgänget ska fungera, och i många fall misstänks mödrarna för att påverka barnen att inte vilja träffa den andre föräldern.

I studien finns flera exempel på att de skilda professionella aktörerna inte alltid uppfattar barnets uttryckliga vilja som ett sätt för barn att vara delaktiga i beslutsprocessen och en möjlighet att få påverka sitt liv. Då barnens uttryckta vilja innebär ett ställningstagande till fördel för någon av föräldrarna kan det också uppfattas som att de får ett alltför betungande ansvar i föräldrarnas konflikt. Tanken att ansvarsbefria barnen är god,

men den kan också innebära att barnens klart uttryckta vilja inte beaktas. Två av medlarna beskriver dock att det då blir en av deras uppgifter att försöka avlasta barnen från ett sådant ansvar, och att vara tydlig med barnens vilja är viktigt för att ge domstolen en bra grund för sitt beslut.

Det finns också en skillnad mellan barn- och vuxenperspektiv vad beträffar nutid och framtid. Barnen kommenterar ofta hur de vill ha det *här och nu*, medan de vuxna aktörerna i rättsprocessen tenderar att rikta in sin planering mot en lösning på längre sikt. Att ta beslut som är mer inriktade på *här och nu* skulle kunna vara ett sätt att i större utsträckning fokusera på barnens egen vilja och deras faktiska situation. På så sätt skulle barnens situation få större utrymme. Å ena sidan skulle detta kanske innebära att familjen återkommer några år framåt i tiden med en ny ansökan, å andra sidan kanske det skulle göra att föräldrarna inte fortsätter att processa med nya överklaganden direkt.

Kapitel 6 Vad skymmer sikten? – Svårigheter att fokusera på barnets bästa

Flera uttalanden från de olika aktörer som deltar i studien visar att det i många situationer är svårt att fokusera på barnet och vad som kan anses vara barnets bästa. I detta kapitel redovisar vi exempel på faktorer som kan bidra till att ”sikten skymms”. Kapitlet har nära kopplingar till följande kapitel om ”utsatta barn”.

Familjerättsekreterarnas synpunkter

Ett av de framträdande resultaten i studien är föräldrarnas konflikt som en påtagligt hindrande faktor för att uppmärksamma barnens vilja. Familjerättsekreterarna beskriver gång på gång hur de med olika metoder försöker ha barnen i fokus i de samtal som förs, men att de ändå kan ha stora svårigheter att lyckas med det. Att föräldrarnas konflikt överskuggar deras förmåga att se barnen, och de problem som därmed uppstår i genomförandet av en vårdnadsutredning, är återkommande teman i intervjuerna. Många av de beskrivningar som familjerättsekreterarna ger i intervjuerna visar hur föräldrarna helt kan sakna förmåga att tänka på sina barns behov, eftersom de själva är så upptagna av sin konflikt.

Med många föräldrar är det väldigt svårt att få dem att prata om sina barn, bara *beskriva* sina barn. Det kan vara helt omöjligt för de kan inte... de hoppar hela tiden in i sina egna behov med egna önskningar och pratar kanske om den andres brister. ”Ja, men barnet då, kan ni beskriva... Vem han är, hur han är, vad han tycker om, vad tror du han skulle säga om det här?”. Ja liksom... ibland så är det så otroligt torftigt. Det är som om de inte har tänkt kring det. (Familjerättsekreterare 3)

I citatet ovan framträder en bild av föräldrar som är så upptagna av sina inbördes meningsskiljaktigheter att de inte kan se barnet, och inte beskriva barnets egenskaper, behov och önskningsar. Den olösta konflikten medför också att familjerättssekreterarna kan misströsta. De menar att även om beslut fattas, kommer inte beslutet alltid att innebära en positiv förändring för barnet. Då konflikten fortsätter kommer barnet ändå att befinna sig i en problematisk position, där föräldrarna kontinuerligt kommer att ifrågasätta beslut och överenskommelser, och också utsätta barnet för upprepade lojalitetskonflikter eftersom föräldrarna inte kan komma överens.

Där kan man tycka att man ser vad det här barnets bästa *är*, men man vet någonstans att om föräldrarna fortsätter på det här sättet....så spelar det ju ingen roll vad tingsrätten skriver för det här kommer aldrig att funka i alla fall. Och det blir inte bra för barnet för det handlar om helt andra saker, det är inget som löses i tingsrätten. Och det är väl mer *då* att man känner sig maktlös liksom....Det går inte att påverka det här oavsett vad vi skriver. Det man kan göra det är ju att försöka prata med föräldrarna men det är ju sällan man når dem i detta. Det har *inget* med barnet att göra egentligen, utan det handlar *belt* om föräldrarnas konflikt och i sådana lägen så spelar det ju ingen roll vad vi skriver för de kommer att hålla igång sig i konflikt ändå. Och det är det barnet får illa av i de allra flesta fall. Det *är* inte om de är tio dagar hos pappa och tre dagar hos mamma utan det är att föräldrarna bråkar och om de får en dom i Domstolen och sen fortsätter bråka på samma sätt så... för barnet blir ju det ingen skillnad, och det är i *de* fallen som man känner att... att man tycker väldigt synd om barnet. Att det är liksom ingen som kan hjälpa dem. De har de föräldrar de har på något vis liksom, det är det som är så hemskt många gånger. (Familjerättssekreterare 1)

Citatet lyfter fram föräldrarnas konflikt som det centrala. Det blir tydligt hur barnet verkligen kommer ”i kläm” på grund av att föräldrarna har fastnat i sin egen kamp, konflikten blir det centrala, inte barnet. Därmed blir själva konflikten också avgörande för hur principen om barnens bästa kan bli tillgodosedd. Familjerättssekreterare 1 framhåller att föräldrarnas konflikt inte kan lösas i tingsrätten. Kanske man kan säga att förhandlingen i tingsrätten utgör ett ”tillhandahållande” av en arena där föräldrarna kan utkämpa sin kamp. Denna arena är inte alltid

den bästa för att lösa svåra meningsskiljaktigheter. Om konflikten förblir olöst så fortsätter också barnet att befinna sig i en problematisk situation – barnets egen vilja och barnets bästa blir underordnat föräldrarnas konflikt.

Föräldrarnas konflikt medför också att de kan få svårigheter med sina relationer till familjerätten under utredningen. Såsom tidigare nämnts skriver flera föräldrar i enkätsvaren att de tycker att familjerätten tagit parti för den andra föräldern, och därmed inte sett till barnens bästa. I intervjuerna med familjerättssekreterarna visas också en medvetenhet om det missnöje som återspeglas i föräldrarnas enkätsvar, där åtskilliga av föräldrarnas kommentarer handlade om att de själva ansåg sig förfördelade och orättvist behandlade av familjerätten.

Oftast är det så att det går ju den ene eller den andre förälderns väg eller någonstans mittemellan och jag tror att den föräldern då som känner sig... alltså inte lyssnad på kanske eller att man inte har tagit hänsyn så mycket till den förälderns åsikter, anser ju förmodligen inte... att vi har tittat på barnets bästa utan kanske till den andre förälderns bästa. (Familjerättssekreterare 1)

Sammantaget ger intervjuerna med familjerättssekreterarna en bild av komplexiteten i frågor som rör vårdnad boende och umgänge. Utredningsverksamheten och beslutsförfarandet hos de olika rättsinstanserna utgör inte alltid adekvata instrument för att barns bästa och barns vilja skall kunna bli tillgodosedda. Även om familjerättssekreterarna har utvecklat olika metoder som hjälper dem i samtalen med barnen är det uppenbart att även andra insatser behövs, i synnerhet insatser som inriktar sig på att hjälpa föräldrarna att minska sina egna inbördes konflikter, och se till barnens behov.

Används vårdnadsutredningarna i tingsrätten?

Vi har i läsningen av tingsrättsbesluten frågat oss hur ofta tingsrätten verkligen använt vårdnadsutredningen i domslutet, eller i vilken utsträckning domslutet kan härledas till en överenskommelse mellan föräldrarna vid sittande förhandling. I flera fall är tingsrättens beslut mycket kort och redogör endast för hur

umgänget ska se ut, men i domen saknas en redogörelse av vilket underlag man haft för beslutet. Även i de fall där det gjorts en omfattande vårdnadsutredning kan det vara så att den inte finns med då beslutet redovisas. I sådana fall finns det anledning att fråga sig hur domstolarna använder sig av den informationen i vårdnadsutredningarna.

I socialstyrelsens rapport från 2004 redovisas att mindre än 15 procent av vårdnadsutredningarna användes vid huvudförhandlingen i tingsrätten (se kapitel 2). Studiens resultat verkar således inte utgöra ett undantag. Med tanke på den viktiga information om barnets förhållanden och föräldrarnas situation som finns att hämta i en vårdnadsutredning, finner vi det anmärkningsvärt att det förekommer att vårdnadsutredningarna inte nämns i domsluten.

Medlarna

Medlarna talar om föräldrarnas konflikt i första hand utifrån att barnen kommer i kläm då konflikten medför att föräldrarna hindras att se till barnets bästa.

Det är tyvärr alldeles för många av föräldrarna som saknar självinsikt och som inte kan skilja på sitt eget behov och barnens behov, blandar ihop det. (Medlare 2)

En av medlarna beskriver hur konflikten också kan medföra att föräldrarna för barnet gång på gång berättar sin egen version av konflikten, och på så sätt lämnar barnet i en mycket komplicerad situation, där föräldrarnas bilder av verkligheten formar kontrasterande utgångspunkter, som gör att barnet också kan få svårt att själv uttrycka sin vilja. I sådana situationer blir det svårt för barnet, medlare och länsrätt att avgöra vad som kan vara det bästa för barnet.

Alltså om barn får höra att man pratar illa om det, eller illa om den andre föräldern när den är där och vice versa så. Det tycker jag är en grov kränkning. Barn har ju jättesvårt för det, orientera sig och föröka hantera sådana saker. Det kan ju förefalla fullständigt obegripligt när man är sju år och får höra att pappa är en skitstövel och inte klok och knarkar och missbrukar och vad det nu än är,

och omvänt när det kommer till pappan så för de höra om mamman och så. // Eller att ständigt få höra dåliga... alltså ständigt få höra den här historien att den är dålig, den andra föräldern, det temat är väldigt viktigt. // Och det där är ju... det är ju en hemskt dålig sak för barn och det är väldigt svårt för en medlare att riktigt förstå vad det handlar om.// Jag tror att det är väldigt svårt för länsrätten att hantera det ordentligt. Jättesvårt faktiskt. (Medlare 3)

Citatet fokuserar på följderna för barnet i de fall då föräldrarna ägnar sig åt att svartmåla varandra i diskussioner och förhandlingar – hur det medför att alla inblandade för svårt att se barnets situation, då konflikten överskuggar allt och ”skymmer sikten”.

Medlarna beskriver hur de på olika sätt söker att fokusera på *barnens* situation, och föra deras talan. I flera fall kan det handla om ge barnet en chans att i ett lugnt sammanhang, tillsammans med medlaren, kunna berätta för föräldern hur barnet själv känner det och hur han/hon själv skulle vilja ha det i umgänget. Mycket av medlarnas uppgift går ut på just detta – att göra barnen synliga trots alla försvarande omständigheter (se också exempel på detta i kapitel 8).

Domarnas synpunkter

Två av domarna tar specifikt upp att det är föräldrarnas olösta konflikt som är det stora problemet i de här målen, och att det är barnen som kommer i kläm då föräldrarna inte kan komma överens. Fokus hamnar inte på barnets situation, utan på föräldrarnas konflikt, och då blir det också svårt att se till barnets bästa.

Barnet råkar ju oförskyllt i kläm tycker jag. I nio fall av tio så är det ju föräldrar som inte kan hantera sin a egna vuxna svårigheter och som barnet får klä skott för, och då är de inte så vererade att de pratar om barnets bästa /.../ Jag tror att om det är nåt som är genomgående i de här målen så ser man inte barnen. Föräldrarna ser inte barnen. Definitivt ser de inte till barnens bästa för då skulle målen inte hamna här, då skulle man försöka lösa det på något annat sätt. (Domare 3)

Domarna framhåller vikten av att lösa föräldrarnas konflikt, det är där som de största ansträngningarna bör göras. I intervjuerna med domarna lyfts medlarnas betydelse fram, domarna påpekar att flera fall blir lösta genom medlarnas verksamhet. Medlarnas förmåga att hjälpa föräldrarna att se barnen och inte bara sina egna konflikter medför mindre risk för att ärendena återkommer, vilket ofta blir fallet i de ärenden där beslut fattas mot någon av föräldrarnas vilja. Sådana ärenden återkommer ofta, vilket ju också blev tydligt i aktgenomgången (se även kapitel 4).

I kapitel två redovisas den ”pedagogiska intention” som välfärdsstaten sägs ha haft med lagändringarna i föräldrabalken, där män och kvinnor skall ”uppfostras” till att ta gemensamt ansvar för barnen, och att föräldraskapet skall vara jämlikt. Delad vårdnad, och kontakt med båda föräldrarna anses vara det bästa för barnet. En av domarna menar i sin intervju att en sådan pedagogisk intention inte alltid är förenlig med barns bästa:

Över huvud taget så skulle jag vilja säga, att den här jämställdhetsdebatten som är i Sverige, den går ut över barnet. Att man ser till män och kvinnors lika rättigheter, och priset får barnet betala. (Domare 1)

Domaren åskådliggör detta uttalande med ett långt exempel, där tingsrätten gett vårdnaden till pappan, som ansågs vara bäst lämpad. Eftersom föräldrarna saknade all förmåga att samarbeta, ansåg domaren i tingsrätten det som den bästa lösningen för barnet. Beslutet upphävdes sedan i hovrätten, och föräldrarna fick gemensam vårdnad med hänvisning till att det alltid är bäst för barnet att träffa båda sina föräldrar. Föräldrarnas konflikt fortsatte, med pojken som tillhygge, och de förhindrade alla beslut som kunde förbättra pojkens problematiska situation. Pojken omhändertogs så småningom enligt LVU, båda föräldrarna förlorade vårdnaden, och pojken placerades i en annan familj. En domare drar själv följande slutsats av sitt exempel:

Vad jag ville visa var att när man talar om barnets bästa, så ... många gånger när man fattar den här typen av beslut, så är det bättre tror jag, när motsättningarna är djupa, att man anförtror vårdnaden till den ena föräldern och inser att så är det. Istället för att man ser till alla de här honnörsorden om hur viktigt det är, för det fungerar inte, och så blev det i det här fallet. (Domare 1)

I de nya regler som infördes efter 1 juli 2006, finns en medvetenhet om att principen om delad vårdnad inte alltid måste vara det bästa för barnet i de fall föräldrarna saknar förmåga att samarbeta. Det betonas att när domstolen tar ställning till om vårdnaden ska vara gemensam eller anförtros åt en förälder ska den fasta avseende särskilt vid föräldrarnas förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet (prop. 2005/06:99). Avsikten med bestämmelsen är att åstadkomma en ändring och uppstramning av den rättspraxis som blivit tydlig i vissa rättsfall. Socialstyrelsen skriver:

Möjligheten att döma till gemensam vårdnad mot en förälders vilja måste användas med stor försiktighet och lyhördhet och inte användas mer eller mindre schablonmässigt. Om en förälder motsätter sig gemensam vårdnad, måste alltid en prövning göras av de skäl som den föräldern framför. Detta är tydligt inte minst om motståndet mot gemensam vårdnad har sin grund i sådana förhållanden som våld eller andra former av övergrepp från den andra förälderns sida. (Socialstyrelsen 2006c, s. 8)

I sådana fall anses det i princip vara det bästa för barnet att den andre föräldern inte får del i vårdnaden.

Sammanfattningsvis visar intervjuerna att domarna är medvetna om de svårigheter som finns att verkligen se till barns bästa i verkställighetsmål. Svårigheterna grundar sig både i den faktiska uppgiften att verkställa ett beslut fattat av en annan domstol, samt att föräldrarnas konflikt hindrar dem från att se hur barnen påverkas av den komplicerade situationen. Som tidigare nämnts är ”konflikten” inte bara begränsad till föräldrarnas separation och den eventuella missämja som är kopplad till själva separationen. Problemen har ofta grundlagts långt tidigare i förhållandet, och orsaken till problemen är många gånger missbruk, psykisk ohälsa och/eller våld. Att alltid benämna svårigheterna som ”konflikter” kan skapa en rent semantisk missuppfattning, så att problemen ses som direkt kopplade till själva separationen, och då också kan begränsa domarnas ställningstagande i målet.

Skilnad mellan mammor och pappors ansvar

I flera av de fall där man resonerar om huruvida barnet har blivit påverkat i sin vilja eller ej, eller om det som sägs verkligen är deras ”verkliga” vilja, så läggs ansvaret för detta på modern. Det skrivs i könsneutrala termer om att barnets vårdnadshavare har skyldighet att underlätta umgänget, men de facto finns inget fall där pappan anses ansvarig för barnets inställning att inte vilja träffa umgängesföräldern, oavsett om pappa är boende- eller umgängesförälder. I ett fall skriver domstolen att ”pappas eller i vart fall hans anhörigas negativa attityd kan ha förmedlats till barnen” i ett annat att pappan ”förutsätts medverka” till ett framtida umgänge, i övrigt resoneras inte om pappornas påverkan och delaktighet till hur umgänget har blivit. Men till flera av mammorna skrivs att de har brustit i sitt ansvar eller i sin skyldighet och därmed inte tillräckligt aktivt verkat för att umgänget med pappan ska fungera.

Detta blir i vissa fall mycket paradoxalt, när mammas agerande att skydda sina barn mot potentiella övergrepp tolkas som att hon inte uppfyller sitt ansvar som vårdnadshavare att se till att umgänget kommer till stånd. Att inte låta barnet träffa sin far anses inte som förenligt med barnets bästa, även om mamman anser att barnet riskerar att utsättas för övergrepp under umgänget med fadern. Studiens resultat ger anledning att ställa frågan om pappors och mammors ansvar bedöms på liknande sätt. Även i fall där fäder kan ha utsatt modern, och även barnen, för våld och övergrepp ses de sällan personligt ansvariga för att umgänget med barnen skall fungera. Ansvaret för umgänget läggs på modern. Till och med i ett fall där en pappa missbrukar lägger tingsrätten (i den ursprungliga domen om umgänge) ansvaret på mamman att se till att pappa är nykter vid umgänges-tillfällena, trots att dessa pågår från fredag till söndag.

Det enda undantag som kan ses i detta sammanhang är i ett ärende där medlaren i sin redogörelse gör en skrivning som kan läsas nedan. Detta försök att lägga över ansvaret på pappan nämns dock inte på något sätt i domen.

Det riktiga i att tvinga ett barn att göra något mot sin vilja är alltså ytterst tveksamt, men på gott och ont ställs det höga krav på vad boendeföräldern måste göra för att underlätta att umgänge kommer till stånd och möjligen skulle man kunna komma fram till att [mamma] inte tillräckligt aktivt förberett [barnet] på umgänge med [pappa]. Samtidigt vill jag påpeka att det förefaller som om [pappa] inom en inte alltför avlägsen framtid på allvar måste titta på sin vilja och förmåga att kommunicera med och förhålla sig till [barnet] på ett sådant sätt att hon upplever sig respekterad och lyssnad på. När det gäller [barnets] vilja är inte sanningen svartvit – hennes vilja är inte antingen beroende av mamma eller helt styrd av mamma – och eftersom alla människor i grund och botten har ett gemensamt behov av att uppleva sig bli respekterade och lyssnade på så måste [barnet] få en känsla tillsammans med [pappa] att fortsätta vilja träffa honom – **oberoende av om mamma påverkar henne eller inte.** (Befintlig emfas)

I ovanstående citat lägger medlaren vikt vid att ge en nyanserad bild av barnets situation, där både pappans och mamman agerande vägs in.

Ibland kan medlaren få agera kontaktperson, och få överta ansvaret genom att medverka i inledningsskedet av umgänget. Ett umgänge mellan barnen och deras far tolkas som barnens bästa, även om barnen inte själva vill. Inte heller i detta fall uttrycks möjligheten att pappan skall ta ansvar för att underlätta umgänget, utan det läggs över på (den kvinnliga) medlaren som även hon ansett det omöjligt att få till ett fungerande umgänge. Länsrätten skriver:

Medlaren har i sin redogörelse anfört att hon bedömer att det inte finns förutsättningar för umgänge idag, bl.a. framgår att båda flickorna sagt att de kommer att försvinna om [pappan] kommer dit. Länsrätten anser emellertid att det är mycket viktigt att umgänget kommer till stånd, bl.a. för flickornas egen del. Mot denna bakgrund och med hänsyn till den läsning som finns mellan [pappa] och döttrarna avser länsrätten att med stöd av 21 kap. 4 § föräldrabalken uppdra åt [medlaren] att verka för att umgänget kommer till stånd. Umgänget skall därför vid de tre första tillfällena ske i närvaro av [medlaren].

I flera av ovan beskrivna fall tydliggörs de pedagogiska intentioner som beskrivs av Bergman & Hobson 2001, Schiratzki 2005 och Heide Ottosen 2006. Välfärdstaten har haft ett peda-

gogiskt motiv med lagarna; föräldrar skall ta gemensamt ansvar för sina barn, det skall råda jämlikhet mellan könen, och då ses kontakt med båda föräldrarna som det bästa för barnen. Det finns anledning att fråga sig om det pedagogiska syftet att omsätta aktuella familjediskurser och familjepolitik i praktisk verklighet därmed blir överordnat principen om barnets bästa?

Sammanfattning

Föräldrarnas konflikt kan sägas vara den faktor som utgör det huvudsakliga hindret för att se till *barnet* och dess behov i verkställighetsmål. Emellertid kan också principen om att det alltid är förenligt med *barnets bästa* att ha kontakt med båda föräldrarna, och att föräldrarna skall ta ett gemensamt ansvar, också utgöra en hindrande faktor. Den starka presumptionen som finns i lagstiftningen om att det är till barnets bästa att föräldrarna kommer överens kan härledas till tanken om det ”fortsatta gemensamma föräldraskapet” som diskursen om den separerade kärnfamiljen framhäver (Eriksson 2003). Denna diskurs förutsätter dock att det fanns ett gott gemensamt föräldraskap innan skilsmässan. I de fall då skilsmässan föregåtts av kränkningar, våld, missbruk eller annan problematik – som ibland framskymtar i citaten – är det troligt att föräldraskapet redan innan separationen inte varit så ’gott’ eller ’gemensamt’. Då den grundläggande ’konflikten’ (i många fall missbruk och/eller våld) inte löses i varken den ursprungliga umgängesförhandlingen eller i verkställigheten av densamma, är det troligen inte heller möjligt för föräldrarna att komma överens om det praktiska umgänget med barnen. Genom den separerade kärnfamiljdiskursen konstrueras föräldrarnas icke-samarbete som det som förhindrar barnets bästa. Om man istället för konflikt i dessa fall hade talat om kränkningar, våld och missbruk, skulle detta troligen medföra andra överväganden.

Studiens resultat visar också att domstolarna och de förhandlingar som förs där, inte är rätt forum för att lösa föräldrarnas konflikt. Följden blir att konflikten kvarstår som en hindrande faktor för att se barnens situation.

Resultaten visar också på att rätten lägger ett större ansvar på mammor än pappor att umgänget ska fungera, oavsett vem som är boende- eller umgängesförälder. Detta skrivs i könsneutrala termer, men vid en närmare granskning ser vi att beskrivningar som ”brustit i sitt ansvar” eller ”skyldighet” endast tillskrivs mammorna. Mammorna är också de som anses påverka barnen negativt om de inte vill träffa pappan. Pappans agerande beskrivs inte som påverkande för barnen.

Kapitel 7 Utsatta barn

Forskningen visar att familjer som blir aktuella för rättsliga konflikter som rör frågor om vårdnad, boende och umgänge i många fall också lever, eller har levit i en utsatt livssituation (se kapitel 2). I nedanstående avsnitt redovisas resultat från studien som visar svårigheten att påvisa barnens utsatthet både före men framförallt efter en separation.

Familjerättssekreterare, medlare, nämndemän och domare om familjers utsatta livssituation

Då familjerättssekreterarna tillfrågas om hur de agerar då misstanke finns om missbruk och/eller våld i familjen, till exempel då den ena föräldern utsatt den andra för våld och hot, framkommer att de ofta hamnar i situationer som är svåra att bedöma. De beskriver ärenden där den ena förälderns ord står emot den andras, och där de tycker det är svårt att avgöra vad som är falska anklagelser som används som 'tillhygge' en tvist, och vad som faktiskt har hänt. De ställer sig också frågan om hur en misshandlande förälder skall betraktas. Om en pappa har misshandlat mamman, innebär det då alltid att han också är att betrakta som en dålig förälder? Om denna fråga kan det råda delade meningar på de olika familjerätterna, det framgår klart av innehållet i intervjuerna.

Det är ju också det här med att man olika uppfattningar. Är det så att man är en dålig förälder.....om man som man har slagit sin fru? Innebär det automatiskt att man är dålig för barnen då? Eller kan man ha en god relation med sina barn även om de har bevittnat... alltså. Och det tror jag att man har lite olika meningar om här, så jag vågar inte säga det. (Familjerättsekreterare 1)

Familjerättssekreterarna framhåller också att det är viktigt att de väger sina ord och är mycket tydliga i sina bedömningar i fall där

det kan finnas allvarliga problem i de familjer de kommer i kontakt med. Det går inte att bara ”tycka” och ”känna” i sådana bedömningar, där måste de ha belägg för sina utlåtanden. Detta kan uppfattas som ett problem i de fall där de själva har mera vaga misstankar men inte har några bevis på att det finns problem, exempelvis med våld och hot.

För det är ju många gånger man har en känsla att nåt är fel men kan man inte... det är väldigt svårt om man inte kan motivera det på nåt sätt eller påvisa det. Det är ju det som är svårt kan jag känna. Man känner att det *är* nåt men man kan inte... (Familjerättssekreterare 1)

I intervjuerna med medlarna finns flera uttalanden som behandlar misstankar och/eller anklagelser om våld, övergrepp och missbruk. Här återfinns liknande tankar som i intervjuerna med familjerättssekreterarna. Även i medlarnas uttalanden redovisas problem med vaga misstankar om missbruk och övergrepp av olika slag, och svårigheten att veta vad som egentligen har inträffat, och vad som kan definieras som ogrundade anklagelser. Då det handlar om övergrepp mot barnen kan det vara särskilt svårt att veta vad som egentligen har inträffat.

Problemet är övergreppen. De är svåra, de är jättesvåra att handskas med, det är de för att där kan det ju vara en sådan där situation som tyvärr inte är ovanlig, att allmän domstol inte har kunnat konstatera att övergrepp har existerat eller förekommit och att man därför medger umgänge, och jag då får en jättekänsla i maggropen att ”här är det nåt lurt!”, ”det här stämmer inte” och då kan jag ju inte agera riktigt. Det enda jag kan göra möjligtvis det är att jag kan föreslå, om det finns utrymme för det, kontaktperson, att man jämkar och kommer igång med en kontaktperson igen då, men då måste det finnas ett underlag i allmän domstol som flyttar ridån först för att man ska kunna få en sådan. (Medlare 2)

Citatet ovan visar tydligt hur svårt det kan vara även för en medlare med lång erfarenhet att agera på ett sätt som verkligen uppmärksammar barnens situation då det finns misstankar om problem i familjen.

Misstanken om att anklagelserna är ogrundade kan ibland utgå från barnens berättelser då medlarna träffat dem på egen hand. Utifrån barnens perspektiv kan sådana anklagelser bli

mycket påfrestande och medföra att barnen hamnar i svåra dilemman.

Ja, det är lurigt för jag har ju haft en del ärenden faktiskt där mammorna är övertygade att det har hänt någonting och så säger barnen till mig att ”det är bara mamman som säger detta, pappa har aldrig gjort någonting med oss, utan det är bara mamma som har hittat på detta.” Och det... är ju... vad ska jag säga? Jag tror jag haft ett par sådana ärenden då boenderätten har gått över till pappan, där barnen har valt själva att stanna kvar hos sin pappa därför att... det har vart för påfrestande med mammas agerande och anklagelser som de kommer på inte är riktiga. (Medlare 1)

I sådana fall som beskrivs ovan ses anklagelserna som ett problem för barnen, som till och med i vissa fall har medfört att boenderätten har gått över till den andre föräldern. Dock verkar rädslan att ogrundade anklagelser ska hindra barnet (och pappan) från umgänge vara större än en oro för att barnet riskerar att fortsatt utsättas för övergrepp för att detta inte har kunnat bevisas.

En av medlarna, medlare 2, beskriver hur han medvetet arbetar med att försöka reda ut vad som ligger bakom oron hos barnet i de fall där den ene föräldern menar att oron grundar sig i en rädsla för att utsättas för våld av den andre föräldern. Medlare 2 redogör för hur han då försöker att få föräldrarna att skilja på relationen dem emellan, och relationen till barnet, som han menar kan vara två skilda saker.

Just ifrån att vi kan konstatera, och det är uppenbart ofta att ”den här lilla flickan är orolig och det ser både du och jag, sen vet vi inte varför hon är orolig. Du har dina synpunkter och dina idéer, jag är inte helt säker på att det stämmer överens med verkligheten, men vi kan konstatera att barnet är oroligt. Det måste vi handskas med. Du som pappa, du får ändra ditt beteende mot barnet. Du får bli duktigare på att lyssna på barnet. Ge barnet en känsla av att det är lyssnat på och respekterat osv.” och kanske prata med mamman om att försöka hålla isär mammans bild av sin relation och erfarenhet och relation med pappan och barnets relation med pappan som inte måste vara lika tydligt men det gör man ju som förälder, tyvärr ofta i koppling att; ”det sättet den andre föräldern behandlade mig, det är det sättet den andre föräldern behandlar barnet” och *det* gäller både mamman och pappan. Det är inte könsrelaterat direkt. (Medlare 2)

Även nämndemännen uppmärksammar det faktum att de föräldrar och barn som varit aktuella vid förhandlingarna i länsrätten i många fall lever i en problematisk livssituation.

Ofta är det själva uppväxten utav själva familjerna som är problemet från begynnelsen. Ofta är det så. Man kan spåra att de var alkoholister och de missbrukade. Inte 100 procent, men nästan... det ligger i botten. Och sen blir ju då barnen då också ett problem, så deras uppstart den är ju jättedålig. Jag tycker det genomgående ligger i botten. (Nämndeman 2)

Nämndeman 2 beskriver i intervjun hur han finner att det ofta i förhandlingarna uppstår situationer där rätten måste ta ställning till föräldrars missbruk och hur detta inverkar på deras förmåga att utöva sitt föräldraskap.

Då det handlar om umgänge i familjer där det förekommit våld och/eller missbruk hänvisar domarna till tingsrätternas ställningstagande. Om tingsrätten har beslutat om att umgänge ska äga rum trots att det har funnits kunskap om att det förekommit våld och övergrepp och/eller missbruk i familjen, blir det svårt för domarna i länsrätten att ändra beslutet, om inte förhållandena ”väsentligen förändrats”. I dessa fall menar domarna att medlarnas kunskap kan få stor betydelse.

Mammorna anmäler ju papporna ibland för misstänkta övergrepp, och förundersökningar som läggs ner och så vidare. Det är ju oerhört svårt för oss i de lägena att... säga bu eller bä. Utan på nåt sätt så tvingas man ju kanske då.. Även där får ju medlarna stor betydelse. Att vad säger medlaren, medlaren talar med barnet, och det är klart, beroende på hur stort barnet är så kan ju det också vara en informationskälla. (Domare 1)

Även frågan om ”vaga” anklagelser från den ena föräldern uppmärksammas av domarna, där anklagelser som en del av föräldrarnas konflikt framhålls som en möjlighet. Domarna påpekar att det är mycket svårt att veta vad som är välgrundade anklagelser och vad som är anklagelser som har sin grund i föräldrarnas konflikt. En av domarna, domare 3, resonerar kring behovet av bevis då det handlar om uppgifter om våld och missbruk. Domaren redovisar bland annat sina tvivel på anklagelser om sexuella övergrepp som kan förekomma i frågor om vårdnad,

boende och umgänge, och kopplar sådana anklagelser till den ena förälderns (moderns) önskan att få ensam vårdnad.

Det är ju lätt att påstå, jag menar det har ju varit väldigt vanligt att åtminstone... ja, mödrar inte vill låta papporna träffa barnet så säger man bara man kommer hem att ”de är röda i stjärten” eller ”de klagar på att pappa har varit och...” och det är lätt att slänga ut detta va. Och sen så... hur ska pappan kunna motbevisa det? Det är ju inte så lätt och jag har varit... för några år sedan så var det ju väldigt populärt och väldigt lätt för alla mammor att bara anmäla sig... framförallt när det gäller flickor, då var det så enkelt så. Då var det bara att slänga ut och så fick hon vårdnaden och så fick han inte träffa barnet och så blev allt frid och fröjd, tyckte de väl kanske. Men så enkelt är det ju inte. (Domare 3)

Citatet ovan är ett tydligt exempel på den misstro som kan riktas mot föräldrar, i synnerhet mot mödrar, då de vill skydda sina barn mot vad de uppfattar som situationer som kan bli farliga för barnen. Citaten från de båda domarna ovan illustrerar också den svåra situation som domarna kan befinna sig i då de skall ta ställning i frågor där någon av föräldrarna riktar anklagelser mot den andre föräldern. Även här verkar dock rädslan för att ogrundade anklagelser ska hindra framförallt pappor att umgås med barnen vara större än oron för att uppgifterna är grundade och barnet riskerar att utsättas för risker i ett fortsatt umgänge. Att det skulle vara ”lätt” eller ”vanligt” för mödrar att slänga ut sig falska anklagelser om sexuella övergrepp har dock inte stöd i varken internationell eller svensk forskning (Thoennes & Tjaden 1990, Brown et al. 2000, Mellberg 2002).

Beviskravet att hinder för umgänge finns åligger den förälder som inte medverkar till umgänget; hon eller han ska ha tillräckligt ’fog’ för att inte lämna ut barnet till umgänge. I frågor om umgänge står i lagförarbetena att det inte behöver vara ställt utom allt rimligt tvivel att barnet far illa, utan det är tillräckligt med konkreta omständigheter som visar på en risk att så är fallet. Med andra ord är det inte lika starka beviskrav som i t.ex. brottmål. Vårt material visar dock att de starkare beviskraven även används i praxis kring umgänges mål. En av de intervjuade domarna säger:

Antingen i ett brottsmål eller om vi gör umgänge eller vårdnadstvist eller någonting annat, det är ju domstolens uppgift att försöka att få fram vad som kan vara sanning eller ligga närmast sanningen, /.../ Men det är vanlig bevisprövning så det går inte att prata i några termer att ”så och så tycker man” utan det får ju... det räcker ju inte med ett blott och bart påstående utan vi ska ju finna någon substans bakom. (Domare 3)

Våld, övergrepp och missbruk i domar och aktmaterialet

I det skriftliga materialet från studien blir det tydligt att många barn som blir föremål för verkställighetsdomar lever i socialt utsatta familjer där det kan förekomma våld, missbruk, övergrepp och/eller annan allvarlig social problematik. I studien framkommer också att anklagelser¹³ om våld, missbruk, och övergrepp ofta förekommer i verkställighetsmålen. Någon av parterna kan då formulera sådana anklagelser mot den andra parten, och hävda att de medför förhållanden som kan utgöra ett hinder för verkställighet, i första hand för en ”risk som inte är ringa för barnets fysiska eller själsliga hälsa”. Av de 18 utvalda fallen (se kapitel 3) fanns anklagelser om våld i 13 fall, om alkohol eller annat drogmissbruk i sju fall, fyra fall där den ena parten anklagade den andra för sexuella övergrepp, och två fall där den ena föräldern hävdar att den andre föräldern lider av psykisk sjukdom. Endast två av de utvalda fallen saknade något av den ovan nämnda problematiken. Liknande resultat finns även i studier utförda av andra forskare (Brown et al. 2000, Rejmer 2003, Heide Ottosen 2006).

Vårdnadsreformen 1998 innebar en förändring i lagstiftningen. Gemensam vårdnad kunde då utdömas, även om någon av föräldrarna var motståndare, och kontakt med båda föräldrarna ansågs vara likställt med *barnets bästa*. Flera debattörer

¹³ Det diskuteras ibland om det förekommer fler falska anklagelser i tvister om vårdnad/boende/umgänge. Den forskning som vi tagit del av (se kapitel 2) tyder dock inte på att så är fallet. Även om vi här använder ordet anklagelser ska detta inte förstås som att vi tror att dessa ofta är falska. Tvärtom vill vi, i likhet med den nya lagstiftningen betona att när uppgifter om våld etc. framkommer så ska dessa alltid utredas och riskbedömning göras.

(t.ex. Bergman 1998, Dahlgren 1999, se även SOU 2005:43) har framhållit att lagändringen kunde innebära att föräldrar, som utsätter sina barn för olika former av övergrepp, som har missbruksproblem eller lider av psykisk sjukdom, får vårdnad och umgänge med barnen, utan att barnens situation säkerställs. Dessa frågor har också tilldragit sig uppmärksamhet i andra delar av världen. Brown et al. (2000) framhåller (liksom flera andra forskare, se kapitel 2) att våld inom familjer där föräldrar har separerat inte i första hand är kopplade till själva separationen, och att interventioner från socialtjänsten skall övervägas enligt samma bedömningar som övriga anklagelser om våld och övergrepp.

I nedanstående text redovisas några exempel från de 18 särskilt utvalda fallen, där föräldrars missbruk och/eller psykiska sjukdom, samt anklagelser om våld och övergrepp, finns beskrivna.

Alkohol och drogmissbruk

Uppgifter om alkohol- och drogmissbruk fanns i sju av de utvalda fallen. I fem gällde uppgifterna långvarigt och allvarligt missbruk, som intygats även av läkare, polis och/eller socialtjänst. Länsrätten vägrade verkställighet i ett mål – gällande ett barn – med stöd av bestämmelserna om risk för barnets kroppsliga och själsliga hälsa (21 kap. 6 § andra stycket FB), i samband med föräldrarnas missbruk. Domstolen såg då föräldrarnas missbruk som en risk för barnet om umgänge skulle ske i den omfattning som tingsrätten föreskrivit, och vägrade verkställighet.

Tingsrättsdomen i ovanstående exempel var fem år gammal. Pappan ansåg sig själv inte ha missbruksproblem, men hans läkare, en familjerättssekreterare och medlaren intygade alla att missbruket var omfattande. Mamman var i grund och botten inte emot umgänget, men ville inte att barnet skulle stanna en hel helg i taget hos pappan, eftersom han hade missbruksproblem. Domstolen ansåg att mamman hade haft fog för att stoppa umgänget eftersom pappan vid flera tillfällen hade varit så berusad att han inte kunnat ta hand om vare sig själv eller barnet.

Detta är dock det enda fall där länsrätten har vägrat verkställighet på grund av föräldrarnas missbruk. Det kan sägas vara ett förvånande resultat med tanke på att effekter för barn med missbrukande föräldrar inte torde vara okända för länsrätten. En förälders missbruk är den vanligaste orsaken att omhänderta barn (Lundström 1993, Egelund 1997). Omhändertagande av barn med anledning av föräldrars missbruk är en fråga som ofta behandlas i länsrätten. Det kan finnas skäl att fråga sig om rättsinstanser bedömer risken med föräldrars missbruk olika, beroende på om bedömningarna grundar sig på Lagen om vård av unga (LVU), eller på Föräldrabalken (FB)?

I ett annat ärende skriver medlaren i sin rapport att risken för barnet är svårbedömd, och lämnar detta till domstolen att besluta, utifrån medlarens detaljerade rapport om sin bedömning. Domen gällde ett barn som är 10 år. Flickan säger att hon vill träffa sin pappa, men hon vill vara säker på att pappa inte dricker alkohol då. Pappan anser inte att han har något missbruk och säger att hans drickande inte påverkar barnet. Medlaren anser dock att pappans missbruk har en avsevärd påverkan på barnet, och att pappan har en tendens att skuldbelägga andra i sin omgivning, och inte ser sin egen del. Pappan drar även in barnen i de vuxnas diskussioner och konflikter på ett sätt som blir destruktivt för barnet. Medlaren påpekar också att pappas attityd mot mamma förmedlar en bristande respekt, och att detta har en negativ inverkan på flickan. Avgörandet från tingsrätten var i detta fall fyra år gammalt. Efter tingsrättsdomen har pappan blivit fälld för olaga hot och ofredande mot mamman, och flickan har börjat visa tecken på att inte må bra genom magont och huvudvärk. Länsrätten skriver i domen att utredningen anses visa att pappa sedan många år har en alkoholkonsumtion som leder till att han i vart fall vid vissa tillfällen förlorar omdömet. Det är heller ingen tvekan om att pappas ”alkoholbeteende”, liksom ”föräldrarnas djupa motsättningar”, påverkar flickan negativt. Emellertid säger rätten också att det inte heller är bra för barnets välbefinnande om hon helt avskärs från umgänge med pappan. I rättens bedömning kommer detta skäl att överväga, då rätten anser att det sammantaget är bäst för

flickan att ha tillgång till båda sina föräldrar. Domstolen godkänner därför verkställighet.

I ovanstående fall motiverar länsrätten beslutet med att faderns missbruk var känt redan när tingsrätten fattade sitt beslut fyra år tidigare. Den utredning som ligger till grund för länsrättens beslut bygger till stor del på medlarens redogörelse. I utredningen framhålls att flickan inte ska utsättas för faderns alkoholbruk, att hon skall garanteras trygghet och få tillgång till stöd. Trots detta dömer domstolen i linje med faderns begäran, utan att domen kompletteras med något stöd för barnet vid umgänget. Flickan hade inte fyllt 12 år, och rätten tog därför ingen hänsyn till hennes vilja. I studiens material kan vi se att 12-årsgränsen har varit av stor betydelse i flera fall, på det sättet utmärker sig inte domen i det här ärendet. Vad vi kan finna vara anmärkningsvärt är att kombinationen av risk för barnet och flickans uttalade önskan om att vara säker på att pappan ska vara nykter vid umgänget inte åtminstone leder till en jämkning av det tidigare beslutet så att en tredje person kunde medverka vid umgänget för att säkerställa barnets situation. Vår uppfattning är att flickan därmed hamnar i en svår situation, vilket inte uppmärksammas av någon rättsinstans. Hot och ofredanden mot mamman, som fortfarande pågick då länsrätten fattade sitt beslut, refereras endast till som ”den stora motsättningen mellan föräldrarna”. Något vidare resonemang om hur de kan tänkas påverka flickans upplevelse av kontakten med pappan förekommer överhuvudtaget inte. Vi ser det som troligt att språkvalet också spelar roll; att hänvisa till ’alkoholbeteende’ och ’motsättningar’ eller ’konflikter’, som länsrätten gör i sin dom, kan tolkas på ett annat sätt än om man använt ’missbruk’ och ’hot och våld’ eller ’misshandel’.

I ett annat fall finns det uppenbarligen en stor skillnad mellan medlarens kunskap om föräldrarnas tidigare missbruk, jämfört den information som finns i vårdnadsutredningen (som i detta fall inte inkluderats i akten). Medlarens bedömning var att missbruket, med det faktaunderlag han haft till sitt förfogande, inte var så omfattande att det utgjorde ett hinder mot verkställighet. I länsrättsdomen står att ingen annan utredning tillförts i målet inför avgörandet i rätten, men i akten finns såväl en BUP-utred-

ning och en tidigare familjehemsutredning där föräldrarnas mycket omfattande tidigare missbruk beskrivs. Föräldrarnas missbruksproblem har tidvis medfört att de inte klarat vården av barnet, som under en period varit familjehemsplacerat. I akten finns också intyg från en speciallärare som intygar att barnet, som vid länsrättens beslut är 11 år, säger att han inte vill vara med sin mamma när hon är full men att han under besöken hos mamman inte vågar ringa efter hjälp av rädsla för att mamma skall bli arg på honom. Barnets vilja, och barnets situation, kommenteras i domen inte på annat sätt än att finns *”anledning till viss oro.”* I domen skriver länsrätten att man vill slå fast att *”det givetvis inte kan accepteras att den umgängesberättigade föräldern är berusad vid utövandet av umgänget med barn. Skulle så ske är det rimligt att umgänget – i avvaktan på att förhållandena stabiliseras – avbryts för att förbindra att barnet skadas.”* Det står däremot ingenting om vem som ska ta ansvar för att detta görs, eller vad som menas med att förhållandena ”stabiliserats”. Till saken hör också att verkställigheten avser ett fyra veckors långt sommarumgänge. Pappan motsätter sig inte det vanliga helgumgänget, men menar att ett sådant långt umgänge som här är fallet inte är rimligt med hänvisning till mammans pågående och långvariga missbruk. Länsrätten dömer dock ut verkställighet med ett vite på 10 000 kr om pappan inte lämnar ut barnet till mamman.

Detta fall överklagas till kammarrätten, och är under tiden också föremål för en omprövning i tingsrätten. I omprövningen hos tingsrätten beslutas med hänsyn till barnets behov av kontinuitet och trygghet och av att inte behöva utsättas för föräldrarnas bråk att mammans umgänge begränsas till endast dagtid. Tingsrätten säger också explicit att rätten tagit hänsyn till att barnet själv uppgivit att han endast vill träffa mamma under dagtid. Tingsrätten tar sålunda en större hänsyn till barnets vilja.

Våld

I våra 18 utvalda fall finns det uppgifter om våld inom familjen i så många som 13 fall, men tre av dessa uppmärksammas bara i den tidigare vårdnadsutredningen och är inte en faktor i

verkställighetsmålet. I de flesta fall är det pappan som misshandlar; i sex fall misshandel av mamman, i två fall misshandel av både mamma och barn, och i två ärenden misshandel av barnen. I två av dessa ärenden har mamman och barnen skyddade adresser med anledning av faderns tidigare misshandel. I två av fallen är det mamma som är aggressiv mot sitt barn. I akten finns noterat att hon ”vid något tillfälle” slagit till barnet. I ytterligare ett ärende är det mammans nya partner som blivit anklagad för att ha slagit ett av barnen.

Barnombudsmannen har gjort en uppföljning av hur den förändrade vårdnadslagstiftningen inverkat på hur ofta gemensam vårdnad dömdes ut trots att någon av föräldrarna dömts för familjevåld. Studien heter *När tryggheten står på spel* (2005). Där framkommer att gemensam vårdnad beslutats i 43 procent av fallen, trots att en förälder dömts till våldsbrott mot en familjemedlem. Vad gäller domar där beslut fattats om umgänge mellan föräldrar och barn, fanns det föräldrar som dömts för våld mot någon i familjen i 29 procent av fallen. I 56 procent av dessa fall handlade det om oövervakat umgänge. En slutsats som drogs i studien var att principen om gemensam vårdnad kan framhållas i alltför hög grad, och att risken för att barnet därmed skall komma till skada i många fall blivit försummad (ibid).

Liksom i studien från Barnombudsmannen (2005) kan vi konstatera att domstolen i få fall gör en ordentlig riskbedömning om konsekvenserna av våldet för barnet. I en av domarna i vår studie jämkade länsrätten dock det beslut som den allmänna domstolen fattat gällande umgänget, och för ett resonemang om anledningen till detta. I detta fall uppgav modern att pappan hade misshandlat henne och barnet. För att undkomma mannen hade modern flytt till en kvinnojour med barnet i samband med separationen. Medlaren redogör för hur den 8-åriga pojken, som på grund av svår ADHD också beskrevs ha särskilda behov, beskrivit och visat hur pappan slagit honom. Medlaren beskriver också pappans bostad som en plats som definitivt inte är lämplig miljö för ett barn att vistas och leka i. Medlaren gör en bedömning där han menar att ett umgänge mellan fadern och barnet kan innebära en risk för barnets hälsa, och därmed utgöra ett hinder mot verkställighet. Däremot bedömdes det inte finnas

sådant hinder om umgänget begränsas och övervakas av en tredje person som kunde säkra barnets situation. Pappan hade i detta fall inget emot att en tredje person medverkade vid umgänget initialt. Länsrätten ansåg det inte visat att pappan skulle misshandla eller på annat sätt medvetet fysiskt skada barnet. Däremot sägs att umgängesfrågan skall behandlas med stor försiktighet på grund av pojkens *"särskilda behov på grund av sina problem"*, samt föräldrarnas begränsade resurser att se barnets behov. Umgänget jämkas och begränsas därför i verkställighetsdomen genom att de påföljande fem gångerna ske under överinseende av medlaren i ett förlängt medlingsuppdrag.

Det faktum att två av mödrarna och deras barn har skyddade adresser till följd av pappans tidigare hot och misshandel är något som inte orsakar någon särskild utredning eller ens diskussion från länsrätten. Troligen har detta att göra med att dessa omständigheter redan var kända vid den allmänna domstolens beslut om umgänge. Dock förs varken i tingsrättens eller i länsrättens dom något resonemang vad detta förhållande innebär för barnen. Inte heller ges några direktiv beträffande på vilket sätt barnen skall överlämnas mellan föräldrarna i dessa fall. I ett av fallen skriver dessutom länsrätten att mammans agerande (att skydda sina barn) tolkas som att hon inte uppfyller sitt ansvar som vårdnadshavare att se till umgänget kommer till stånd. Därför döms hon att mot vite överlämna barnen till sin far. Den faktiska situationen i detta fall överensstämmer med resultat från tidigare forskning som visar att ansvaret för att barnet ska ha ett umgänge med båda föräldrarna till största delen läggs över på mamman, även då pappan har misshandlat mamman och/eller barnen (Hester & Radford 1996, Peled 2000). Barnombudsmannen (2005) skriver att ett resonemang kring barnens ansvar att exempelvis inte avslöja adressen måste tillföras av rätterns bedömning om och hur umgänget ska utformas i sådana fall.

Inge-Tora Gumpel (2003) har i sin studie påpekat att språket i vårdnadsutredningarna gör att våld ofta reduceras till "konflikter" eller "bråk". En sådan omskrivning medför ett osynliggörande av våldet. Inte i något fall i vår studie hänvisar länsrätten till "misshandel" eller "våld" i de fall sådant förekommer. Om det överhuvudtaget nämns görs benämns våldet i termer av

föräldrarnas ”djupgående” eller ”långvariga” konflikt. Därmed kan man säga att våldet transkriberas och görs till ett mera neutralt begrepp, vilket troligen påverkar domstolens ställningstagande.

Sexuella övergrepp

Det finns fyra fall där pappan misstänks för sexuella övergrepp mot barnet/barnen, men inget fall där pappan är dömd för detta. Här bör nämnas att det idag är mycket svårt för barn i Sverige och i övriga Europa att som offer för sexuella övergrepp få rättvisa, då rättssystemet i grunden är utformat för vuxna och bygger på vuxnas behov och förutsättningar. Merparten av utredningar om sexuella övergrepp på barnen leder aldrig till åtal, vilket till stor del beror på de bevismässiga svårigheterna som t.ex. fysiska bevis och vittnen (Diesen 2001). Samtidigt som det är väl dokumenterat om barns svårigheter att berätta om sexuella övergrepp på ett sätt som krävs juridiskt, är barnets berättelse ofta det enda som finns att tillgå (Mellberg 2002). Länsrätten har inte i något fall i vår studie tagit hänsyn till anklagelser om sexuella övergrepp. Anklagelserna var i ett fall samtidigt föremål för polisutredning och utredning av den sociala barnvården. Länsrätten skriver i domen att det är omöjligt att med nuvarande utredningsmaterial objektivt kunna fastställa vilken av parterna som har rätt i sin uppfattning, och kan bara konstatera att uppgift står mot uppgift. Länsrätten måste dock ta ställning till frågan om verkställighet av umgänget, och skriver att det åligger den förälder som vägrar följa tingsrättens beslut *”att göra sannolikt att en verkställighet medför en sådan risk som anges i lagrummet.”* Länsrätten skriver att man inte vid en samlad bedömning kan finna att det finns några *”objektivt konstaterbara belägg”* för att barnet skulle skadas kroppsligt eller själsligt vid ett fortsatt umgänge med pappan, och finner därför inte skäl för att vägra verkställighet. Inte heller den pågående polisutredningen verkar vara ett skäl att ens tillfälligt vägra verkställighet. I detta fall har pappan inte något emot att en kontaktperson närvarar under umgänget, och *”i syfte att få till ett fungerande umgänge, där [mamma]*

inte behöver känna någon oro för att lämna [barnet] till umgänge, finner länsrätten att det är rimligt att umgänget inledningsvis sker i närvaro av annan person.” Rättens bedömning grundar sig följaktligen inte i första hand på barnets situation, utan syftar till att lugna mamman.

Risk för barnets hälsa

I två mål vägrade domstolen att verkställa den allmänna domstolens avgörande med hänvisning till att det fanns en risk som inte var ringa för att barnets kroppsliga eller själsliga hälsa skulle skadas (21 kap. 6 § andra stycket FB) Dessa mål berörde två barn som båda var åtta år gamla.

I det ena fallet ansåg domstolen som vi tidigare redovisat att föräldrarnas missbruksproblem utgjorde en sådan risk om umgänget skulle ske i den omfattning som tingsrätten föreskrivit.

I det andra fallet menade domstolen att en flyttning av barnet skulle utgöra en högst allvarlig risk för skada av sådan art som ett barn i den åldern inte utan mycket tvingande skäl skall utsättas för. Denna ansökan grundade sig på en ett år gammal tingsrättsdom. Länsrätten beaktade i detta fall särskilt att barnet var föremål för utredning av sociala myndigheter. Således skulle hon bli föremål för åtgärder inom LVU-lagstiftningen om hon skulle utsättas för fara hos den kvarhållande föräldern. Detta fall var också aktuellt för en pågående prövning i allmän domstol.

Sammanfattning

I den ovanstående texten ges exempel på situationer där barn utsätts för risker i samband med umgänge med föräldrar som missbrukar, eller som har utsatt dem och/eller den andra föräldern för våld och övergrepp. Trots detta gör i flera fall rätten den bedömningen att tidigare beslut om umgänge skall verkställas.

En anledning till detta kan vara verkställighetens juridiska karaktär, där länsrätten (numera tingsrätten) skall ta ställning till

om ett beslut som fattats av en annan domstol skall verkställas eller inte. Verkställighet av beslut skulle ju enligt lagen fattas om inte förhållandena väsentligt förändrats. I de fall tingsrätten har fattat beslut om umgänge, trots kunskap om våld och missbruk, har länsrätten svårt att ändra besluten då situationen i sak inte kan sägas ha förändrats. I intervjuerna med domarna tas detta förhållande upp som ett problem med verkställighetsmål. Domarna menar att de kan känna sig förhindrade att se till barnens faktiska situation i sådana fall.

De intervjuade familjerättssekreterarna, medlarna och domarna framhåller alla hur svårt de är att ta ställning till vad som är *barnets bästa* i sådana fall – både att veta om det är förenligt med barns bästa att träffa föräldrar som utsatt dem och/eller den andra föräldern för våld och övergrepp, och att avgöra om uppgifter om våld och missbruk är att betrakta som en del av föräldrarnas konflikt eller som allvarliga missförhållanden som kan påverka barns liv negativt.

Även om det i många fall är svårt att avgöra vad som är grundade och vad som är falska anklagelser, och även om de rättsliga procedurerna medför svårigheter att ändra fattade beslut om vårdnad, boende och umgänge i de fall där förhållanden inte ändrats, är det ändå uppenbart att barn exponeras för problematiska situationer på ett sätt som verkar svårt att förena med principen om barnets bästa. Vi kan också se flera exempel på att domstolen tillämpar de starkare beviskraven som används i brottmål även i fall som gäller umgänge, istället för att risken för barnet att fara illa får väga tyngst. Det verkar också finnas en tendens att rädslan för att ogrundade anklagelser ska hindra barnet (och pappan) från umgänge är större än en oro för att barnet riskerar att fortsatt utsättas för någon form av övergrepp för att detta inte har kunnat bevisas. Genom att våld och misshandel genom språket transkriberas till mer neutrala begrepp som konflikter och alkoholbeteende tenderar riskerna för barnet också att bli mer otydliga.

I de nya lagreglerna skall gemensam vårdnad i princip inte vara möjlig om det förekommit våld i familjen. De nya lagreglerna kommer därmed förhoppningsvis att innebära att barns situation då någon av föräldrarna utsatt dem själva och/eller den

andra föräldern för våld i större utsträckning än tidigare kommer att uppmärksammas. Det återstår dock att se hur reglerna i förhållande till umgänget kommer att praktiseras.

Kapitel 8 Avslutande diskussion

Studiens huvudsyfte var att undersöka hur barns bästa och barns vilja uppmärksammades i verkställighetsmål. I detta avslutande kapitel söker vi sammanfatta och diskutera studiens resultat.

Barnets 'verkliga' vilja

Barnets ålder har stor betydelse i verkställighetsmål, då barn som är 12 år och anses tillräckligt mogna har möjlighet att hindra verkställighet om det är förenligt med barnets bästa (den uttalade 12-årsgränsen har tagits bort i den nya lagstiftningen). I vårt material har det varit omöjligt för barn under 12 att anses tillräckligt kompetenta (mogna) för att deras vilja ska tillmätas betydelse, även om de av medlare, föräldrar och andra beskrivs ha en social och känslomässig mognad väl jämförbar med en 12-åring. En annan anledning till att inte låta barnets vilja bli avgörande (eller att inte ens redovisa den) är tanken om att barnet inte ska behöva ta ställning mellan föräldrarna och därmed ta ansvar för vuxnas svårigheter och/eller problem. Här blir barnets 'rätt' konstruerat som rätten att bli skonad från en val-situation istället för möjligheten att stärka barnets aktörskap (agency) och möjligheter att bestämma över sitt liv (Eriksson 2005). Man kan också säga att *rättighetsdiskursen* som betonar barns aktörskap åsidosätts till förmån för *omsorgsdiskursen* som innebär att den vuxne har tolkningsföreträde att bedöma vad som i relation till barns behov är barns bästa (Eriksson & Näsman 2006).

Såväl för barn under som över 12 år förs ett resonemang om riktigheten i barnens uttalade vilja. Länsrätten skriver i flera domar att "Det är en svår och mycket grannliga uppgift att kartlägga ett barns viljeinriktning". I ett antal domar finns det resonemang om vilken tilltro man kan lägga till barns uttalade vilja, och ett resonemang om vad som är barnets 'verkliga' vilja.

Både de barn som sägs vara negativa och ambivalenta ifrågasätts av rätten. Ofta sägs att det är svårt att avgöra i vilken utsträckning barnets (o)vilja beror på egna upplevelser med fadern eller en påverkan av moderns inställning. Detta skrivs i könsneutrala termer, men vid genomgång av alla domar blir det tydligt att ansvaret att ha påverkat barnet alltid läggs på modern. Vid en genomgång av samtliga fall där barnens vilja har redovisats tolkas barnens vilja som den 'verkliga' om barnen säger att de *vill* träffa den andre föräldern, annars anses de vara påverkade att säga som de gör. Det finns inget fall i studien där man tolkat barnets *motvilja* att träffa umgängesföräldern som den 'verkliga' viljan. Även i annan forskning finns exempel på uppfattningen att barnets rätt inte omfattar barnets rätt att *inte* ha umgänge med den andre föräldern (se t.ex. Smart et al. 2001, James & James 2004, Ottosen 2006). Trots talet om umgänge för barnets bästa kan i praktiken umgänget ses som barnets plikt och föräldrarnas rätt, eftersom det bara är barnet som kan tvingas till umgänge genom verkställighet (Eriksson 2003). Makten blir därför en fråga mellan olika åldrar; social och kronologisk ålder samt mellan barn och föräldrar. Det blir också en maktfråga mellan könen eftersom det görs skillnad på mammors och pappors ansvar.

Utsatta barns vilja

Ett annat hinder för verkställighet är att det kan finnas en risk som inte är ringa att barnets kroppsliga eller själsliga hälsa skadas. Även detta kan kopplas till barnets vilja om ett överlämnande mot barnets vilja skulle utgöra en sådan risk. I vårt material blir det tydligt att många barn som blir föremål för verkställighetsdomar lever i socialt mycket utsatta familjer där det förekommer våld, missbruk, övergrepp och/eller annan allvarlig social problematik. Diskussionen om barnets vilja kan här göras än mer komplex. Betoningen på barnets behov av båda föräldrarna är kopplad till det utvecklande och beroende barnet (James & James 2004, Smart et al. 2001). Professionella med utvecklingspsykologisk syn på barn och barndom, och köns-

komplementär syn på föräldraskap säger att barn ser sig själva som en del av båda föräldrarna, och att de behöver få en realistisk bild av fadern, även om denne varit våldsam eller missbrukar. Den inställningen kan göra att uteblivet umgänge ses som värre för barnets utveckling än umgänge med en pappa som varit våldsam mot mamman och/eller barnet (Eriksson 2005).

I studien finns flera exempel på barnets uttalade vilja att umgås med föräldern *"men bara om han är nykter"* (som vi kategoriserat som *"villkorat positiva"*). I sådana fall visar således barnen tydligt sin vilja genom att sätta upp sina villkor för föräldrarnas beteende under umgänget. I flera fall nämns dessa viljeyttringar i domen, men det förs inget närmare resonemang om vad de har för konsekvenser. I en dom skriver länsrätten att det inte kan accepteras att föräldern är berusad vid utövandet av umgänget. Om så skulle vara fallet anser rätten att det är rimligt att umgänget – i avvaktan på att förhållandena stabiliseras – avbryts för att förhindra att barnet skadas. Det står däremot ingenting om vem som ska ta ansvar för att detta görs då umgänget är obehågat, utan detta lämnas därhän och blir i praktiken upp till barnet.

När domstolen inte tar någon notis om barnets 'villkorade' vilja till umgänge – exempelvis att föräldern skall vara nykter –, görs den generella sårbarheten (att barn är för outvecklade/inkompetenta för att se konsekvenserna av sina val på längre sikt) starkare än den specifika sårbarheten (för ett specifikt barn i behov av skydd) och barnet lämnas i en paradoxal ansvarssituation. Detta är ett exempel på den ambivalens som finns kring barnets möjlighet att uttrycka sig, samt mellan synen på barnets rätt till aktörskap och barnets rätt till skydd som finns i såväl barnkonventionen som vår svenska lagstiftning. I likhet med Lee (1999) menar vi att domstolens sätt att ytterligare skjuta upp beslutet, till exempel genom inte säga vem som bär ansvaret för när ett obehågat umgänge ska avbrytas, faktiskt lägger denna ambivalens på barnets axlar. Barnet skall å ena sidan inte ta ansvar för att välja bort rätten till umgänge med en förälder, men å andra sidan lämnas ett barn som löper risk för att bli utsatt av föräldern ensamt med ansvaret att skydda sig själv, utan någon makt att göra det. Det blir tydligt att enkla 'antingen eller'

lösningar inte är tillräckliga, och en möjlig väg till mer nyanserade alternativ kan vara att lyfta fram och problematisera barnets vilja och synpunkter.

Skilda perspektiv på barnets bästa?

I Socialtjänstlagen (SoL) fastslås att det är socialnämndens uppgift att *”verka för att barn och ungdom växer upp under trygga och goda förhållanden”* (SoL § 1, kap. 5). Vård enligt Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) kan komma i fråga *”när brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet medför en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas”* (Norström & Thunved 2004, s. 237). Med utgångspunkt från studiens resultat kan det finnas anledning att fråga sig om de kriterier som gäller för vad som anses vara bäst för barnet i SoL och LVU inte är aktuella då bedömningarna handlar om vårdnadstvister. I studiens material blir det uppenbart att många barns liv på olika sätt påverkas ytterst negativt. Ett exempel är då rätten anser att gemensam vårdnad och/eller umgänge med förälder skall ske även i de fall då föräldern har dokumenterade missbruksproblem och/eller har utsatt barnen och/eller den andra föräldern för våld. I dessa fall kan den presumtion som utgår från att *barnets bästa* alltid är likställt med gemensam vårdnad och kontakt med båda föräldrarna medföra att barnets utsatthet inte uppmärksammas och värderas på samma sätt som i andra ärenden.

Det finns risk för att barnets utsatthet i frågor som rör familjerätt döljs bakom en retorik om föräldrars rättigheter och betydelsen av barns kontakt med båda föräldrarna (Taylor & Fitzgerald 2005). Även om föräldrarna har olika uppfattningar om problemens orsak och natur, så visar studiens resultat att många barn på olika sätt far illa. Vår uppfattning är att många av de problematiska och utsatta levnadsförhållanden för barn som framkommer i studien hade uppmärksammas på ett annat sätt om de förekommit i ett annat sammanhang än beslutsfattande om vårdnad, boende och umgänge. I sådana frågor kan föräldrarnas konflikt sägas överskugga barnets faktiska situation,

och därmed utgöra ett hinder för att uppmärksamma barnets perspektiv.

Detta kan jämföras med resultaten från en australisk studie (Brown et al. 2000) som visade att problematiska förhållanden och anklagelser om våld gällande barn som var föremål för vårdnadsutredning i många fall inte uppmärksammades av socialtjänsten. Anklagelserna om våld sågs ofta som falska, och som grundade i konflikter kopplade till separationen, och blev därför inte föremål för åtgärder på samma sätt som i ärenden där det inte förelåg vårdnadskonflikt. Brown et al. (ibid.) konstaterar att anmälningar om våld i samband med familjerättsfrågor varken var mer eller mindre välgrundade än anmälningarna var i andra sammanhang. I sådana fall blir det tydligt att barn inte ses som självständiga individer med egna behov. *Barnets bästa* och barnets perspektiv blir här underordnade de vuxnas agerande, uppmärksamheten på barnens förhållanden filtreras genom föräldrarnas konflikt. I några fall får också de striktare beviskraven för brottmål även gälla i praktiken här, istället för att lägga vikten vid en *riskbedömning* för barnet. Således kan missförhållanden som påverkar barnets liv och utvecklingsmöjligheter pågå under lång tid utan åtgärder från socialtjänsten så länge som föräldrarnas konflikt om vårdnad, boende och umgänge är i fokus.

Föräldrarnas konflikt i fokus

I studien framhåller de intervjuade familjerättssekreterarna, medlarna och domarna att det är föräldrarnas olösta konflikt som utgör det stora hindret att uppmärksamma barnens bästa. Flera av de intervjuade säger att de tror att föräldrarna verkligen vill barnens bästa, men att konflikten förblindar dem och gör dem oförmögna att uppmärksamma barnens behov, som i många fall kan vara skilda från deras egna. Den olösta konflikten blir ett hinder för föräldrarna att se sina barn, och kan också vara en stark drivkraft att starta förnyade rättsprocesser.

Genomgången av de ansökningar om verkställighet (107) som inkom under år 2001 visar bland annat att ett antal målsäganden återkom med ansökningar vid flera tillfällen under året.

Ett sådant förhållande tyder på att rättsprocesserna i dessa fall inte bidragit till att problemet fått en lösning och konflikten minskat. Kanske kan man säga att rättsprocessen i stället skapat en möjlighet för konflikten att växa sig starkare och fördjupas, då den förälder som anser sig förfördelad kan föras med en arena där kampen med den andra föräldern kan föras? I intervjuerna med domarna kan några uttalanden tyda på att så kan vara fallet. Domarna beskriver då ärenden där den förälder som inte är nöjd ständigt återkommer med nya ansökningar om verkställighet (se kapitel 6).

Smart et al. (2005) fann att föräldrar ofta kände sig ensamma och övergivna efter en domstolsförhandling. I de fall där besluten hade gått emot föräldrarna kunde de fastna i en ond cirkel av fiendtlighet, som drev dem till att starta nya rättsprocesser. Resultaten från genomgången av ansökningarna visar på att så är fallet även i denna studie. Många föräldrar känner sig kränkta, missförstådda och ohörda. De uttrycker också att ingen hänsyn tagits till barnen. För en del föräldrar i denna grupp kan då upprepade rättsprocesser uppfattas som en möjlighet att få upprättelse. Det är i sådana fall uppenbart att domstolarna inte utgör det bästa sammanhanget för dessa föräldrar och barn.

Schaffer (1998) framhåller att de barn som blir indragna i föräldrarnas konflikt, och som i många fall också blir utsatta för våld, eller bevittnar våld i familjen, också är de barn som mår sämst. Följaktligen är det en angelägen uppgift att utöka kunskapen om situationen för de barn och ungdomar som är aktuella i ansökningar om verkställighet, så att adekvata insatser för denna grupp kan utvecklas. Det behövs andra alternativ för att lösa de konflikter som uppkommit. Här har familjerätten och den sociala barnvården ett ansvar för att i samarbete med domstolarna finna metoder för att arbeta med konfliktlösning.

Kärnfamiljen som modell

I kapitel 2 redogör vi för välfärdsstatens pedagogiska intentioner med lagstiftningen i föräldrabalken. Ett viktigt syfte med ändringarna i föräldrabalken var att 'uppfostra' föräldrar att ta ett

gemensamt ansvar för barnen, och att samarbeta sinsemellan. Studiens resultat visar också att det gemensamma ansvaret och barnens kontakt med båda föräldrarna är av hög prioritet i domstolarnas argumentering, och att dessa principer i många fall blir överordnade barnets egen vilja. Tanken är att den negativa påverkan av barnen, som en separation mellan föräldrarna förutsätts innebära, ska bli så lindrig som möjligt. En sådan föreställning implicerar att den traditionella kärnfamiljen framställs som en modell för barnets relationer även efter en separation. Både Schiratzki (1997) och Eriksson (2003) hävdar att detta ofta är fallet – kärnfamiljen framställs som ett mönster för relationerna även i separerade familjer.

Det är ett accepterat faktum att skilsmässa och separation medför ett brott i relationerna mellan de vuxna, medan relationerna mellan vuxna och barn förväntas fungera på liknande sätt som de gjorde innan föräldrarnas separation. Mödrarna är oftast de som tagit mest ansvar för barnen i familjens vardagsliv. Efter separationen kan detta uppfattas som att mödrarna har en orättvis fördel av detta framför fäderna som inte tagit samma ansvar. Om fäderna skall klara av att upprätthålla en god relation till sina barn måste de förändra sitt förhållningssätt och engagera sig i barnen på ett annat sätt. Om de inte klarar detta ser rätten det ofta som att mödrarna har ett fortsatt ansvar även efter skilsmässan – de är fortsatt ansvariga för att relationen mellan fäderna och barnen upprätthålls även om fäderna själva inte ändrar sitt förhållningssätt (Smart 1999).

Sådana förhållanden framkommer också i studiens resultat. I domsluten ses mödrarna i många fall som ansvariga för barnens umgänge med fäderna. Detta blir tydligt även i de fall där mödrarna hävdar att de vill skydda sina barn mot fäderna i de fall där dessa har missbruksproblem och/eller har utsatt mödrarna och/eller barnen för våld och övergrepp. Även i sådana fall kan mödrarna kritiseras för att de inte anstränger sig tillräckligt för att barnen skall upprätthålla kontakten med fäderna. Trots att föräldrarna har separerat ses följaktligen ändå mödrarna som ansvariga för att fädernas kontakt med barnen skall fungera. Inte i något av de granskade fallen har vi på motsvarande sätt sett att fäder hålls ansvariga för att umgänget med

mödrarna skall upprätthållas. Det finns också få exempel på att fäder uppmanas att genom egna ansträngningar förbättra relationerna till barnet, och därmed själva skapa goda förutsättningar för ett fungerande umgänge.

Detta förhållande kan sägas visa på en inneboende motsägelse i de idéer som ligger till grund för överväganden inom familjerättens område. Förändringar i lagstiftningen har haft som mål att skapa ökad jämlikhet, genom gemensam vårdnad skall män också kunna ta gemensamt ansvar för barnen. Ändå är det tydligt att traditionella föreställningar om mödrar som ansvariga för barnens välbefinnande lever kvar, då de hålls ansvariga, inte bara för sina barn, utan också för att männen skall kunna ta detta gemensamma ansvar efter en separation. Således blir mödrarna fortsatt ansvariga för barnens välbefinnande på liknande sätt som de var före separationen, då familjen var en intakt ”kärnfamilj”. Istället för ett jämställt föräldraskap kan man då tala om pappors rätt och mammors plikt. ”Den separerade kärnfamiljen”, ett begrepp som Eriksson (2003) använde i sin avhandling, blir då en realitet.

I de fall där det förekommer våld och missbruk är det särskilt problematiskt att bygga på ett fortsatt föräldraskap i linje med tanken om den separerade kärnfamiljen, då tankarna om att relationen mellan vuxna och barn ska fungera på samma sätt som de gjorde innan separationen kanske inte alls är önskvärd. I ett längre perspektiv, där familjehistorien har innefattat våld, missbruk eller liknande är tanken om ett fortsatt föräldraskap inte så lyckad (Heide Ottosen 2006). Här kanske snarare tankar om förändring och nya familjebildningar kan vara mer fruktsamma för att barnet ska kunna ha en trygg och bra kontakt med sina föräldrar.

Avslutande kommentar

Studien har utförts i en tid då formerna för familjeliv är stadda i förändring. Familjer kan bestå av mamma, pappa, barn, men också av ensamstående föräldrar med barn, av samkönade föräldrar med barn, samt av länkade familjesystem bestående av

nybildade och ombildade familjer. I det senmoderna livet finns flera livsstilar att välja bland. Individen försätts i en position som innebär en möjlighet att själv välja, men också ett krav att använda sig av de möjligheter som finns, och själv skapa sig ett eget liv (Beck-Gernsheim 1995, Giddens 1991, 1992). Möjligheten att välja gäller också relationer. Giddens (1991, 1992) talar om ”den rena relationen”, där parterna inleder relationen för dess egen skull, och för den tillfredsställelse den kan ge. En sådan ”ren” relation bygger enbart på den ömsesidiga attraktionen och det ömsesidiga engagemanget – så länge detta varar. Giddens inställning till sådana relationer är positiv, han menar att de ger en ökad betydelse åt kärleken mellan två individer. Kärleken blir då det sammanhållande kittet, inte sociala och kulturella krav. Emellertid innefattar denna beskrivning endast de vuxnas relationer. Hur barnen påverkas av att relationer inleds och avbryts utelämnas i Giddens analys, vilket han också har blivit kritiserad för, bland annat av Smart & Neale (1999).

Studiens syfte var att studera situationen för barn som är aktuella för ansökan om verkställighet. För dessa barn har separationen mellan deras föräldrar inneburit stora problem, eftersom de avbrutna relationerna också innefattat en konflikt mellan föräldrarna, och i många fall också förekomsten av sociala problem, missbruk och våld. Att avbryta en relation mellan två vuxna där den sammanhållande kärleken tagit slut är således inte alltid en enkel process, och för de barn som är iblandade kan komplicerade och konfliktfyllda separationer medföra att livet fortsätter att vara problematiskt även en lång tid efter det att föräldrarnas relation avslutats. Den avbrutna relationen kan därmed sägas påverka barnets liv – både direkt då separationen är ett faktum, men också i ett långsiktigt perspektiv då konflikten inte får någon lösning, utan fortsätter att gripa in i barns förhållanden under många år. Med utgångspunkt från dessa barn kan ”den rena relationen” ses som ett problematiskt begrepp, där separationens konsekvenser blir frikopplade från barnens livssituation.

Svaren på studiens frågor om i vad mån barns bästa och barns vilja blir synligt i verkställighetsdomar är påverkade av flera olika faktorer. Sammanfattningsvis kan vi konstatera att vad

som är *barnets bästa* i verkställighetsmål riskerar att skymmas av föräldrarnas konflikt, men också av föreställningar om barns mognad, barns kompetens och barns ansvar. Barns uttalanden och barns egen vilja tas många gånger inte på allvar, med hänvisning till att barn är för unga för att kunna uttala sig, och att de inte är tillräckligt kompetenta för att kunna göra trovärdiga bedömningar av sin egen situation. Det finns också en föreställning om att barn inte skall behöva ta ansvar för att fatta beslut om umgänge med föräldrarna, som kan försätta dem i svåra lojalitetskonflikter.

Vidare kan också tanken om att *barns bästa* alltid är förenligt med gemensamt ansvarstagande från båda föräldrarna, och med kontakt med både mor och far, paradoxalt nog också innebära att barnets faktiska situation, och barnets egen uttalade vilja, kommer i skymundan. Istället hamnar fokus på föräldrarnas inbördes maktkamp, och på föräldrarna i ett rättviseperspektiv som inte alltid utgår från barnets behov.

Den nya barndomsforskning som refereras i kapitel 2 har medfört en ny syn på barn, där de inte längre ses som passiva objekt för föräldrars uppfostran, och där också utvecklingspsykologiska perspektiv, som innebär en åldersterminism, kritiseras. Barns egen förmåga att vara aktörer betonas, liksom barns kompetens och ansvarstagande. Då det handlar om barnens position i verkställighetsmål återspeglas sällan dessa nya perspektiv. Föga fokus läggs på barns eget aktörskap. Då barn uttrycker sin vilja, verbalt eller på andra sätt, tycks det finnas många hinder för att en sådan uttryckt vilja skall tas på allvar. Barns förmåga att ta ställning och uttrycka hur de vill ha det är i verkställighetsdomarna också starkt kopplad till den 12-årsgräns som gällde före 1 juli 2006, således används här ett utvecklingspsykologiskt perspektiv som inte har frigjort sig från den tidigare nämnda, och kritiserade, åldersdeterminismen. Vår förhoppning är att detta förhållande kommer att ändras som en följd av förändringen i den nya lagstiftningen, där 12-årsgränsen är borttagen.

Att verkligen lyssna på barnets uttryckta vilja och ta deras aktörskap på allvar, ställer krav på de vuxna. I de fall barnet uttrycker att han/hon inte vill vara med om en utsatt situation

med en våldsam eller missbrukande förälder, måste de vuxna ta ansvar för att säkerställa en sådan situation för barnet. På det viset kan barnets aktörsskap stärkas utan att barnet behöver ta ansvar för en situation som åligger vuxna att skydda dem ifrån. Rättighetsdiskursen måste på detta vis inte nödvändigtvis stå i motsats till en omsorgsdiskurs. Eller uttryckt på ett annat sätt: barns aktörsskap måste inte stå i motsats till barns skydd.

I sin rapport om barn och insatsen kontaktperson i umgänges-
tvister framhåller Andersson och Bangura-Arvidsson (2006) att barn inom familjerättens område löper risk att hamna mellan olika forskningsområden. Så är också fallet med de barn som är aktuella i verkställighetsmål. Var hör de hemma? På liknande sätt som Andersson och Bangura-Arvidsson (ibid.) finns de anledning att fråga sig om de här barnen hör hemma inom barnavårdsforskningen, den familjerättsliga forskningen eller familjeforskningen? Kanske är det av mindre vikt att placera in dem i någon specifik forskningskategori. De barn och ungdomar som är aktuella i ärenden som rör verkställighetsansökningar utgör ingen stor grupp, men det är angeläget att deras utsatta livssituation uppmärksammas – av forskare såväl som av professionella inom kommunernas socialtjänst och familjerättsverksamhet, och berörda rättsinstanser.

Referenser

- Allmänna Barnhuset (Nilsson, E) (1998) *Att dela ett barn*. Stockholm: Allmänna Barnhuset; Socialstyrelsen.
- Andersson, G & Bangura Arvidsson, M (2006) *Barnet mellan två föräldrar – insatsen kontaktperson vid umgängestvister*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset 2006:2.
- Barnombudsmannen (2000/2001) *Ta hänsyn till barnets bästa i verkställighetsmål*. Stockholm: Barnombudsmannens publikationer.
- Barnombudsmannen (2002) *Små barn och umgängestvister – en undersökning av 62 tingsrättsdomar*. Barnombudsmannens publikationer.
- Barnombudsmannen (2005) *När tryggheten står på spel*. Barnombudsmannen rapporterar: BR 2005:02.
- Barnombudsmannen (2005b) *Barnets bästa. Barnombudsmannens synpunkter på frågor om vårdnad, boende och umgänge*. Barnombudsmannen rapporterar: BR 2005:06.
- Bartley, K (1998) *Barnpolitik och barnets rättigheter*. Akademisk avhandling, Göteborgs universitet: Sociologiska institutionen.
- Beck, U & Beck-Gernsheim, E (1995) *The Normal Chaos of Love*. London: Polity Press.
- Bergman, H & Hobson, B (2002) Compulsory fatherhood: the coding of fatherhood in the Swedish welfare state. I Hobson, B (ed.) *Making men into fathers: Men, masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge University Press: West Nyack, NY, USA.
- Bergman, Y (1998) Nya lagen kan öka våldet mot kvinnorna. *Aftonbladet*, 11 februari 1998, Kvinna.
- Brannen, J (1992) Combining Qualitative and Quantitative Approaches: an Overview. I Brannen m.fl. (red.) *Mixing Methods: Qualitative and Quantitative Research*. Aldershot: Avebury.

- Brannen, J, Heptinstall, E & Bhopal, K (2000) *Connecting Children*, London; Routledge Falmer.
- Brannen, J (2004) Working qualitatively and quantitatively. I Seale, C, Gobo, G, Gubrium, JF & Silverman D (eds.) *Qualitative Research Practice*. London: Sage Publications.
- Brown, T, Frederico, M, Hewitt, L & Sheehan, R (2000) Revealing the existence of child abuse in the context of marital breakdown and custody and access disputes. *Child Abuse & Neglect*, Vol 24, No6, pp. 849–859.
- Brown, T, Frederico, M, Hewitt, L & Sheehan, R (2001) The Child Abuse and Divorce Myth. I *Child Abuse Review* Vol 10: 113–124.
- Bäck-Wiklund, M & Bergsten, B. (1997) *Det moderna föräldraskapet*: Natur och Kultur.
- Bäck-Wiklund, M & Lundström, T (2001) *Barns vardag i det senmoderna samhället*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Corsaro, W (1997) *The Sociology of Childhood*. Pine Forge: Thousand Oaks.
- Dahlgren, L (1999) Kvinnor är gisslan med lagens hjälp, *Göteborgs Posten* 17 mars 1999, Debatt.
- Dahlstrand, L (2004) *Barns deltagande i familjerättsliga processer*. Uppsala: Juridiska fakulteten, Uppsala universitet.
- Dencik, L (1999) Fremtidens børn – om postmodernisering och socialisering. I Dencik, L & Shultz-Jørgensen P (red) *Børn og familie i det postmoderne samfund*. Köpenhamn; Hans Reitzels Forlag.
- Diesen, C (ed) (2001) *Sexuella övergrepp mot barn*, Stockholm: Norstedts Juridik.
- Ds 1996:57 *Barn idag*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Egelund, T (1997) *Beskyttelse av barndomen*. Hans Reitzels Forlag, Köpenhamn.
- Ekbrand, H (2006) *Separationer och mäns våld mot kvinnor*. Akademisk avhandling, Göteborgs universitet: Sociologiska institutionen.
- Eriksson, M (2003) *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av faders våld*. Stehag: Förlags AB Gondolin.

- Eriksson, M (2005). A visible or invisible child? Professionals' approaches to children whose father is violent towards their mother. I Eriksson, M, Hester, M, Keskinen, S & Pringle, K (eds) *Tackling men's violence in families. Nordic issues and dilemmas*. Bristol: Polity Press.
- Eriksson, M & Hester, M (2001). Violent men as good-enough fathers? A look at England and Sweden. I *Violence Against Women*, Vol 7(7): 779–98.
- Eriksson, M & Näsman, E (2006) *Delaktighet i familjerättsprocesser för barn som upplevt pappas våld mot mamma*. Paper presenterat på konferens om Utsatt barndom, sårbara familjer och samhällets insatser, Lund.
- Eriksson, M & Pringle K (2005) Introduction: Nordic issues and dilemmas. I Eriksson, M, Hester, M, Keskinen, S & Pringle, K (red.) *Tackling men's violence in families. Nordic issues and dilemmas*. Bristol: Polity Press.
- Föräldrabalken (1949:381).
- Giddens, A (1991) *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A (1992) *The transformation of intimacy: sexuality, love and eroticism in modern societies*. Cambridge: Polity Press.
- Guldbrandsen, LM (2000) Samspill mellom barn som kjønns-skapte og kjønnskappende prosesser. Et analytisk perspektiv. I Haavind H (red) *Kön och tolkning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Gumpel, I-T (2003) Våldet som försvinner. I *Kvinnotryck*, No 3:7–9.
- Halldén, Gunilla (2003) Barnperspektiv som ideologiskt eller metodologiskt begrepp. I *Pedagogisk Forskning i Sverige* Årg 8 Nr 1–2. Göteborgs universitet.
- Heide Ottosen, M (2006) In the name of The Father, The Child and The Holy Genes. I *Acta Sociologica*, vol 49, no.1, 29–46.
- Hester, M (2005) Children, abuse and parental contact in Denmark. I Eriksson, M, Hester, M, Keskinen, S & Pringle, K (eds) *Tackling men's violence in families. Nordic issues and dilemmas*. Bristol: Polity Press.

- Hester, M & Radford, L (1998) *Kvinnomisshandel och umgängesrätt. En intervjuundersökning i England och Danmark*. University of Bristol.
- James, A & Prout, A (1997) *Constructing & Reconstructing Childhood*. London: Falmer Press.
- James, A, Jenks, C & Prout A (1998) *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- James, A & James, A.L. (1999) Pump up the volume. Listening to children in separation and divorce. I *Childhood*. Vol 6(2): 189–206. London: Thousand Oaks.
- James, A & James, A.L. (2004) *Constructing childhood. Theory, policy and social practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- King, M & Piper, C (1995) *How the Law Thinks About Children*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Lagrådsremiss 2006. *Nya vårdnadsregler*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Lee, N (1999) The challenge of childhood. Distributions of childhood's ambiguity in adult institutions. I *Childhood* Vol 6(4): 455–474. London: Thousand Oaks.
- Mattsson, T (1998) Barnets mening i LVU-processen. I *Socialvetenskaplig tidskrift* Vol 5 nr 1, s 45–57.
- Mellberg, N (2002) *När det överkliga blir verklighet. Mödrars situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder*. Umeå: Borea.
- Neale, B (2002) Dialogues with children, Children, divorce and citizenship. I *Childhood* Vol. 9(4):455–475. London: Thousand Oaks.
- Norström & Thunved (2004) *Nya sociallagarna*. Stockholm, Norstedts juridik.
- Närvänen, A-L & Näsman, E (2005) Doing age, doing childhood . performing or contesting the age order. Paper presented at *Childhoods 2005*. International conference, Oslo, June 29–July 3 2005.
- Ohrlander, K (1992) *I barnens och nationens intressen; Socialliberal reformpolitik 1903–1930*. Stockholm: Almqvist och Wiksell.
- Peled, E (2000) Parenting by Men Who Abuse Women. Issues and Dilemmas. I *British Journal of Social Work*. Vol 30:25–36.
- Prop. 1973:32 *Förslag till lag om ändring av giftermålsbalken m.m.*

- Prop. 1994/95:224 *Barns rätt att komma till tals*.
- Prop. 2005/06:99 *Nya vårdnadsregler*.
- Prout, A (2005) *The future of childhood*. London: RoutledgeFalmer.
- Qvortrup J (1994) *Childhood Matters. An Introduction*. I Qvortrup, J, Bardy, M, Sgritta, G & Wintersberger, H (eds) (1994) *Childhood matters. Social theory, practice and politics*. Austria: European centre Vienna.
- Rasmusson, B (1994) *Barnperspektiv. Reflektioner kring ett mångtydigt och föränderligt begrepp*. Lund.
- Rejmer, A (2003) *Vårdnadsvister: en rättssociologisk studie av tingsrättsfunktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- RÅ 1977 ref 127.
- Sandin, B & Halldén, G (2003) *Välfärdstatens omvandling och en ny barndom*. I Sandin, B, & Halldén, G (red,) *Barns bästa*. Stockholm: Symposium.
- Schaffer, R (1998) *Making decisions about children*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Schiratzki, J (1997) *Vårdnad och vårdnadsvister*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Schiratzki, J (2001) *Sammanfattning från konferensen Någon måste sätta ned foten. När föräldrar inte kan enas om vårdnad, boende och umgänge* Stockholm: Allmänna Barnhuset.
- Schiratzki, J (2003) *Barnkonventionen och barnets bästa – globalisering med reservation*. I Sandin, B & Halldén, G (red,) *Barns bästa*. Stockholm: Symposium.
- Schiratzki, J (2005) *Barnrättens grunder*. Lund: Studentlitteratur.
- Singer, A (2000) *Föräldraskap i rättslig belysning*. Uppsala: Iustus Förlag.
- Smart, C (1999) *The "new" parenthood: fathers and mothers after divorce*. I Silva, E & Smart, C (red.) *The NEW family?* London: Sage.
- Smart, C & Neale, B (1999) *Family fragments?* Cambridge: Polity Press.
- Smart, C, Neale, B & Wade, A (2001) *The Changing Experience of Childhood. Families and Divorce*, Cambridge: Polity Press.

- Smart, C, May, V, Wade, A & Furniss C (2005) *Residence and Contact Disputes in Court*. Volume 2. University of Leeds, DCA Research Series 4/05.
- Smith, A, Taylor, N & Tapp, P (2003) Rethinking children's involvement decision-making after parental separation. I *Childhood*. Vol 10(2): 201–216. London: Thousand Oaks.
- Socialstyrelsen (2003) *Vårdnad, boende och umgänge. Stöd för rätts-tillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2004) *Glimtar av barn från vårdnads- boende- och umgängedomar 1999 respektive 2002*. www.socialstyrelsen.se
- Socialstyrelsen (2006a) *Nya vårdnadsregler*. Meddelandeblad, juni 2006. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2006b) *Individ och familjeomsorg, Lägesrapport 2005*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Solberg, A (1996) The challenge in Child Research: From 'Being' to 'Doing'. I Brannen & O'Brian *Children in Families: Research and Policy*. London: Falmer Press.
- SOU 2000:77. *Ombändertagen. Samhällets ansvar för utsatta barn och unga*.
- Starrin, B & Svensson P-G. (red.) (1994): *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*. Lund. Studentlitteratur 1994.
- SOU 2005:43 *Vårdnad – Boende – Umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar*. Betänkande av 2002 års vårdnadskommitté. Stockholm: socialdepartementet.
- Statistiska Centralbyrån (2003) *Barn och deras familjer*. Demografiska rapporter 2003:7.
- Statistiska Centralbyrån (2006) *Barn och deras familjer*. Demografiska rapporter 2006:3.
- Strandell, H (2005). *Re-evaluating difference in childhood research*. Paper presenterat vid konferensen Childhoods. Oslo 2005.
- Sundhall, J (2006) *En egen röst – eller inte? Om konstruktioner av barn och barns delaktighet i familjerättsliga utredningstexter som rör fall där pappan använt våld*. Papper presenterat på konferens om Utsatt barndom, sårbara familjer och samhällets insatser 8–10 nov 2006, Lund.
- Taylor, N & Fitzgerald, R (2005) Children's Participation in Family Law Proceedings in New Zealand and Australia:

Inclusion and Resistance. Paper presented at the *Childhoods* conference. Oslo 2005.

Thoennes, N & Tjaden, PG (1990) The extent, nature, and validity of sexual abuse allegations in custody and visitation disputes. I *Child Sexual Abuse & Neglect*, 14(2): 151–63.

Bilaga 1 Enkätformulär

Institutionen för socialt arbete
Göteborgs universitet
Box 720
405 30 Göteborg

Frågor till Dig med erfarenhet av umgängeskonflikt

Följande frågor riktar sig till dig som har erfarenhet av att beslut om vårdnad/boende/umgänge med ditt/dina varit aktuellt för förhandling i Länsrätten. Din kunskap och erfarenhet är av betydelse, och vi hoppas du kan ta dig tid att svara på frågorna. Full anonymitet garanteras.

Frågorna 1-5 handlar om dig själv och din bakgrund:

<p>1. Är du man eller kvinna?</p> <p>Man ☐</p> <p>Kvinna ☐</p>	<p>4. Vilken är din högsta utbildning?</p> <p>Ej fullföljt folkskola el. grundskola ☐</p> <p>Grundskola el. motsvarande ☐</p> <p>Gymnasieutbildning (även fackgymnasium) ☐</p> <p>Utbildning minst ett år utöver gymnasieskolan (t.ex. på högskola el. universitet <i>utan</i> examen) ☐</p> <p>Examen från universitet eller högskola ☐</p>
<p>2. Vilket år är du född?</p> <p>.....</p>	<p>5. Var bor du?</p> <p>I storstad med fler än 100.000 inv. ☐</p> <p>I mindre stad med 10 000 inv. eller däröver ☐</p> <p>I tätort med 2000- 10.000 inv. ☐</p> <p>Utanför tät bebyggelse ☐</p>
<p>I vilket land är du född?</p> <p>Sverige ☐</p> <p>Annat land, nämligen:</p> <p>.....</p>	
<p>3. Vilket civilstånd har du?</p> <p>Gift ☐</p> <p>Sammanboende utan att vara gift ☐</p> <p>Frånskild ☐</p> <p>Änka/änkling ☐</p> <p>Ensamstående ☐</p>	

Följande frågor handlar specifikt om vårdnad/boende/umgängesutredning (här endast benämnd *vårdnadsutredning*. (Om ditt barn inte varit föremål för vårdnadsutredning, gå vidare till fråga 20)

<p>10. Kan du <i>mycket</i> kortfattat beskriva orsaken till konflikten kring vårdnad/boende/umgänge?</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>	<p>13. Hur reagerade barnet efter samtalen?</p> <p>Mycket positivt ☐</p> <p>Ganska positivt ☐</p> <p>Varken positivt eller negativt ☐</p> <p>Ganska negativt ☐</p> <p>Mycket negativt ☐</p> <p>Kommentar:</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>11. I hur hög grad tyckte du att just <i>barnet</i> var i fokus under arbetet med vårdnadsutredningen?</p> <p>I mycket hög grad ☐</p> <p>I ganska hög grad ☐</p> <p>I ganska låg grad ☐</p> <p>I mycket låg grad ☐</p> <p>Inte alls ☐</p>	<p>14. I vilken grad anser du att barnet hade förmåga och/eller möjlighet att uttrycka sin vilja under arbetet med vårdnadsutredningen?</p> <p>I mycket hög grad ☐</p> <p>I ganska hög grad ☐</p> <p>I ganska låg grad ☐</p> <p>I mycket låg grad ☐</p> <p>Inte alls ☐</p>
<p>12. Vem pratade med barnet under arbetet med vårdnadsutredningen? (Flera möjliga alternativ)</p> <p>Socialsekreteraren på familjerätten ☐</p> <p>Personal från BUP ☐</p> <p>Annan psykolog ☐</p> <p>Annan kurator ☐</p> <p>Annan, nämligen:</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>	<p>15. Vilken hänsyn togs till barnets egen vilja i vårdnadsutredningen?</p> <p>Mycket stor hänsyn ☐</p> <p>Ganska stor hänsyn ☐</p> <p>Ganska liten hänsyn ☐</p> <p>Mycket liten hänsyn ☐</p> <p>Ingen hänsyn alls ☐</p> <p>Kommentar:</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>

<p>16. Hur tror du att barnet upplevde att vara föremål för en vårdnadsutredning?</p> <p>Mycket positivt ☐</p> <p>Ganska positivt ☐</p> <p>Varken positivt eller negativt ☐</p> <p>Ganska negativt ☐</p> <p>Mycket negativt ☐</p> <p>Kommentar:</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>	<p>18. I vilken grad tycker du att vårdnadsutredningen gav en allsidig bild av situationen?</p> <p>I mycket hög grad ☐</p> <p>I ganska hög grad ☐</p> <p>I ganska låg grad ☐</p> <p>I mycket låg grad ☐</p> <p>Inte alls ☐</p> <p>Kommentar:</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>17. Vilken betydelse tror du vårdnadsutredningen fick för tingsrättens beslut om vårdnad?</p> <p>Mycket stor betydelse ☐</p> <p>Ganska stor betydelse ☐</p> <p>Ganska liten betydelse ☐</p> <p>Mycket liten betydelse ☐</p> <p>Ingen betydelse alls ☐</p> <p>Kommentar:</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>	<p>19. I vilken grad tycker du att berörda myndigheter lyckades samarbeta i arbetet med vårdnadsutredningen?</p> <p>I mycket hög grad ☐</p> <p>I ganska hög grad ☐</p> <p>I ganska låg grad ☐</p> <p>I mycket låg grad ☐</p> <p>Inte alls ☐</p> <p>Kommentar:</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>

Frågor om verkställighetsansökan till länsrätten:

<p>20. Hur lång tid förflöt mellan avtal eller dom om vårdnad/boende/umgänge och ansökan om verkställighet?</p> <p>Mindre än ett år ☐</p> <p>Mellan ett och tre år ☐</p> <p>Mer än tre år ☐</p>	<p>24. Avgjordes verkställighetsansökan genom förhandling i länsrätten?</p> <p>Ja ☐</p> <p>Nej ☐</p>
<p>21. Kan du kortfattat beskriva orsaken till ansökan om verkställighet?</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>	<p>25. Om du svarat ”nej” på ovanstående fråga, vad är anledningen till att förhandling ej hölls/ansökan återkallades?</p> <p>Vi kom själva fram till en överenskommelse ☐</p> <p>Vi kom fram till en överenskommelse genom medling ☐</p> <p>Vi kom överens under den muntliga förberedelsen ☐</p> <p>Ny dom i tingsrätt/hovrätt ☐</p> <p>Domen hade ej vunnit laga kraft ☐</p> <p>Annat, nämligen:</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>22. Vem var det som ansökte om verkställighet?</p> <p>Jag själv ☐</p> <p>Den andre föräldern ☐</p>	
<p>23. Anlitade du ombud/advokat?</p> <p>Ja ☐</p> <p>Nej ☐</p>	

Frågor om medlarens insats:

26. Träffade du någon medlare innan förhandlingen i länsrätten?	28. Träffade ditt/dina barn någon medlare innan förhandlingen i länsrätten?
Ja ☐	Ja ☐
Nej ☐	Nej ☐
27. Om du svarat ”ja” på ovanstående fråga, vad är din upplevelse av samtalen med medlaren?	29. Om du svarat ”ja” på ovanstående fråga, hur tror du ditt/dina barn upplevde samtalen med medlaren?
Mycket positivt ☐	Mycket positivt ☐
Ganska positivt ☐	Ganska positivt ☐
Varken positivt eller negativt ☐	Varken positivt eller negativt ☐
Ganska negativt ☐	Ganska negativt ☐
Mycket negativt ☐	Mycket negativt ☐
Kommentar:	Kommentar:
.....
.....
.....
.....

30. Är du nöjd med medlarens redogörelse som presenterades i länsrättens förhandling?
Mycket nöjd ☐
Ganska nöjd ☐
Varken nöjd eller missnöjd ☐
Ganska missnöjd ☐
Mycket missnöjd ☐
Kommentar:
.....
.....
.....

Följande frågor handlar om *verkställighetsförhandlingen* i länsrätten och den *verkställighetsdom* som där avkunnades:

<p>31. I hur hög grad tyckte du att just barnet var i fokus under processen som föregick förhandlingen i länsrätten?</p> <p>I mycket hög grad ☐</p> <p>I ganska hög grad ☐</p> <p>I ganska låg grad ☐</p> <p>I mycket låg grad ☐</p> <p>Inte alls ☐</p>	<p>35. Vilken hänsyn togs till medlarens redogörelse i länsrättens förhandling?</p> <p>Mycket stor hänsyn ☐</p> <p>Ganska stor hänsyn ☐</p> <p>Ganska liten hänsyn ☐</p> <p>Mycket liten hänsyn ☐</p> <p>Ingen hänsyn alls ☐</p>
<p>32. Vem pratade med barnet under processen som föregick förhandlingen i länsrätten? (Flera möjliga alternativ)</p> <p>Medlare ☐</p> <p>Socialsekreteraren på familjerätten ☐</p> <p>Personal från BUP ☐</p> <p>Annan psykolog ☐</p> <p>Annan kurator ☐</p> <p>Annan, nämligen:</p> <p>.....</p> <p>.....</p>	<p>36. Hur tror du att barnet upplevde processen kring förhandlingen i länsrätten?</p> <p>Mycket positivt ☐</p> <p>Ganska positivt ☐</p> <p>Varken positivt eller negativt ☐</p> <p>Ganska negativt ☐</p> <p>Mycket negativt ☐</p> <p>Kommentar:</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>33. I vilken grad anser du att barnet hade förmåga och/eller möjlighet att uttrycka sin vilja i processen som föregick förhandlingen i länsrätten?</p> <p>I mycket hög grad ☐</p> <p>I ganska hög grad ☐</p> <p>I ganska låg grad ☐</p> <p>I mycket låg grad ☐</p> <p>Inte alls ☐</p>	<p>37. Vilken hänsyn togs till barnets egen vilja i själva verkställighetsdomen?</p> <p>Mycket stor hänsyn ☐</p> <p>Ganska stor hänsyn ☐</p> <p>Ganska liten hänsyn ☐</p> <p>Mycket liten hänsyn ☐</p> <p>Ingen hänsyn alls ☐</p>
<p>34. Vilken hänsyn togs till barnets egen vilja under förhandlingen i länsrätten?</p> <p>Mycket stor hänsyn ☐</p> <p>Ganska stor hänsyn ☐</p> <p>Ganska liten hänsyn ☐</p> <p>Mycket liten hänsyn ☐</p> <p>Ingen hänsyn alls ☐</p>	<p>38. Vad var utfallet av verkställighetsdomen?</p> <p>Ingen verkställighet (avslag) ☐</p> <p>Verkställighet genom</p> <p>- föreläggande att följa dom/avtal ☐</p> <p>- vite ☐</p> <p>- polishämtning ☐</p> <p>Annat, nämligen.....</p> <p>.....</p>

39. Vilken fråga/vilka frågor hade du velat lyfta fram för att belysa barnets bästa i processen kring verkställighetsdomen?

.....

.....

.....

.....

40. Är du själv nöjd med verkställighetsförhandlingen?		41. Är du själv nöjd med verkställighetsdomen?	
Mycket nöjd	☐	Mycket nöjd	☐
Ganska nöjd	☐	Ganska nöjd	☐
Varken nöjd eller missnöjd	☐	Varken nöjd eller missnöjd	☐
Ganska missnöjd	☐	Ganska missnöjd	☐
Mycket missnöjd	☐	Mycket missnöjd	☐
Kommentar:		Kommentar:	
.....		
.....		
.....		
.....		
.....		
.....		

42. Kan du kortfattat beskriva vilka konsekvenser du tycker att hela processen kring verkställigheten har fått för ditt/dina barn?

.....

.....

.....

Vårt syfte med den här undersökningen är, som vi tidigare sagt, att ta reda på hur barnets perspektiv och barnets bästa tillgodoses i verkställighetsdomar. Därför skulle vi gärna tillfråga barnen själva, men är osäkra på hur vi skulle kunna göra detta på ett sätt som inte stör barnen, utan tvärtom kunde upplevas som positivt. Vi vill därför fråga dig vad du tror om just ditt/dina barns uppfattning om att bli tillfrågade.

<p>43. Tror du ditt/dina barn skulle vilja bli intervjuade om sina upplevelser/tankar om vårdnads- och rätts-processen?</p> <p>Ja ☐</p> <p>Nej ☐</p> <p>Vet inte ☐</p> <p>Kommentar:</p> <p>.....</p> <p>.....</p>	<p>44. Skulle du själv vilja att ditt/dina barn blev intervjuade om sina upplevelser/tankar om vårdnads- och rätts-processen?</p> <p>Ja ☐</p> <p>Nej ☐</p> <p>Vet inte ☐</p> <p>Kommentar:</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
--	--

45. Hur tror du själv att man på bästa sätt skulle kunna fråga ditt/dina barn om egna upplevelser och erfarenheter av vårdnadsutredning och/eller rättsprocessen?

.....

.....

.....

Tack för att du tog dig tid att fylla i enkäten!

Bilaga 2 Tabeller

Kapitel 4

Tabell B4:1 Respondenternas ålder och kön

Ålder	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
25–34 år	0	5	5	0	16	7
35–44 år	17	19	36	41	1	50
45–54 år	24	7	31	59	23	43
Totalt	41	31	72	100	100	100

Födelseland

Tabell B4:2 Födelseland för män och kvinnor

Födelse-land	Män	Kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Sverige	23	26	49	56	84	68
Annat land	18	5	23	44	16	32
Totalt	41	31	72	100	100	100

Födelseland för de respondenter som inte är född i Sverige

Tabell B4:3

Födelseland	Man	Kvinna
Albanien		1
Egypten	1	
Indien	1	
Irak	1	1
Irak, Kurdistan	1	
Iran	5	
Jugoslavien	1	2
Libanon		1
Nordirland	2	
Pakistan	2	
Syrien	1	
Tanzania	1	
Totalt	16	5

Utbildning

Tabell B4:4 Utbildning i förhållande till kön

Utbildning	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Ej fullföljt grundskola	2	3	5	5	9	7
Grundskola eller motsvarande	5	5	10	12	16	14
Gymnasieutbildning	16	12	28	39	39	39
Minst ett år utöver gymnasieskola	7	8	15	17	26	21
Examen från universitet eller högskola	11	3	14	27	10	19
Totalt	41	31	72	100	100	100

Civilstånd

Tabell B4:5 Civilstånd

Civilstånd	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Gift	15	11	26	37	36	36
Sammanboende	7	5	12	17	16	17
Frånskild	10	9	19	24	29	26
Ensamstående	9	6	15	22	19	21
Totalt	41	31	72	100	100	100

Bostadsort

Tabell B4:6 Bostadsort

Bostadsort	Män	Kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
I storstad med fler än 100 000 inv.	27	15	42	67	50	60
I mindre stad med mer än 10 000 inv.	5	3	8	13	10	11
I tätort med 2 000–10 000 inv.	120	4	6	5	13	9
Utanför tät bebyggelse	6	8	14	15	27	20
Totalt	40	30	70	100	100	100

Ansökan om verkställighet

Tabell B4:7 Vem initierade verkställighetsansökan?

Vem initierade ansökan om verkställighet?	Män	Kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Jag själv	35	13	48	85	42	67
Den andre föräldern	6	18	24	15	58	33
Totalt	41	31	72	100	100	100

Kapitel 6

Tabeller om vårdnadsutredningen

Tabell B6:1 Föräldrarnas åsikt om i vilken grad barnet var i fokus under vårdnadsutredningen ($p < 0,05$). Tabellen visar antal män och kvinnor. Procentuell fördelning visas inom parentes

I vilken grad var barnet i fokus?	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal
I mycket hög grad	12 (32 %)	5 (18 %)	17 (26 %)
I ganska hög grad	11 (29 %)	8 (29 %)	19 (29 %)
I ganska låg grad	5 (13 %)	2 (7 %)	7 (11 %)
I mycket låg grad	9 (24 %)	5 (18 %)	14 (21 %)
Inte alls	1 (2 %)	8 (28 %)	9 (13 %)
Totalt	39 (100 %)	27 (100 %)	66 (100 %)

Tabell B6:2 Hur reagerade barnet efter samtalen som rörde vårdnadsutredningen?

Barns reaktioner	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Mycket positivt	2	1	3	7	4	5
Ganska positivt	6	3	9	19	13	17
Varken positivt eller negativt	15	7	22	48	31	41
Ganska negativt	4	5	9	13	22	17
Mycket negativt	4	7	11	13	30	20
Totalt	31	23	54	100	100	100

Tabell B6:3 Barnets möjlighet att uttrycka sin vilja under vårdnadsutredningen

I vilken grad har barnet haft möjlighet att uttrycka sin vilja?	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
I mycket hög grad	4	3	7	12	11	11
I ganska hög grad	8	4	12	23	14	20
I ganska låg grad	7	6	13	21	21	21
I mycket låg grad	3	4	7	9	15	11
Inte alls	12	11	23	35	39	37
Totalt	39	27	66	100	100	100

Tabell B6:4 Barnets möjlighet att uttrycka sin vilja under vårdnadsutredningen

Vilken hänsyn togs till barnets vilja?	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Mycket stor hänsyn	10	2	12	29	7	19
Ganska stor hänsyn	6	5	11	17	18	18
Ganska liten hänsyn	7	3	10	20	11	16
Mycket liten hänsyn	2	2	4	6	7	6
Ingen hänsyn alls	10	16	26	28	57	41
Totalt	39	27	66	100	100	100

Tabell B6:5 Barns upplevelse av att vara föremål för en vårdnadsutredning

Barns upplevelse av vårdnadsutredningen	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Mycket positivt	3	1	4	8	4	6
Ganska positivt	1	2	3	3	7	5
Varken positivt eller negativt	7	7	14	19	26	22
Ganska negativt	15	4	19	40	15	30
Mycket negativt	11	13	24	30	48	37
Totalt	37	27	64	100	100	100

Tabell B6:6 Vårdnadsutredningens betydelse för tingsrättens beslut

Betydelse för tingsrättens beslut	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Mycket stor betydelse	19	11	30	50	42	47
Ganska stor betydelse	9	7	16	24	27	25
Ganska liten betydelse	2	1	3	5	4	5
Mycket liten betydelse	3	1	4	8	4	6
Ingen betydelse alls	5	6	11	13	23	17
Totalt	38	26	64	100	100	100

Tabell B6:7 Föräldrarnas upplevelse av medlarsamtalen

Upplevelse av medlarsamtalen	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Mycket positivt	6	6	12	26	29	27
Ganska positivt	7	2	9	30	9	21
Varken positivt eller negativt	4	5	9	17	24	21
Ganska negativt	2	3	5	9	14	11
Mycket negativt	4	5	9	18	24	20
Totalt	23	21	44	100	100	100

Tabell B6:8 Barns upplevelse av medlarsamtalen enligt föräldrarna

Barns upplevelse av medlarsamtalen	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Mycket positivt	3	1	4	8	25	17
Ganska positivt	3	1	4	8	25	17
Varken positivt eller negativt	5	5	10	42	42	42
Ganska negativt	1	2	3	17	8	13
Mycket negativt	0	3	3	25	0	13
Totalt	12	12	24	100	100	100

Tabell B6:9 Föräldrars syn på medlarens redogörelse

Föräldrars syn på medlarens redogörelse	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Mycket nöjd	7	5	12	22	22	22
Ganska nöjd	6	4	10	17	19	19
Varken nöjd eller missnöjd	3	4	7	17	10	13
Ganska missnöjd	3	1	4	5	10	7
Mycket missnöjd	12	9	21	39	39	39
Totalt	31	23	54	100	100	100

Tabell B6:10 Vilken hänsyn togs till medlarens redogörelse i länsrättens förhandling?

Vilken hänsyn togs till medlarens redogörelse	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Mycket stor hänsyn	7	6	13	25	30	27
Ganska stor hänsyn	8	8	16	29	40	33
Ganska liten hänsyn	5	1	6	18	5	13
Mycket lite hänsyn	2	1	3	7	5	6
Ingen hänsyn alls	6	4	10	21	20	21
Totalt	39	27	66	100	100	100

Tabeller om verkställighetsförhandlingen

Tabell B6:11 I vilken grad var barnet i fokus under den process som föregick förhandlingen i länsrätten?

I vilken grad var barnet i fokus?	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Mycket hög grad	9	4	13	23	15	20
Ganska hög grad	8	7	15	21	26	23
Ganska låg grad	6	4	10	18	7	13
Mycket låg grad	6	4	10	15	15	15
Inte alls	9	10	19	23	37	29
Totalt	39	27	66	100	100	100

Tabell B6:12 I vilken grad uttryckte barnet sin vilja under den process som föregick förhandlingen i länsrätten?

I vilken grad uttryckte barnet sin vilja?	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Mycket hög grad	4	1	5	11	4	8
Ganska hög grad	5	6	11	14	22	17
Ganska låg grad	6	2	8	17	7	13
Mycket låg grad	7	2	9	19	8	14
Inte alls	14	16	30	39	59	48
Totalt	39	27	66	100	100	100

Tabell B6:13 Vilken hänsyn togs till barnets egen vilja under förhandlingen i länsrätten?

I vilken grad uttryckte barnet sin vilja?	Antal män	Antal kvinnor	Totalt antal	Procentuell fördelning män	Procentuell fördelning kvinnor	Procentuell fördelning totalt
Mycket stor hänsyn	4	0	4	11	0	7
Ganska stor hänsyn	6	6	12	17	24	20
Ganska liten hänsyn	4	1	5	11	4	8
Mycket liten hänsyn	4	1	5	11	4	8
Ingen hänsyn alls	17	17	34	49	68	57
Totalt	39	27	66	100	100	100

Denna skrift är en rapport från ett forskningsprojekt som beviljats medel av Stiftelsen Allmänna Barnhuset. Rapporten handlar om vad som händer när mamma och pappa går skilda vägar och inte kan komma överens om vad som är "barnets bästa" och vad som händer när rättsväsendet får svara för uttolkning och verkställighet. I studien kommer olika aktörer till tals som domare, handläggare inom socialtjänsten, familjerättssekreterare, medlare, nämndemän och föräldrar. Resultaten är inte enkla och entydiga, utan visar på de komplikationer som uppstår när normativa utsagor om "barnets bästa" möter de berörda barnens verklighet.

Studien är rik på exempel som leder till eftertanke om hur samhällets ansvar för utsatta barn ska utformas. Den är ett exempel på "grävande forskning" som förmedlar ny kunskap som vi måste ta till oss och handla utifrån.

Allmänna Barnhuset är en statlig stiftelse med uppdrag att stödja metod- och kunskapsutvecklingen inom den sociala barnavården. Barnhuset ger anslag till socialt inriktad barn- och ungdomsforskning, anordnar konferenser och seminarier samt ger ut 4–5 skrifter per år med anknytning till aktuella frågor.

Skrifterna kan köpas från Stiftelsen Allmänna Barnhuset
Box 3264, 103 65 Stockholm
Tel 08-679 60 78 Fax 08-611 38 41
eller från vår hemsida www.barnhuset.com

ISBN 91-86678-90-6